

ТУРҒУН ХАЛИЛОВ

МИРТЕМИР
МАҲОРАТИ

ТОШКЕНТ
ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ
1980

Халилов Турғун.
Миртемир маҳорати.— Т.: Адабиёт ва санъат наш-
риёти, 1980.—128.
1. Миртемир унинг ҳақида.

Танқидчи Т. Халилов мазкур рисоласида оташин шоир,
ўзбек совет адабиётининг улкан намояндаларидан бири Мир-
темир ижодининг ўзига ҳос жиҳатлари, шоир шеърятининг
ҳазон билмас бўстони ва ʋ яратган ўлмас асарлар, кашф қил-
ган ёниқ образлар хусусида тўлиқиб, жўшиб қалам тебратди.

Халилов Т. Мастерство Миртемира.

ББК 83

X $\frac{70202-102}{M352(04) - 80}$ 177 — 80 4603010202

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат наш-
риёти 1980 й.

ЧУҚҚИЛАРНИНГ ДОНФИЛ ЙУЛИДА...

Юксак бадий маҳорат билан яратилган асарлар совет адабиётининг бой хазинасини ташкил этади. Бу хазинанинг бойишига қардош халқлар адабиётининг ҳар бири ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда. Бу ҳақда КПСС Марказий Комитетининг Бош сёкретари Л. И. Брежнев XXIV съездда шундай деган эди:

«Адабиёт ва санъат ҳамма республикаларимизда, СССР халқларининг ўнлаб тилларида, миллий формаларнинг ёрқин ранг-баранглигида самарали ривожланганлиги кишини ғоят мамнун қилади»¹. Кўчирмадаги мамнуният билан айтилган фикрлар ўзбек совет адабиётига ҳам тўла тааллуқлидир. Чунки у, халқимизнинг қайноқ ҳаёти билан чуқур алоқадор, интернационализм байроғини баланд кўтариб, замон ғояларини «миллий формаларнинг ёрқин ранг-баранглигида» ифодалаётган адабиётдир.

Ўзбек совет адабиётининг ана шу камолотида эса шоир Миртемирнинг ўзига хос хизмати ва ўрни бор.

Миртемир 20-йилларнинг ўрталарида «ёруғ

---

¹ Л. И. Брежнев. КПСС XXIV съездига ҳисобот доклади. «Ўзбекистон» нашриёти, Т., 1971, 117-бет.

кунимизнинг ёниқ куйчиси» сифатида адабиётга кириб келди. У узоқ йиллик қизиқарли ва мураккаб ижодий йўли давомида бадиий адабиётнинг кўпгина жанрларида қалам тебратди. Миртемир Улуғ Ватан уруши ва урушдан кейинги йилларда «Она», «Биринчи президент» драмаларини яратди. Бир неча қаламкашларнинг асарларидан жамланган «Сув келди — нур келди» (1948) тўпламига Миртемирнинг тўртта ҳикояси ҳам киритилган. Бундан ташқари, шоирнинг бир неча очерк ва илғор пахтакорлар тўғрисидаги мақолалари ҳам бор.

Шунингдек, Миртемир қардош халқлар адабиётининг донгдор вакиллари Шота Руставели, Абай, Жамбул, Самад Вурғун, Бердақ ҳақида мақолалар ёзган. Миртемирнинг устоз Ойбек, сафдош қаламкашлар — Яшин, Зулфия, Ш. Рашидов, А. Мухтор ижодига доир илмий ишлари маълум. Адабиётимизнинг эртаси учун қайғурувчи устоз шоирнинг ёшларга маънавий рағбат, ижодий сабоқ берувчи мақолаларини кўпчилик севиб ўқиган. Лекин Миртемирнинг социалистик реализм адабиёти тараққиётига қўшган улкан ҳиссаси икки йўналишдаги — шеърят ва таржимачиликдаги салмоқли хизматлари билан белгиланади. Ана шу икки йўналиш Миртемирнинг катта ёзувчилик йўлини ташкил қилади, уни социалистик реализм адабиётининг етук намояндаларидан бири сифатида элга танитди, «Иттифоқ миқёсидаги миқти шоирлар қаторига» (С. Муқонов) қўшди.

Миртемир адабиётга янгилик ижодкори сифатида кириб келди. У илк ижодидан бошлабоқ воқеликни ўзича идрок этишга, янгича

талқин қилишга интилди. Шоир ижодининг новаторлигини воқеликнинг ўзи белгилади. Янги воқелик ўзбек шеъриятига, хусусан, Миртемирга янги мавзу, янги ғоявий мундарижа ва ана шу янги мазмунга мос ифода йўлларини ҳам берди. Миртемирнинг ижоди давр талабларига шеърини жавоби, халқнинг маънавий оламидаги янгиликларнинг бетакрор акси бўлди. Шоир ижоди новаторлигининг бош замани қайноқ социалистик воқелик бўлса-да, ана шу воқеликнинг янгиликларини, новаторлик табиатини чуқурроқ англаш учун унинг ичида бўлишнинг, фаолликнинг ўзи етарли эмас. Қўшимча воситалар ҳам керак. Ҳақиқий новаторлик анъаналарни инкор этиш асосида юзага келмайди. Балки уларнинг энг яхшиларини чуқур ўзлаштириш, ҳозирги замон билан боғловчи ипларини топиш, уларни янги даврнинг янги вазифаларни асосида ривожлантириш орқалигина янгилик бунёд этилади. Шунинг учун Миртемир ижодининг новаторлигини Шарқ адабиёти классикларининг ажойиб анъаналарисиз, бой халқ оғзаки ижодисиз, рус ва қардош халқлар адабиётининг ноёб традицияларисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Миртемир ана шу тўрт ҳаётбахш манбага маҳкам таянган ҳолда ижод этди. Бу эса, шоирнинг социалистик воқеликдаги ўсиш-улғайишларни тезкорлик билан илғашга, тарих билмас зафарлар қучишга жазм этган фидойи, янги дунё бунёдкорлари билан алоқасининг мустаҳкам бўлишига асосий сабаб бўлди. Шунинг учун ҳам шоирнинг асарлари юксак ғоявий ва чинакам халқчиллик касб этди.

Миртемир ижодининг новаторлик хусусиятини, истеъдодининг ўзига хослигини, йўналишини адабий танқид 20-йиллардаёқ пайқаб, асосан, тўғри баҳолаган эди. Чунончи, адабиётшунос С. Ҳусайн «Кўрмана» (1929) тўпламига ёзган сўзбошисида шундай дейди: «Миртемир ҳаётдаги ёруғ, янги турмуш ва табиатни эркин пролетар ҳисси билан ёза олади». Санъаткорнинг кейинги йиллардаги ижодида бу фазилатлар яна ҳам чуқурлашди. Миртемир шеърияти одамларнинг кундалик маънавий эҳтиёжига айланди. Чунки унинг поэзияси маълум маънода, халқ ҳаётининг кўзгуси бўлди. «Асрлар одимини минутда ташлаётган» даврнинг яратувчи кишиси Миртемир шеърятининг бош қаҳрамони, ана шу марказий фигуранинг ўйлари, кечинмалари, ҳис-туйғулари бадий таҳлил негизидир.

Таржимонлик Миртемирнинг ижодий парвозида иккинчи бақувват қанот бўлди. Миртемир ижодининг илк даврларида «Молодая гвардия»нинг ўша йилларда донғи чиққан шоирлари М. Светлов, А. Безименский, И. Уткинларнинг айрим шеърларини таржима қилди. Айниқса, ёш шоирни А. Безименский шеърятининг замонга ҳамнафаслиги, жанговарлиги кўпроқ қизиқтирди. Кейинроқ Миртемир А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов асарларини ўзбекчада оригиналдагидек жаранглатди. Айниқса, Н. А. Некрасовнинг «Русияда ким яхши яшайди» поэмасини ва айрим шеърларини юксак маҳорат билан она тилимизга ағдариши унинг таржимонлик шуҳратини оширди. Бу муваффақият шоир-таржимоннинг журъатига журъат қўшди. Шундан кейин Миртемир жаҳон адабиётининг шоҳ

асарларини таржима қилишга киришди. У Гомернинг «Одиссея» эпосидан йирик бир парчани, Шота Руставелининг «Йўлбарс терсини ёпинган паҳлавон» асарини (Мақсуд Шайхзода билан ҳамкорликда); қирғиз халқи ҳаётининг жонли тарихи «Манас»нинг биринчи қисмини, Г. Гейне, Эжен Потье, П. Неруда каби дунёга машҳур ижодкорларнинг айрим асарларини санъаткорона ўзбекчалаштириб, юртдошларини бир неча халқларнинг турмуши, урф-одати, ўзига хос дунёси билан таништирди.

Миртемир ана шу тариқа истеъдодининг бутун қудратини социалистик жамиятни мустаҳкамлашга, замондошларининг бахтини куйлашга, юксалишимизга ғов бўлишга интиланган ҳодисаларни орадан кўтариб ташлашга қаратди. Коммунистик партиявийлик позициясида изчил туриб, халқчиллик байроғини баланд кўтарган ҳолда, адабиётнинг юксак ғоявий-бадийлиги, закон ғояларига ҳамоҳанглиги учун курашди. Шунинг учун Миртемирнинг мураккаб ва катта ижодий йўли коммунистик қурилишнинг равнақига сидқидилдан хизмат қилишнинг ёрқин намунаси бўлди. Унинг оригинал ижоди ҳам, таржима соҳасидаги маҳсулдор фаолияти ҳам бениҳоя таъсирчан, кучли эстетик тарбия воситасидир. Шундай экан, шоирнинг маҳоратини, демак, ибратли ижодий йўлнинг ўзига хос хусусиятларини очиш адабиётшуносликнинг асосий вазифаларидан ҳисобланади.

Миртемир илк ижоди биланоқ китобхоналарнинг кўнглига йўл топди. Адабиётшуносликда фикр қўзғади. Айниқса, адабий танқиддаги турли-туман қарашлар С. Ҳусайннинг

биринчи тўплам — «Шуълалар қўйнида»да (1928) чиққан «Сўзбоши»сидан кейин кескин тус олди. С Ҳусайн «Андак» сарлавҳали сўзбошисида ёш шоир ижодига меҳр билан ёндашган. У Миртемир истеъдодининг тўғри йўналишда бораётганлигини, социалистик тузумни мустақкамлашга хизмат қилаётганлигини, унинг илк асарлари ҳали ҳар жиҳатдан мукамал бўлмаса-да, ўзига хос янгилик бўлиб, ўзбек адабиётига «янги умидлар» бағишланишини самимият билан айтади.

С. Ҳусайннинг ёш шоир ижодига алоҳида муҳаббат билан ёндашиши танқидий, бироқ тўла асосли бўлмаган мулоҳазаларга сабаб бўлди. С. Ҳусайнни Миртемирнинг илк машқларини ҳаддан ташқари юқори баҳолашда айблаш, ёш истеъдоднинг келажагига умидсизлик билан қараш К. Триғуловнинг «Нафис адабиёт жабҳамизни соғломлаш йўлида»¹ мақоласи билан бошланган мунозарада кўринди.

К. Триғулов ўз мақоласида тематик рангбаранглик ва бошқа назарий масалалар тўғрисида жуда чалкаш, адабиётнинг равнақига нафидан кўра зарари кўпроқ тегадиган қарашларни ёзади. Ойбек, Элбек каби истеъдодларга «баланд»дан келади, дағдаға қилади. Аммо Миртемир ижодига анча тўғри муносабатда бўлади. Унинг айрим асарларини таҳлил қилишга, чўзиқлик, сўзлардан ўз ўрнида фойдалана олмаслик каби нуқсонларини кўрсатишга интилади. Бироқ ёш шоирнинг камчиликларини кўрсатаман деб, баъзан нуқ-

---

¹ «Қизил Ўзбекистон», 1928 й., 4 — 5июль. 150—151 сонлар.

сонга етаклаётганлигини сезмай қолади. У ҳар бир жанрнинг ўзига хослигини унутади. Шеърдан эпик жанрга хос кўламликни талаб қилади, Миртемирни Намаиғанда бўлган зилзила муносабати билан бошқа шаҳар ва қишлоқлардан кўмакка келган ёрдамчиларнинг ишларини шеърда тасвирламагани учун танқид қилади.

Мунозара иштирокчилари Олтой¹ ва Ботир² Миртемирнинг бирор асарини таҳлил этмай, илмий-назарий асоссиз «башорат» қиладилар, ёш шоирнинг келажагига шубҳа билан қарайдилар, С. Ҳусайнга киноя қилишдан нарига ўтмайдилар. Чиндан ҳам С. Ҳусайннинг сўзбошида мунозарабоп қараш бор. «Андак»да ўша пайтда кенг тарқалган вульгар социологизмнинг таъсири сезилиб туради. Адабиётшунос ёш Миртемир асарларининг ижтимоий қимматига, ғоявий йўналишига кўпроқ эътибор беради. Уни танқид қилувчилар эса, масаланинг бу муҳим жиҳатига диққат қилмайдилар-да, «Миртемирнинг илк ижодини ҳаддан ташқари мақтаб юборган» деган қуруқ, далилсиз фикрни такрор-такрор айтаверадилар. Яна шуни таъкидлаш керакки, С. Ҳусайн Миртемирнинг 20-йиллардаги бутун ижодини — илк машқларини баҳолаган эмас. У биринчи тўпلامдаги сочмаларнинг ғоявий йўналиши тўғрисидагина гапирган. Маълумки, Миртемир ўз ижодини тизмалардан бошлаган. Аммо тизмаларидан биронта-

---

¹ Олтой. Нафис адабиётда соғлом мафкура ва соғлом танқид керак. «Қизил Ўзбекистон», 10 авг., 1928, 179—182 сонлар.

² Ботир. Нафис адабиёт тўғрисидаги мунозарага, «Қизил Ўзбекистон», 5 октябрь, 1928, 230-сон.

сини дастлабки китобига киритмаган. Кейинроқ «Зафар» (1929) тўпламида чоп этган. Шоирнинг илк ижоди деганда, унинг 20-йиллардаги ва 30-йилларнинг бошларидаги ижоди тушунилиши керак.

Шунинг учун С. Ҳусайнни Миртемирнинг илк ижодини яхлит ҳолда баҳолаган дейиш ҳақиқатдан узоқ. Бундан ташқари, адабиётшунос ёш шоирнинг ҳамма асари дурдона ёки у тугал пролетар шоири бўлди, деган эмас. Фақат у, ёш шоир сочмаларининг ғоявий соғломлигига қараб ҳукм чиқарган, уларда янги адабиётнинг айрим хусусиятларини кўрган, ёш қалам соҳиби истеъдодининг йўналишини тўғри пайқаган, унинг келажагига дил-дилдан умид боғлаган. Ана шунинг учун ҳам «Андак»ни шундай якунлайди: «Марксист таҳлилчи-танқидчиларнинг тўғри таҳлили ва танқидий-ижтимоий қурилишнинг мустаҳкамланиши ёш Миртемирни юксак санъаткор шоир, кучли, иродали ёзувчи қилиб пролетариат дунёсига тақдим этар... деган умиддамиз».

С. Ҳусайн мунозарада қатнашиб, «Ўзбек адабиётининг ҳозирги муҳим масалалари»¹ мақоласида Миртемир ижодига доир фикрларининг қатъийлигини билдиради, баъзи мунозара иштирокчиларининг ёш шоир ижодига умидсизлик билан қарашини танқид қилади.

С. Ҳусайннинг фикрларига батафсилроқ тўхтаётганимизнинг бонси бор. Адабиётшуноснинг ёш шоир Миртемир ижодига доир илиқ муносабати 30-йилларнинг бошларида

---

¹ «Қизил Ўзбекистон», 1929 й., 20 (1218), 22 (1220) сонлари.

яна ҳам кескинроқ танқид қилинди. Ҳатто баъзи адабиётшунослар адабий-бадий танқидчиликнинг юксак босқичи 60-йилларда ҳам эски қарашни такрорладилар.

Ўттизинчи йилларнинг бошларида Миртемир ижодига адабий танқиднинг муносабати кескинлашди. Албатта, бу кескинлашиш ўша йиллардаги адабиётшуносликнинг умумий йўналиши билан боғлиқ эди. Маълумки, 30-йилларнинг бошларида ҳам адабий жабҳада жиддий мафкуравий кураш давом этаётган, янги адабиётнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг адабий меросга, классик маданият анъаналарига муносабати ҳақидаги тортишувлар бир тўхтама келмаган, ёзувчилар ижодидан атайлаб ғоявий хатолар қидириш авжига минган, коммунистик қурилишнинг турли соҳаларидан етишаётган ижодкорларнинг бошини бир жойга қовуштириши, ёш истеъдодларга ҳар жиҳатдан кўмак бериши лозим бўлган ЎзАП эса, тобора адабий жараёндан узоқлашиб, гуруҳбозлик, тор тўгаракчилик кўчасига кириб кетаётган, пролетар адабиётининг келажagini завод ва фабрикалардаги адабий тўгаракларгагина боғлаётган эди. Ана шу мураккаб адабий муҳитнинг муҳри адабиётшуносликнинг Миртемир ижодига муносабатида ҳам яққол намоён бўлди. Худди шу даврдаги адабиётшуносликнинг ижобий ва салбий хусусиятлари эса, С. Ҳусайн билан Қ. Бобоев ўртасидаги фикрий олишувларда аниқ кўринди.

Қ. Бобоев «Ниқобли шоирлар»¹ мақола-сида Ҳ. Олимжон ва Миртемир ижодини ин-

¹ «Қизил Ўзбекистон», 1930 й., 15 октябрь.

кор этади. Уларни пролетар адабиётига алоқаси йўқ, «символист, идеалист, майда буржуа шоирлари»га чиқаради. У кичик асарлардан ҳам қишлоқдаги ёки шаҳардаги синфий қарама-қаршиликларни тўла кўрсатишни талаб этаверади. Адабий асарнинг ўзига хосликларини эътиборга олмайди. Адабий приёмлар унга ғайритабиий туюлади. Ёш шоир Миртемирнинг бошқа ижодкорлардан ўрганиши, таъсирланишини таҳлилий исботсиз кўчирмачиликка йўяди. Изланишдаги ёш қаламкашнинг тажрибасизлиги, маҳоратининг етишмаслиги туфайли рўй берган ифодавий нуқсонларни турли «ист» ва «изм»ларга боғлайверади. Муҳаббат мавзуга қарши чиқади. Адабиётга кириб келган даврдан бошлаб инқилобни, революция туфайли турмушда юз берган муҳим ўзгаришларни, янги дунё қурувчиларнинг шижоатини, бахтини куйлашга интилаётган ёш, истеъдодли шоирни аксилинқилобчига «айлантиради». Миртемирнинг «аксилинқилобчи» лигини эса, отасининг «помешчик»лигига (ўзига тўқ деҳқон ёки чорвадор помещчик бўлмайди-ку!), Тошкент ўлка билим юртида ўқиганлигига олиб бориб боғлайди.

Мана шу пайтда ҳам С. Ҳусайн Қ. Олимпон ва Миртемирни ҳимоя қилиб, «Адабий танқидда партия чизигини маҳкам ўтказув учун» сарлавҳали мақоласини эълон қилади. Унда С. Ҳусайн Қ. Бобоевнинг тезисларини асосли танқид остига олди. Унинг бундай қарашлари қандай зарурият туфайли туғилганлигини, кимларга хизмат қилажagini очиб ташлайди: «Нима учун Қосим Бобоевнинг чиқиши «сўл» оппортунист-

ларча чиқиш бўладир? Чунки, ҳозир миллий истиқлолчилар зарбага учрашиб тарқалгандан кейин, яна кучни бирлаштириб туриб, адабиётда улуг рус шовинизм миллатчилиги устига қаттиқ юриш қилиш керак эди. Бундай вақтда биз айрим хатоларни тузатишга ёрдамлашиб, Миртемир ва Ҳ. Олимжон каби социализм қурилишига, кераклича бўлмаса-да ёрдам бериб келган ва бундан кейин ҳам ёрдам беражак кучларни уюштиришга эмас, балки уларни тарқатишга, шу билан миллатчиларга иш шароитини енгиллаштиришга ёрдам кўрсатадир».¹

Қ. Бобоев С. Ҳусайннинг ўринли танқидига жавобан «Марксизм методологияси ниқоби остида ўнг оппортунизм»² сарлавҳали мақоласи билан чиқади. Бу мақоласида яна, асосан, аввалги қарашларини яланғочроқ шаклда такрорлайди. Миртемирни Ҳ. Олимжон каби ўз хатоларини матбуотда тан олиши кераклигини айтади. Қатъий равишда, Миртемирни «мафқураси бузуқ, романтист, қулоқ шоири», пролетар шоири бўлиши гумон ижодкор деб баҳолайди. Бунда у, ЎзАПнинг пленумида Анқабойнинг докладида айтилган зиддиятли фикрларга суянади. Ҳолбуки, Анқабойнинг Миртемир ижодига доир танқидий мулоҳазалари Қ. Бобоевнинг «Қизил Ўзбекистон»да айтган фикрларига жуда яқин туради. Анқабой ҳам ЎзАПнинг кенгашидаги (1931) доклади — «Ўзбек пролетар ёзувчиларининг ижодий юзи»³да Қ. Бобоев сингарини

¹ «Қурилиш» журн. 1931 й., № 1.

² «Қурилиш» журн. 1931 й., № 4.

³ «Қурилиш» журнали, 1931 й., № 1 — 2.

адабиётнинг спецификасини назар-писанд қилмайди, Миртемирни шеърларида «қишлоқдаги синфий курашлар»ни тасвирламагани учун танқид қилади, шунга асосланиб, уни «Муштумзўрлар куйини куйловчи» шоирга чиқаради. Умуман, Анқабой жуда муҳим, принципнал масалаларга ўта масъулнарсизлик билан қарайди, уларни жўн ва саёз талқин этади. Унинг пролетар ёзувчиларини инккига — пролетар ёзувчилари ва инқилобий ёзувчиларга ажратиши, янги адабиётнинг характерини юзаки тушуниши адабий танқидда асосли танқид қилинган¹.

Қ. Бобоев билан Анқабойнинг ёш шоир Миртемир ижодига муносабатидаги ҳамфикрлик, бир-бирини қўллаб-қувватлаши, ўта тенденциозлик ЎзАПнинг фаолиятидаги гуруҳбозлик, тор доирачиликнинг конкрет кўриниши эди. Мана шундай шароитда С. Хусайннинг Ҳ. Олимжон, Миртемир каби талантли ёшларни жасорат билан ҳимоя қилиши ўша пайтдаги, адабий танқиддаги ижобий тенденциянинг кўриниши бўлди. «Ўзбекистон халқ шоири Миртемирнинг бугунги поэзиямизда тутган салмоқли ўрни ҳам Сотти Хусайннинг ҳақли бўлганлигини кўрсатади»². Албатта ёшлар, хусусан Миртемир ижодига бу тариқа чуқур ва умидворлик билан қараш С. Хусайнгагина хос эмас. Юқорида кўрсатганимиз

---

¹ «Нафосат чашмаси» (Ҳ. Олимжон тўғрисидаги мақолалар тўплами). «Фан» нашриёти, Т., 1970, 81-бет. С. Қосимовнинг «Ҳ. Олимжон адабий танқидчи сифатида» мақоласига қаралсин.

² И. Султон. Сотти Хусайн ҳақида бир неча сўз. Қаранг: С. Хусайн «Танланган асарлар». Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т., 1974, 7-бет.

К. Тригулов, шунингдек, Юнус Латиф ҳам Миртемирнинг илк ижодига меҳр билан ёндашган.

Ю. Латиф С. Хусайннинг қарашларини яна ҳам чуқурлаштиради, конкретлаштиради. У Миртемирнинг 20-йилларнинг охирида чоп этилган икки тўпламига ҳам алоҳида-алоҳида йирик тақриз ёзади.

Ёш адабиётшунос тенгдош шоир истеъдодининг йўналишини тўғри тушунади, ўқувчида кучли таъсир қолдирадиган жиҳатларини белгилашга интилади. Чунончи, Ю. Латиф Миртемирнинг дунёқараши ва ижодининг асосий хусусиятлари тўғрисида қуйидаги фикрларни ёзади. «Шоирнинг дунёга қараши, албатта бу кунги пролетариат қарашидан ўзга эмас. У дунё пролетариатларининг бирлашган социализм жамиятларини тузиш ва бунга севинч баён қилиш, душман синфининг ўлик, эски, чириган, туманли йўлларига қарши қўзғалон кўтариш — булар Миртемирнинг асарларидаги типик хусусиятлардир»¹.

Ю. Латиф ёш қаламкаш ижодининг ижобий жиҳатларигагина диққат қилмайди. Балки нуқсонларини ҳам рўй-рост кўрсатишга тиришади. Энг қимматлиси, адабиётшуноснинг бу камчиликларни — фикрий такрор, сиқикликнинг етишмаслиги, сўзларни ўз ўрнида қўллай олмаслик кабиларни турли «изм», «ист»ларга йўймасдан, қалам соҳибининг ёшлиги, тажрибасизлиги, маҳорат «сир»ларини чуқурроқ эгалламаганлиги билан изоҳлашидир.

---

¹ Ю. Латиф. Зафар. «Шарқ ҳақиқати» газетаси, 25 сентябрь, 1929 й.

Ю. Латиф янги адабиётнинг назарий проблемаларига доир мақолаларида ҳам Миртемир ижодига тез-тез мурожаат қилади. Бу жиҳатдан унинг «Пролетариат адабиёти» («Ёш ленинчи» газетаси, 6 апрель, 1928 йил), «Янги адабиёт атрофида» («Ёш ленинчи» газетаси, 13 июнь, 1928 йил) мақолалари характерлидир.

Юқоридагилардан маълум бўладики, Миртемирнинг илк ижоди адабиётшуносликнинг қизгин мунозарасига сабаб бўлган. Баъзи четланишларга қарамай, адабий танқид ёш шоир ижодининг асосий йўналишини, характерни, изланиш йўлидаги қусурларини, асосан, ҳаққоний талқин этган. Аммо 20-йилларнинг охири ҳамда 30-йилларнинг бошларидаги адабиётшуносликнинг Миртемир ижодига муносабатидаги бу йўналиш тўхтаб қолди. Бу турғунлик узоқ йилларга чўзилди.

Тўғри, 50-йилларнинг охиригача бўлган узоқ муддатда адабиётшунослик тамоман сукут сақламади. Айрим мақолаларда Миртемирнинг ижодий фаолияти ҳам гапирилди. Аммо бу гап-сўзларнинг аксарияти йўл-йўлакай, бошқа масалалар билан қоришиқ ҳолда бўлиб, шоир ижодининг бош фазилатлари тўғрисида ҳаққоний тасаввур бермайди.

Уйғун «Поэзия тўғрисида» сарлавҳали мақоласида бошқа шоирлар қатори Миртемир ижодидан ҳам «чуқур, бамаъни бўлган шеърларга» мисол келтиради. «Шеър тилини жонли тилга яқинлаштириш, жонли тилдан, фольклордан фойдаланиш, ифодани бақувват ва аниқ қилишга, фикрларни равшан беришга

ҳаракат»¹ кучайганлигини уқтиради. Ана шу тезисларнинг тасдиғи учун У. Носирнинг «Қизлар», Миртемирнинг «Мен она бўлсам агар...» шеърларига мурожаат қилади.

Аммо унинг «Поэзиямизда сиёсий ўткирлик бўлсин»² мақоласида Миртемир ижодига муносабатдаги аввалги ўта субъектив қарашларнинг излари кўриниб қолди. Бундай кўнгилсиз ҳолни шоирнинг «Очлар ўлкасида» поэмасига ёзилган имзосиз тақризда ҳам кўриш мумкин.³ Миртемир ижодига ўта субъектив ёндашиш Улуғ Ватан урушидан кейинги дастлабки йилларда ҳамда 50-йилларнинг бошларида ҳам давом этди.

Миртемирнинг Улуғ Ватан уруши давридаги ижодини бир-икки асарини нотўғри талқин қилиш воситасида йўққа чиқарилмоқчи бўлинди. Шоир ҳозирги замон урушининг моҳиятини билмасликда, ўз асарлари устида қунт билан ишламасликда, шу сабабли «ғоясиз ва маъносиз» асарлар яратаётганликда айбланди.⁴ Миртемир коллектив тўплам — «Москва»га (Москва шаҳрининг 800 йиллиги муносабати билан чоп этилган) янги шеърларини киритмаганлиги учун масъулиятсизга, замондан орқада қолганга чиқарилди⁵. Миртемирнинг 1940 йилда яратилган бир неча яхши шеъри «ҳаётий курашдан ўз руҳини холн

¹ *Уйғун*. «Поэзия ҳақида», «Қизил Ўзбекистон» газетаси, 7 март, 1937 й.

² «Қизил Ўзбекистон», 1937 йил, 21 апрель.

³ «Болалар учун зарарли асар», «Ёш ленинчи», 1937 йил, 28 август.

⁴ *М. Ваҳобов*. Ўзбек совет адабиётининг большевистик гоёвийлиги учун. «Шарқ юлдузи», 1946, № 7—8.

⁵ *Е. Мирзо*. «Москва» тўплами ҳақида. «Шарқ юлдузи», 1947, № 9.

қилишга, интим-шахсий кечинмалар қобигига бурканишга, замоннинг актуал масалаларидан четлашишга ва символик формалар излаб топшишга» уринишнинг самараси сифатида баҳоланди.¹ У «Фарғона» шеърида «Гўзал Фарғона, севимли она, Боги Эрамсан якка ягона деб ёзгани учун «миллий маҳдуд» «ёрлиғи»га сазовор бўлди.²

Мана шу тариқа Миртемир ижоди узок йиллар давомида, яхлит ҳолда ўрганилмади. Балки унинг ижодига танқидбоп, турли зарарли оқимларга материал берувчи манба сифатида қаралди. Аммо шуни ҳам айтиш керакки, Миртемир ижодига доир самимий ва холис фикрлар онда-сонда учраб турди. Чунончи, шоирнинг биринчи марта рус тилида нашр этилган «Рассветной порой» (1947) китобига тақриз ёзган С. Лиходзиевский анча асосли мулоҳазаларни билдиради. У Миртемирнинг уруш ва урушдан кейинги дастлабки йиллардаги ижодини ҳаққоний баҳолайди. «Совет ватанпарварлиги, социалистик Ватанга оташин муҳаббат»³ Миртемир ижодининг лейтмотиви деган объектив хулосага келади. Айни вақтда, шоирнинг айрим асарларидаги қуруқлик, мадҳгўйлик, риторика, тасвирдаги ўта шартлилик, лирик характерда табийликнинг етишмаслиги каби нуқсонларни ҳам рўй-рост кўрсатади. Шундай адолатли ва

---

¹ Ҳ. Еқубов. Ўзбек поэзияси ва прозасида социалистик реализм масаласига доир баъзи мулоҳазалар. «Шарқ юлдузи», 1949, № 2.

² Ҳ. Турсунов. Ўзбек адабиётида ғоясизлик ва максизликка қарши қатъий кураш олиб бораёлик. «Шарқ юлдузи» журнали. 1951, № 9.

³ С. Лиходзиевский. Песня любви к Родине. «Звезда Востока», 1948, № 3.

асосли қарашларни Ойбек ҳам билдирган эди. У «Ўзбек поэзиясининг антологиясига» ёзган сўзбошисида шоир ижодининг қаҳрамонона руҳи замонга мос, замондошларининг яратувчилик меҳнати ва жанг майдонидаги фидоийликларига оҳангдош бўлганлигини таъкидлайди¹.

Миртемир ижодига муносабатдаги бу соғлом анъана 60-йиллар адабий-бадий танқидчилигининг бош йўналишига айланди. Узоқ йиллар ҳукмронлик қилган юқоридагидек субъектив қарашлар, шоир ижодидан атайлаб нуқсон қидиришлар КПССнинг XX съезидан кейинги йилларда рўй берган улкан ўзгаришлар, янгича қарашлар туфайли барҳам топа бошлади. Ҳозирги даврда ўзбек адабий-бадий танқидчилиги қанчалик юксалганлигини Миртемир ижодининг ишланишида ҳам кўrsa бўлади. 60-йиллар адабиётшунослиги Миртемирнинг ижодий йўлини кенг кўламда ўрганиб, унинг ўзбек совет адабиёти, хусусан, шеърияти тараққиётидаги хизматини ойдинлаштирди. Адабиётшунослик шоир ижодини турли йўналишда ўрганди. Миртемирнинг қизиқарли ижодий фаолияти тўғрисида бешта адабий портрет майдонга келди.²

¹ Қаранг: «Антология узбекской поэзии». С.П.М., 1950, 15 стр.

² Т. Жалолов. Қўнғир мавжлар куйчиси. («Яшасин табассум» китобида), «Ташкент» бадий адабиёт нашриёти, 1966, О. Шарафуддинов. Миртемир («Замон. Қалб. Поэзия» китобида), ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти, Т., 1962, С. Мирзаев. Етук шоир. СамДУ. Илмий асарлар. Янги серия, 127-нашр. Самарқанд — 1963, Қ. Азизов «Миртемир», Ф. Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти, Т., 1969, И. Фафуров. Она юрт куйчиси, Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашриёти, Т., 1970.

Бу адабий портретларнинг савияси бир хил эмас. Аммо улар бир-бирини тўлдириб, Миртемирнинг катта ижодий йўли, ёзувчилик меҳнатининг самараси тўғрисида анча тўлиқ тасаввур беради.

Адабиётимиз тараққиёти даврларининг ўзига хос хусусиятлари бор. Ҳар бир давр адабиётининг ана шу ўзига хосликларини бирор санъаткорнинг ижоди миқолида ечиши, конкрет хулосаларга келиши мумкин. Шу жиҳатдан қараганда, Миртемир ижодининг биргина даврини таҳлил этиш ва шу асосда адабий жараённинг характери тўғрисида хулосалар чиқаришга интилиш қимматлидир.

Сўнгги йилларда Миртемир ижодини ўрганишда янги бир йўналиш бошланди. Тадқиқотчилар шоирнинг ижодий лабораториясини очишга, бирор асарининг туғилиши ва шаклланиш жараёнини тадқиқ этишга интила бошладилар. Биз бу ўринда Ҳ. Олимжонованинг «Яратиш завқи ва дарди»², ёзувчи С. Сиёевнинг «Бир шеър тарихи»³, Ш. Шомуҳамедовнинг «Бир шеър тарихи»⁴ мақолаларини назарда тутаётимиз. Бу мақолалар Миртемирнинг заҳматкашлиги, ижодкорнинг бурчинини

---

¹ Ҳ. Олимжорова. Миртемирнинг Улуғ Ватан урушидан кейинги даврдаги ижоди. «Адабиётшунослик ва тилшунослик масалалари». «Фан» Т., 1961, 3-китоб, 21—32-бетлар.

² «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали, 1971, № 3. 56—60-бетлар.

³ «Ўзбекистон маданияти» газ. 6 август, 1971.

⁴ «Гулбоғ» (Ҳикоялар тўплами), Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1972, 57—59-бетлар.

чуқур тушуниши, донмо изланиш билан яшаши, бир асарни қайта-қайта таҳрир қилишдан эринмаслиги тўғрисида, «Коммунист» ҳамда «Биби Марям» шеърларининг тарихи ҳақида аниқ тасаввур беради. Айниқса, «Коммунист» шеърининг туғилиши ҳақида фикр юритган С. Сиёев Миртемирнинг поэтик оламига, ижод жараёнига анча чуқур киради. У бир шеърнинг туғилиши жараёнини таҳлил қилиш орқали Миртемир ижодий лабораториясининг айрим муҳим жиҳатлари тўғрисида ишончли тушунча беришга эришади. Чунки, ёш ёзувчи шеърнинг шаклланиш жараёнини шоирнинг ёнида туриб кузатади. Афсус, қизиқарли мақолада бир нарса етишмай қолган. Автор мақолада қандай ҳаётий зарурият, замоннинг топшириғи шоирни шу шеърни ёзишга даъват этганлигини изоҳламаган. Ҳолбуки, бирор асарнинг яратилиш тарихини таҳлил этиш шундан бошланиши керак. Тўғри, автор редакциянинг топшириғи билан шоирдан «шеър ундиргани» борганини айтади. Лекин «Коммунист» шеърининг КПСС XXIV съездига бағишланганлигини гапирмайди. Аслида, шеър съезднинг бошланиш арафасида ёзилган бўлиб, у атоқли шоирнинг коммунистлар анжуманига совғаси эди.

Миртемирнинг икки юбилейи (1960, 1970) муносабати билан кўплаб адабий саҳифалар ташкил этилди, мақолалар, қаламкаш дўстлари ва шогирдларининг табриклари эълон қилинди. Бундан ташқари, шоирнинг деярли ҳамма тўпламларига доир тақризлар ёзилган. Айтгандай, Миртемир истеъдодининг иккинчи сермаҳсул қирраси — таржимонлик санъати

ҳам сўнги йилларда махсус текширила бошланди¹.

Миртемир ижоди рус ва қардош халқлар адабиётшунослигида ҳам анча кенг ишлана бошлади. Маълумки, 1959 йилда Москвада ўзбек адабиёти ва санъати ўн кунлиги бўлиб ўтди. Ана шу декада муносабати билан Миртемирнинг «Танланган асарлар»и (1958), рус тилида «Шеърлар» китоби нашр этилди. Декаданинг адабий йиғинларида Миртемирнинг ижоди, айниқса, «Қорақалпоқ дафтари» туркумига кирган шеърлари ҳақида таниқли шеършунос И. Л. Гринберг, В. Ф. Боқов, М. Д. Львов, шунингдек, молдавиялик адабиётшунос П. А. Крученюк илиқ фикр билдирдилар.² Бундан ташқари, республикамизда яшовчи С. Лиходзиевский, В. Кострия, Н. Малахов каби ёзувчи ва адабиётшунослар Миртемирнинг рус тилида чоп этилган китобларини баҳолашга интилдилар.

Миртемир ижодини ўрганиш ва тарғиб қилиш бўйича Қозоғистон ва Қирғизистон республикаларида ҳам ибратли ишлар амалга оширилди. Ўзбек адабиёти ва санъатининг Қозоғистон ҳамда Қирғизистонда ўтказилган ўн кунликлари муносабати билан Миртемирнинг шеърӣ тўпламлари чоп этилди, газета ва журналларда ижодий фаолиятига доир мақолалар босилди.

Миртемир тўғрисида айниқса, қирғиз адабиётшунослари самарали иш қилдилар. Мир-

---

¹ Ж. Шарипов. Бадий таржималар ва моҳир таржимонлар. «Фан» нашриёти, Т., 1972, III боб, 164—174-бетлар.

² Қаранг: «Маҳорат мактаби» (мақолалар тўплами), Т., 1962.

темирнинг «Гулдаста» китоби Т. Бойзоқовнинг сўзбошиси билан нашр этилди.¹ «Қирғизистон маданияти» газетасининг махсус мухбири Турғунали Муллабоев 1970 йилги декада пайтида Миртемир билан йирик суҳбат уюштирди². Газета ва журналлар шоирнинг кичик-кичик мақола ва шеърларини эълон қилди. Ниҳоят, М. Мамировнинг «Миртемир шоир ва таржимон»³ сарлавҳали йирик мақоласи босиб чиқарилди. Гарчи М. Мамиров ўзбек адабиётшунослигидаги ишларга таяниб мақола ёзган бўлса-да, Миртемир «Рус комсомол шоирлари А. Безименский, М. Светлов билан танишиб дўстлашади. Улар билан шеър ўқишиб, таржима қилишиб, фикр алмашади. Бир-биринга таълим беради» каби ҳақиқатдан узоқ гапларни ёзса-да, унинг мақоласи қирғиз китобхонларига шоир истеъдодининг икки сермаҳсул қирраси тўғрисида кенгроқ тасаввур бериши жиҳатидан ғоят аҳамиятлидир. Кўрасизки, Миртемир ижодини ўрганишнинг доираси бениҳоя кенг. Республикамиз чегарасидан ташқарига ҳам кўчган. Аммо бунга, адабиётшунослигимизнинг Миртемир ижодини тадқиқ этиш борасидаги ютуқларига қараб, атоқли қаламкашнинг узоқ йиллик ёзувчилик меҳнати билан боғлиқ ҳам-

---

¹ *Миртемир*. Ёрdestем (ырлар) Акин жонундо соз» (Созбашы Т. Байзаковдуку, «Кыргызстан» басмасы. Фрунзе — 1968.

² *Т. Молдабоев*. Жакшы тлектеримди кабыл алгын, боорум кыргыз! «Кыргызстан маданияты», 20 май, 1970 жыл.

³ *М. Мамыров*. «Миртемир — Акын жана котормочу». «Ала-тоо», ж — л 1970 жыл, № 6.

ма масалалар узил-кесил ҳал бўлди, деган хулосага келиш тўғри эмас.

Адабиётшунослигимизнинг улкан ишларига қарамай, шеъриятимизнинг бугунги камолатига сизқидилдан хизмат қилган катта ижодкор Миртемирнинг ёзувчилик меҳнати, бадий маҳорати билан боғлиқ долзарб масалалар жуда кўп. Тўғри, Миртемирнинг поэтик маҳорати тўғрисида биз келтирган юқоридаги ишларда ҳам гапирилган. Лекин Миртемирнинг поэтик маҳорати махсус тадқиқот объекти бўлган эмас.

Миртемирнинг поэтик маҳоратини махсус ўрганиш ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан аҳамиятлидир. Миртемир маҳоратини алоҳида ўрганишнинг назарий қиммати шундаки, атоқли шоир ижоди билан узвийликда адабиётшунослигимизнинг энг долзарб проблемаларини қўйиш ва ўзбек адабиётининг турли даврдаги, турлича тенденцияларини тадқиқ этиш, муҳим хулосалар чиқариш мумкин. Ўрганишнинг амалий аҳамияти шундан келиб чиқади. Ардоқли шоир ижоди адабий-бадий танқидчиликнинг актуал проблемалари асосида ўрганилса, унинг шеъриятимиз равнақидаги беминнат хизматлари, қисқаси, поэзиямиздаги миртемирона услубнинг хусусиятлари ёритилса, булар ёш қаламкашларга ижодий юксалиш мактаби, маҳорат академияси бўлади.

ҲАЕТ МАВЖЛАРИ

Бадий ниятни ранг-баранг нарса-ҳодисага қиёслайдилар, турлича таърифлайдилар. К. Паустовский, Қ. Қулиев ижодий ниятни чақмоққа таққослайдилар. «Ёзувчининг меҳнати» деб аталган қизиқарли тадқиқотнинг муаллифи А. Цейтлин эса, ижодий ниятни уруққа ўхшатади. Машҳур совет ёзувчиси А. Толстой: «Ният — бу асарнинг ўқидир», — деб ёзади. Атоқли санъаткорнинг бу ўхшатмасида, таърифида ижодий ниятнинг характери тўғри ва лўнда ифодаланган. Ўқ бирор механизмнинг қисмларини бир-бирига туташтиради, яхлитлигини таъминлайди, қисқаси, унинг ҳаракатини ўқсиз тасаввур этиб бўлмайди. Худди шунингдек, аниқ ижодий ният ҳам бадий асарнинг ҳаракатида ўқ вазифасини бажаради: ижодкорнинг ҳаётий материалга бўлган муносабатини аниқлаштиради, материални ўз атрофига йиғдиради, композицион бутунликни таъминлайди, ижодий жараённинг қуйи босқичи билан юқори фазасини мустаҳкам бириктиради. Мутахассислар санъаткорнинг ижод жараёнини шартли равишда ҳаётни ўрганиш, ниятнинг туғилиши ва шаклланиши каби босқичларга бўладилар. Турли манбаларни ўрганиш, тадқиқ этиш ту-

файли ижодкорнинг қалбида ранг-баранг фикрлар, қарашлар туғилади, «туйғулар йиғилади,» (М. Светлов), ғоянинг «заготовка»си тайёрланади. Ана шуни ижодий ниятнинг туғилиши деймиз. Шунинг учун ҳам ижодий ният турли-туман нарса-ҳодисага қиёс қилинса-да, бу ўхшатишларнинг моҳиятидан бирлик, замиридан умумийлик келиб чиқади. Ёзувчиларнинг ҳам, тадқиқотчиларнинг ҳам фикрлари бадий ниятнинг манбаи, аҳамияти масаласида кўпинча бир-бирига яқин келади. Улар ниятнинг ҳаёт билан ижодкор орасидаги мустақкам алоқадан туғилишини, шаклланишини, аниқ ғоявий мақсаднинг яратилгуси асар тақдирида муҳим роль ўйнаяжagini, нима демоқчилигини ҳали ўзи чуқур билмаган ижодкордан оғизга тушадиган бирон нарса кутиб бўлмаслигини қайта-қайта таъкидлайдилар.

Ёзувчининг индивидуаллигини, истеъдодининг ўзига хослиги ва имкониятларини ҳаётга, одамларнинг турмушига қарашидан қидиришади. Санъаткор янги ғоявий концепцияси билан китобхоннинг тасаввурини бойитиши, маънавий юксалишига кўмаклашиши керак дейишади. Ҳақиқий санъаткорларга хос ана шу хусусиятлар дастлаб унинг ижодий ниятида уч беради. Конкрет бадий ниятда ёзувчининг ҳаётнинг бирор қатлами ҳақидаги фикри, замоннинг вазифа ва топшириқларига бермоқчи бўлган жавоби ва ваъдаси намоён бўлади. Бадий ниятнинг характери ва аҳамияти булар билангина тугамайди. Аниқ ғоявий ният ижодкорнинг умумий, тарқоқ ҳолдаги тасаввурларини конкретлаштиради, тартибга солади, бир нуқтага жамлай-

ди. Ҳаётӣй материалнинг кўзланган мақсадга мувофиқ равишда саралаш, чегаралаш ва уюштиришда ҳам муҳим вазифани ўтайди. Шунингдек, конкрет бадийй ният ўзининг ифода йўсини, такрорланмас формасини тақозо этиб, санъаткорга ижодий изланишлар йўлини кўрсатади. Буларнинг ҳаммаси бадийй ниятнинг умумий, санъатнинг барча турларида кўринадиган хусусиятларидир. Бу, албатта ижодни озиқлантирувчи бош манбанинг умумийлиги билан изоҳланади. Манбанинг умумийлигига қарамай, бадийй ниятнинг туғилиши ва шаклланиши ҳар бир санъатнинг ўзига хос хусусиятлари, имкониятлари доирасида кечади. Шунинг учун бадийй ниятнинг туғилиши ва шаклланиш босқичига кириши, философлар тили билан айтганда, имкониятнинг воқеликка айланишини қатъий қонунлаштириб бермайди. Ҳаётнинг мураккаб, турлитуман фавқулодда ҳодисаларга бойлиги, рангбаранглиги каби, ана шу воқеликни кузатишдан, ўз қалби орқали ўтказиб тадқиқ этишдан туғилган бадийй ниятнинг шаклланиши, аниқ бир ғоявий йўналишга тушиши ҳам ҳар хилдир.

«Ёзувчининг меҳнати» номли китобнинг муаллифи А. Цейтлин санъаткордаги ижодий ниятнинг шаклланишини бешта омилга боғлаб тушунтиради. Унинг кўрсатишича, бадийй ният санъаткорнинг бирорта долзарб сиёсий вазифани бажариши керак бўлганида, турмушдаги бирон характерли нарса-ҳодисани кўриб қолиш, ундан бошқаларга ўхшамаган ҳолда таъсирланиш, айрим одамлар ҳаётида содир бўлган ажойиб-ғаройиб воқеаларни кўриш, ана шу воқеалар воситасида

ўша инсон турмушининг тасвирга арзирлик умумий ва индивидуал жиҳатларини қалбдан ҳис этиш, кучли ҳис-ҳаяжон, ниҳоят, янги жанр кашф қилиш ёки эски жанрни янги қиёфага киритиш зарурати туфайли шакллана бошлайди. Баъзилар айтганидек, автор бу бўлинмаларни қатъий қонун, ҳамма учун умумий қоида сифатида тақдим этмайди, аксинча, «ниятнинг туғилиши ранг-баранг» деб, ажратишларнинг шартли эканлигини таъкидлайди. Тадқиқотчининг ажратмаларини умумлаштирсак, бадий ниятнинг туғилиши ва шаклланиши ҳаёт тақозоси орқали содир бўладиган заруриятдир, деган яхлит хулоса келиб чиқади.

Ҳаёт ижодкорнинг қалбига «уруғ» ташлайди. Ана шу «уруғ»нинг унишига туртки беради. Поэтик ният турли вазиятда: ижодкорнинг қувониши, хурсандлигида ҳам, изтироб чекаётганида ҳам, турли жойда: далада, бирор боғ ёки тоғ сайрида, денгиз қирғоғида, бирор транспортда кетаётганида ҳам туғилаверади. Ҳатто бирор дилкаш одам билан бир дамлик суҳбат, ундан эшитилган ҳикоя, бирор одамнинг нохуш хатти-ҳаракатлари, ўқилган китобдаги фикр ёки кичкина белги, тушда кўрилган бирор ҳодиса ҳам поэтик ниятнинг шаклланишига сабаб бўлиши мумкин. Буни Р. Ҳамзатовнинг «Доғистоним» китобидаги қуйидаги фикрлари ҳам тасдиқлайди: «Поэтик ният поездда, самолётда, трамвайда, Қизил майдонда, ўрмон ёки денгизда юрганымда, бошқа бирор мамлакатда бўлганымда, ҳатто бирор министр қабулида ҳам шаклланиши мумкин». Буларга қараб, поэтик ниятнинг шакллани-

ши, иккинчи фазадан юқори босқич, мундарижа сари юксалиш оқимига тушиши чегарасиз, тасодифий экан-да, деган хулосага келиш тўғри эмас. Бир қарашда поэтик ниятнинг шаклланиш босқичига кириши тасодифийроқ, фавқуллоддароқ қўриниши мумкин. Аммо чуқурроқ қаралса, поэтик ниятнинг шаклланишида қандайдир ички қонуният, давомийлик, ижодий жараённинг илк босқичи билан узвий алоқаси борлигини англаш қийин эмас. Бу ҳаёт билан ижодкор орасидаги муносабатга бориб тақалади. Манбалар таъсирида туғилган ният ижодкорнинг дил мулкига айланмаган, қайта-қайта ишланиб, бойитилиб, тафаккурида неча бор синовдан ўтиб, пишмаган бўлса, ҳар қандай таъсир ҳам мазмунсиз бўлади, уни шаклланиш оқимига тушурулмайди. Поэтик ният ҳаёт талаби билан ижодкорнинг ана шу ижтимоий буюртма тайёрлиги ўртасидаги мослик асосидагина шаклланади, тўла-тўқис рўёбга чиқади. Яна Р. Ҳамзатовдан мисол олайлик. Унинг «Тоғ қизи» номли машҳур достони бор. Ана шу поэма асосида балет ҳам ишланган. Р. Ҳамзатов «Тоғ қизи» балети муносабати билан қайдлар» сарлавҳали мақоласида достоннинг туғилиши тўғрисида қуйидагиларни ёзади: «Уни куйламаган шоир, суратини чизмаган рассом йўқ. Шунинг учун ҳам у ҳақда ёзиш, барибир, тўйларда аллақачонлардан бери айтиладиган қўшиқни куйлаш ёки ўтган йилги дафн маросимини эслаб, қабр тепасида йиғлаш деб ҳисоблардим. Унинг тақдири ҳақида индамай юрдим. Янги гап, янги ифода ахтардим, топдим, аммо айтишдан чўчидим. У эса тоғ аёли, ҳали она қиёфасида, ҳали гўзал қиз суратида, худ-

ди шеъриятдай, мусиқадай, худди сўқмоқ ёнидаги шаршарадай ёки шаршара ёнидаги сўқмоқдай, қаерга борсам, кетимдан қувиб, изма-из, гоҳ ёнма-ён, гоҳ олдида. «Қани, мени эсингдан чиқариб кўр-чи, менинг ҳаётим тўғрисида индамай юриб кўр-чи!» дегандай ҳар доим мен билан бирга бўлди. У менга Доғистоннинг ҳамма тошлоқ далаларидан ва заранг тепаликларидан тикилиб турарди. Шундай қилиб, мен у ҳақда поэма ёздим» Бундай фикрларни ўзбек ёзувларидан ҳам келтириш мумкин.

Демак, ижтимоий воқелик билан ижодкор шахсининг бойлиги, камолати орасидаги алоқа қанча мустаҳкам бўлса, поэтик ниятнинг шаклланиши шунча тезлашади, мазмундорлиги ва салмоғи ошади. Ижодкор шахсининг камолоти эса, унинг истеъдоди, билими, ҳаётий ва ижодий тажрибаси, дунёқарашининг характери билан белгиланади. Ана шу фазилатларни ўзида мужассамлаштирган ижодкоргина воқеликка янгича ёндаша олади, туғилган ижодий ниятларини шакллантира, такрорланмас формада ифода қила олади.

Санъаткорнинг индивидуаллиги ўзининг ижодий жараёнига муносабатида ҳам кўринади. Шундай ижодкорлар борки, улар ўзларининг ижодий лабораториялари тўғрисида сахийлик билан маълумот берадилар. Асарларга асос бўлган ҳаётий материални системали қозоғга қайд этиб берадилар ёки хотираларида сақлайдилар. Асарларининг илк вариантдан охириги вариантга қадар асрайдилар. Бу билан тадқиқотчига жуда катта имконият яратиб берадилар. Ана шу тонфа ижодкорларга Абдулла Қаҳҳор, Мақсул

Шайхзодани киритиш мумкин. Бир гуруҳ санъаткорлар эса, ижодий лабораторияларининг «сир-асрор»идан бошқаларининг воқиф бўлишини истамайдилар ёки бунга зарурат йўқ деб ўйлайдилар. Миртемир ана шу гуруҳга мансуб ижодкорлардандир.

Миртемир қўлёмаларини сақламайди. Асарининг дастлабки вариантини йиртиб ташламаса, кейингисини ёзолмайди. Бунинг шоирнинг ўзи ҳам кўп бора эътироф этган¹.

Суҳбатларимизнинг биринчи шоир бу ҳақда қуйидагиларни айтди: «Хулқар Олимжонова ёзувчилик меҳнати тўғрисида илмий иш қилаётган экан. У мендан қўлёмаларимни сўради. Мен асаримнинг қораламасини, аксарият, сақламаслигимни айтдим. Назаримда, у гапимга ишонмади, хафа бўлди шекилли. Мен қораламаларининг илм учун кераклигини билмасдим, шунинг учун асарларимнинг дастлабки вариантларини йиртиб ташлардим. Бу бора-бора менинг умумий ёзиш усулимга, ижодий одатимга айланиб кетди. Асаримнинг бир вариантини йиртмай туриб, иккинчисини ёзолмайдиган бўлиб қолдим, деб тушунтирдим» (1971 йил, 13 январь). Миртемирнинг бу ёзиш усули тадқиқотчилар олдида қўшимча қийинчилик туғдиради.

Буларга қарамай, Миртемирнинг ижодий лабораториясини тадқиқ этиш учун етарли материал бор. Шоир ижодий лабораториясининг «сир-асрор»ини очишга ёрдам берадиган воситаларидан бири унинг сочмаларидир. Сочма Миртемир учун сарҳадсиз туйғуларни, ке-

---

¹ «Ўзбекистон маданияти» газетаси, 1974 йил, 4 январь.

чинмаларни тўқиниш майдонигина эмас, балки бошқа асарларининг етишини, тўлишини маънавий ҳамдир.

Миртемир йиғилган туйғуларини дастлаб сочмада тўкади. Шунинг учун сочма маълум маънода шоир шеърларининг дастлабки варианты, қораламаси бўла олади. Бундан ташқари, шоир асарларининг матбуотда босилиши ёки китоб ҳолда чоп этилиши ҳамма ишнинг битганини, охириги нуқта қўйилганини билдирмайди. Миртемир уларни тўплам қилганида ёки қайта нашр эттирганида яна бир бор кўздан кечиради, сайқал беради. Натижанда, шоир асарларининг янги вариантлари юзага келади. Миртемирнинг истеъдодли шогирдларидан бири Ҳ. Шарипов «Хазиначи» мақоласида бир характерли мисол келтиради. У ёзади: «Миртемир ижодига боғишланган радио эшиттиришда устоз шеърларини ўқиш учун биз ёшлар ҳам таклиф қилинган эдик. Домла менга китобларини узатиб: Мана шундан ўқиб бера қолинг,— дедилар. Ўқиб бера олмадим. Чунки китобдаги менга мўлжалланган асар аллақачон қора қаламда ҳафсала билан таҳрир қилиб чиқилган экан. Янгидан кўчиришга тўғри келди»¹.

* * *

«Совет ёзувчиси учун, — дейди Миртемир КПСС XXII съездининг очилишига бағишланган «Меҳнат ва ижодга шаймиз» мақоласида, — замон темасида қалам тебратиш, совет воқелигини ёзиш, меҳнат йўлчи юлдузлари-

---

¹ Ҳ. Шарипов «Хазиначи». Меҳнат ва турмуш» журн. 1971 й., № 10.

нинг ички бой ҳаёти ва ижодини ёзишдан кўра шарафлироқ нима бўлиши мумкин?...»¹ Бу кўчирмадаги фикрлар шоирнинг ижодий эътиқодини, ёзувчилик меҳнатининг характерини, бош йўналишини ифодалайди.

Миртемир — замон шоири. У ижодининг ҳамма босқичларида давр билан ҳамқадам бўлишга, замоннинг асосий ғояларини илғашга, замондошларининг турмушидаги, маънавий оламидаги янгиликларни суратлашга интилиб келди.

Ўз эркининг эгаси—
Инсонга ошиқлигим.
Элимга сир эмас-ку,
Уша қирчин ёшимдан.
Замонга ошиқлигим
Ўлгунча барқ уради,
Ҳар зум ичу тошимдан.

деб ёзди «Чанқоқлик» шеърида.

Шунинг учун Миртемир ижодини маълум маънода халқимизнинг тарихий тараққиёт йўли, мислсиз фидокорликлар ва қаҳрамонликларга тўла ҳаётининг шеърий йилномаси дейилса муболаға бўлмайди.

Ҳаёт билан чуқур алоқадорлик ва замон ғояларига оҳангдошлик Миртемир шеъриятига такрорланмас ранг, қудрат бахш этди. Албатта, Миртемир поэзиясининг ҳаётийлиги, замонга дастёрлиги унинг долзарб мавзулар-

---

¹ «Ўзбекистон маданияти» газетаси, 1961 йил, 31 май.

да асарлар ёзгани учунгина эмас. Балки шоирнинг ҳар қандай мавзуга давр талаблари, адабиётнинг шу кунги вазифаларидан келиб чиқиб ёндашганида, муҳим проблемаларни кўтариб, уни давр қаҳрамонининг фаолияти орқали ифодалаб, замоннинг лирик характерини яратишга интильганидadir. Миртемир шеърятининг бу хусусиятлари ижодининг энг юксак чўққисидa, айниқса, тўла намоён бўлди.

Ҳақиқий санъаткорнинг ҳар жиҳатдан камолатга эришган маълум даври, изланишлар самараси ўларoқ кўтарилган ижодий чўққиси бўлади. Ана шу даврда, юксак босқичида унинг энг ардоқли биргина ёки бир неча асарини яратилади, бу асарида бутун ижодидаги энг яхши фазилатлар ўз тажассумини топади, аввалги босқичларда унчалик кўзга ташланмаган белгилар аниқ кўринади.

Миртемир ижодининг ана шундай босқичи эллигинчи йилларнинг ўрталаридан бошланиб, олтиншинчи йилларда ҳар жиҳатдан тўлишди, юксак чўққига кўтарилди. Шоирнинг бу даврдаги ижоди бағри ҳазинага тўла юксак тоққа ўхшайди. Унда Миртемир ижодининг аввалги босқичларидаги — халқ ҳаётига яқинлик, замон ғояларига ҳозиржавоблик, одамларнинг турмушидаги ва маънавиятидаги янгиликларни пайқаш, даврнинг ритмига мос тезкорлик каби муҳим хусусиятлар мужассамлашди. Мана шу даврда Миртемир ижодининг аввалги босқичида унчалик ёрқин кўринмаган фазилат — «моҳир ҳайкалтарошдай бир-икки характерли белги билан, жуда ўрилли топиьган штрихлар билан қоядай салобатли ва мағрур образлар яратиш қобили-

яти»¹ ёрқин кўринди. Шоирнинг номини эл оғзига туширган, шуҳратини республикамиз сарҳадларидан олиб ўтиб, қардош ўлкаларга ёйган туркумлари, қатор шеърлари ва дostonлари яратилди. Уларда шоир элларнинг меҳнат шижоатини, бахтиёрлигини, юртимизнинг гўзаллигини куйлади, халқлар ўртасидаги мустақкам дўстлик ва қардошлиқни улуғлади, ер юзидаги одамларни ҳақиқат тарафида бўлишга, «бир соз қўшиқдан» тинчлик ашуласидан завқ олишга, ёвузликка, ноҳақликка барҳам бериб, адолат, озодлик ва осойишталик куйини куйлашга, курашчанликка чақирди. Гапни шоир ижодининг энг юксак босқичидан бошлаётганимизнинг икки сабаби бор. Биринчи сабаби шундаки, баланд чўққидан туриб, шоирнинг шу юксакликка етиб келгунча босиб ўтган йўлини кўриш, ижодий изланишларини, чеккан заҳматларини чуқурроқ тасаввур этиш мумкин. Иккинчидан, энг муҳими, энг юқори ижодий босқичнинг маҳсуллари шоир поэтик тафаккурининг ўзига хослиги, индивидуал хусусиятлари, асосий йўналиши ва тадрижини ишончли тадқиқ этиш имкониятини беради. Миртемирнинг ҳар бир асари турмушга фаол аралашиш, ҳаётнинг талаби ва замоннинг ғояларини чуқур идрок этиш асосида майдонга келган. Шу жумладан, унинг «Дорилфунун хиёбонида» (1963) шеъри ҳам.

Маълумки, 1961 йилда Миртемирнинг 50 йиллик юбилейи муносабати билан колхозларда ва совхозларда, мактаб ва олий ўқув

---

¹ О. Шарафуддинов. Замон. Қалб. Поэзия. Т., Уз-адабийнашр, 1962 йил, 224-бет.

юртларида учрашувлар бўлиб ўтди. Ана шундай учрашувларнинг бири апрель ойида Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университетиде ўтказилди. «Дорилфунун хиёбонида» шеърининг уруғи шоир қалбига ана шу учрашувда тушди. Аммо уруғ тезда унавермади. Ўзида ҳаётнинг бир парчасини, янгилик ва гўзалликни тажассум этган поэтик ниятнинг амалга кириши, аниқлашиши, шаклга кириб, конкрет мундарижа касб этиши учун икки ярим йил керак бўлди. Умуман, Миртемирнинг деярли ҳамма асарлари ҳам узоқ муддатлик заҳматли изланишнинг, ижодий дарднинг маҳсулларидир. Ҳаётнинг бирор қатламидан кучли таъсирланиш, юракдан туйиш асосида уч берган поэтик ниятни тафаккурида обдон пиширмай, сараламай қоғозга тушириш шоирнинг табиатига тамомила бегонадир. Миртемир муайян поэтик ниятни тафаккуридан қайта-қайта ўтказди, қиёмига келтиради.

Миртемир истеъдодининг, шахсининг такрорланмас хусусиятлари поэтик ниятни парваришлаш, балоғатга етказиш усулларида ҳам яққол кўринади. Шоирнинг ташқи хатти-ҳаракатлари қалбида, хаёлхонасида рўй бераётган қандайдир ҳолатлар, ботиний тугёнлар, кечинмалардан, муайян поэтик ниятнинг тўлишаётганлигидан, ташқарига чиқиш учун талпинаётганлигидан дарак бериб туради. Миртемир сиз билан самимий ва мароқли суҳбатлаша туриб, кутилмаганда хаёлга чўмади, бир нуқтага тикилиб қолади. Бармоғи билан ҳавога ёки хонтахтанинг четига ўша сонияда шаклланган мисраларни ёза бошлайди. Бу шоирнинг илҳомга ўзини тайёрлаш,

созлаш, бирор мақсадини, имкониятини воқеликка айлантириш учун «тафаккур машқ» нини ўтказиш одати, йўл-йўриғидир. Ана шундай ажойиб-ғаройиб жараёнлардан кейингина шоир фикр ва туйғуларини қоғозга туширишга жазм этади. Миртемир бу босқични илҳомланиш пайти деб билади. У ёзади: «Фикр, туйғулар қалб торларида авж пардаларга кўтарилганда, қоғозга тушмаса бўлмайдиган тўлғоқ даври бошланади, ёзмасликнинг иложини қолмайди. Илҳом дегани шу бўлса керак»¹.

Миртемирнинг «Дорилфунун хиёбонида» шеъри ҳам ана шундай беҳаловатликнинг, қайноқ илҳомнинг самарасидир. Университетдаги учрашув шоирнинг қалбини жунбушга келтирди, ажойиб-ажойиб туйғуларга буркади. Унинг кўзи олдида ёшлиги, дорилфунунда ўқиб юрган, Ҳ. Олимжон каби истеъдодлар даврасига тушган йиллари, «ёзувчилик ишқинини тугал эгаллаб олган» палла гавдаланади. Бу ҳақда ўша учрашувнинг иштирокчиси, шоир Б. Бойқобилов шундай ҳикоя қилади: «...Миртемир акага сўз берилди. У ниҳоятда ҳаяжонланганидан киприклари намланди. ...Бир муддат гапиролмай, студентларга ҳавас билан жилмайди... Рўмолчасини олиб кўз ёшларини артди-да, сўнг ўзини босиб олиб, босиқлик билан лўнда-лўнда қилиб гап бошлади.

— Мени, бир камсуқум қаламкашни чорлаганларингиздан бошим осмонда, қуллуқ! Сизларни, башанг кийинган ўғил-қизларни, илму маърифат уммонининг гаввосларини, бах-

¹ «Ўзбек тили ва адабиёти», 1973 й. 6-сон, 47-бет.

тиёр ёшларни кўриб ёшлик йилларим, шу дорилфунунда кечган кунларим эсимга тушиб кетди. Шу важданми, киприкларим намланган, айбга буюрмайсиз, чироғларим!

Шундан кейин Миртемир ака ўзининг дорилфунунда ўқиган йиллари, Алишер Навоийнинг пойи қадами теккан қадимий шаҳар қучоғида кечган ҳаётни, илк машқлари хусусида сўзлаб бердилар»¹. Бу хотирадаги фикрларни шоирнинг ўзи ҳам тасдиқлайди.

Миртемир ана шу учрашувдаги сўзида университетга, ўзига ўхшаган қатор истеъдодларга билим, парвоз берган қутлуғ даргоҳга атаб албатта, шеър ёзажагини айтади. Шоир узоқ муддат поэтик ниятни тафаккурида пиширди, неча бор бичиб тикди. У аввалги учрашувда ваъда қилинган шеърнинг тўла шаклланган вужудини ортмоқлаб, унинг қийноғи ва тўлғоғи билан 1963 йилнинг 24 декабрида яна Самарқандга, университет талабаларининг ҳузурига йўл олади. Поэтик ният аниқ мундарижа касб этиб, шоирнинг қалбига тушган жойида қоғозга кўчади, ўқувчиларнинг дилига етади. Б. Бойқобилонинг гувоҳлик беришича, шоир «Дорилфунун хиёбонида» шеърини «Самарқанд» меҳмонхонасида, келганидан бир кун кейин ёзади ва ваъданинг вафосини кутганларга — университетнинг студентларига «зўр эҳтирос билан ўқиб беради».

Миртемир ҳаётий ҳаяжонига, туйғу ва фикрларини тўла-тўқис тўкишга мос, ажойиб нфода усуллари топа оладиган санъаткор шо-

---

¹ Б. Бойқобилов. Бир шеър тарихи (қўлёзма). 1974 йил, 6 январь.

ирдир. Унинг бу хусусиятини «Дорилфунун хиёбонида» шеърида ҳам кўрамиз. Шеърда реалистик тасвир билан романтик ифода ча-тишиб кетади. Шоир ёшлигига, «оташин ўс-мирлик» йилларига гувоҳ, сирдош, мангулик рамзи чинор билан пичирлашади, «боғбон, донишманд Самарқанд бобо» билан суҳбатла-шади. Шоирнинг шеърда бундай йўл тутishi тасодифий эмас. Миртемирнинг айтишича, студентларнинг даврасидан чиқиб, хиёбонда сайр этишади. Бир чинор унга қараб шивир-лагандай туюлади. Бу унинг учрашувда қўз-ғалган ҳаяжонига ҳаяжон қўшади. Бундан ташқари, у чойхонада ўтирган қарияларнинг даврасида бўлади. Шоирнинг бу маълумот-ларини Б. Бойқобиловнинг хотирасидаги фикрлар яна ҳам тўлдиради: «У университет қошидаги бир кекса чинорга нимадир деди, уни силаб-сийпаб қўйди, новдасидан бир яп-роқни узиб олиб, чангини артди-да жилмайиб қўйди. Бу чинорни биз ҳамон «Миртемир ака-нинг чинори» деймиз». Шеърда шоирнинг ана шу кечинмалари, ҳолатлари кенг маъно та-шувчи воситага, умумлашмага айланади. Уқувчи ана шу умумлашма орқали ёшлигини қўмсовчи, қутлуғ замоннинг равнақидан, гў-залликларидан беҳад қувновчи, ҳамма вақт эл-юртнинг ғамида, хизматида яшаган одам-нинг эҳтиросини, кучли ҳаяжонини билиб олади.

Миртемир «Дорилфунун хиёбонида»ни «Шеърга сизмай қолди бахтиёрлигим...» деган мисра билан якунлайди. Шоирнинг бахтиёр-лиги хиёбонни тўлдирган ёшларда ўзининг ёшлигини кўришидагина эмас. Балки истеъ-додининг бутун куч-ғайратини, қудратини, ба-

ғишлаган ғояларнинг тантана қилганидан, халқ турмушидаги беқиёс, асрларга сизмай-диган юксалишдан қувончи, бир шаҳарнинг яқин ўтмиши билан бугунини қиёслаб, ундаги равнақда «ёруғ бир олам»нинг қиёфасини, қутлуғлигини кўриши туфайлидир. Миртемир ижодининг бу хусусияти — ҳаётнинг биргина фактидан совет халқининг турмуши учун умумий, катта хулосалар чиқариш «Қорақалпоқ дафтари» туркумида ёрқин кўринган эди.

Туркумнинг биринчи шеъри, маълум маънода муқаддимаси — «Кўл бўйида»да ўтмиши ҳам, бугуни ҳам она халқни ҳаёти билан туташ, «бахт завқига қонган озод Шарқ» тимсоли — чол ҳикоя бошлайди. Бу бошланғич ҳикояда — қария билан шоир ўртасидаги суҳбатда туркумнинг муддаоси изҳор этилади. Шунинг учун кейинги шеърлар туркумдаги биринчи ҳикоянинг бўлакларига ўхшайди. Гўё бахши ўз халқни турмушининг ранг-баранг кўринишларини куйлаб бергандай бўлади. Шоир ана шундай кучли восита ёрдамида, ҳаётини лирик лавҳалар кўмагида туркумнинг биринчи шеърида айтилган хулосаларининг исботини, Шарқ халқлари ҳаётида содир бўлган буюк ўзгаришларнинг бадий таҳлилини беради. Бутун совет халқни ҳаёти учун муштарак бўлган мислсиз юксалишларни қорақалпоқ эли турмушининг ажойиб фактлари мисолида ёритади. Поэтик ният қорақалпоқ элини ўз элим деб билувчи, бу халқнинг турмушини, урф-одатини, тарихини, психологиясини яхши билувчи лирик қаҳрамоннинг турли тоифа одамлар билан суҳбати, муносабати, турли ҳаётини эпизодлардан чиқарган хулосаларни орқали рўёбга чиқади. Биргина мисол келти-

райлик, Миртемир «Саҳройи» шеърда социалистик тузум халққа қандай куч-қудрат берганлигини, инсоннинг меҳнатидан ҳаёт қандай ранг олаётганлигини кўрсатмоқчи бўлади. Шоир бу олижаноб мақсадига бир аср умр кўрган, «Олис бир замондан чўнг элчи» — қариянинг Нукус шаҳридаги буюк ўзгаришлардан, шаҳарнинг эртакларга бергусиз гўзалликларидан ҳайратланишларини тасвирлаш, умумлаштириш орқали эришади. Санъаткорнинг муддаоси шеърнинг яқунловчи сатрларида ёрқин ифодасини топади:

Беш мири чўзади шарбатфурушга,
Муздек лимонаддан ҳўплар бир қултум,
Битта-битта ҳўплар... Кўз узмас бир зум
Яшил кўчалардан... ўхшамас тушга!
Ютоқ кўзларини узомайди чол,
Саратон, ҳар қалай, ёндирмоқдайди...
Шаҳарга суқланар, ҳўплаб гўё бол.
Асрий ташналикни қондирмоқдайди.

Шу тариқа кундалик турмуш воқеаси, ҳаётдаги улкан янгиликларнинг кичик бир бўлаги тилга киради, шеърнинг маъно кўламини, образнинг қамровини, салмоғини оширади. Асар тарихан қисқа муддатда, елкадошлар кўмагида ҳар томонлама юксалган қорақалпоқ халқи ҳаётининг тиниқ кўзгусига айланади. Шеърнинг қаҳрамони эса, асрий ташналиги қонган меҳнаткаш халқнинг тимсолига, умумлашма образи даражасига кўтаралади. Шоир буларга биргина деталга, ҳолатга — қаҳрамоннинг ютоқлик билан шарбат ичишига урғу бериб, кўшимча маъно юклаш асосида эришади.

«Қорақалпоқда Тошкентни соғиниш» шеъ-

ри туркумга кирган эмас, кейин ёзилган. Аммо шеърнинг туркум билан ички боғлиқлиги бор. Шеър туркумдаги асарларда ифодадаланган фикрларнинг хулосаси, йиғмасидай таассурот туғдиради. Гўё шоирнинг туркуми қорақалпоқ халқи ҳаётининг гўзалликларига, ранг-баранг кўринишларига бағишланган шеърини «рисолаю», «Қорақалпоқда Тошкентни соғиниш» шеърисида ана шу бадиий тадқиқотда ҳал қилинган масалаларнинг хулосаси, якуни таъкидланади. Шеърнинг сарлавҳасига қараб, у Қорақалпоғистонда ёзилган бўлса керак дейиш мумкин. Аслида эса ундай эмас, шоирнинг қалб «майдони»га шеърнинг руҳи, уруғи автоном республикада тушган, холос. Шеър Тошкентда, «Совет Ўзбекистони» редакциясида ёзилган. Шеър даврнинг топшириғи, шоирнинг дил эҳтиёжи заруратидан юзага келган. Миртемир бу шеърнинг туғилиш омиллари ҳақида қуйидагиларни айтган эди: «Кўҳна Шарқ машъали Тошкент тўғрисида асар ёзиш нияти кўпдан бери мени «таъқиб» этар, ўйларди. Аммо бу орзуимни қоғозга кўчиринишга журъат этолмасдим. Чунки пойтахтга бағишланган анча-мунча яхши асарлар бор эди. Уларнинг таъсирига тушиб қолиш, такрорлаш ҳеч гап эмасди. Бундан ташқари, ўша йилларда кўпроқ тарқалган, Тошкентнинг шаънига номуносиб, улуғворлигини пастга урадиган баландпарвоз, қуруқ мадҳияларнинг хавfli йўлига кириб кетишдан сақланиш керак эди. Шунинг учун янги фикр, янги ифода йўсини ахтардим. Ниҳоят, топгандай бўлдим. Дилимда пишиб, илҳом даражасига етган ниятимни, фикримни, Тошкентга бўлган меҳримни автоном республиканинг ўт-

миши, табиати, одамларининг характери, яшаш тарзи билан таниш, ўзини шу ўлканинг, элнинг вакили деб билувчи, унинг бугунидан эртасининг порлоқлигига ишонган кишининг соғинчи ва ўйлари воситасида ифодалашга интилдим. Адабиётчиларнинг баҳосига қараганда, мен ниятимга эришдим» (1971 йил, 20 апрель).

Бу кўчирмадан шеърнинг бир ўтиришда, редакцияда ёзилш сабабини англаш мумкин. Шоирнинг нияти конкрет шаклга кириб, кичик бир турткени кутиб турган. Редакциянинг талаби ана шу туртки вазифасини ўтаган. Миртемир «Қорақалпоқда Тошкентни соғиниш» шеърида катта ғояга мос кучли ифода воситаси топган. Шунинг учун икки мақсадни амалга оширишга эришган. Шоир замондошларининг интернационал туйғуларини, қорақалпоқ халқи ҳаётининг юксалишидан, гўзалликларидан қувончини ҳам, Тошкентнинг кучқудратидан, шу асосда она халқининг таниб бўлмас даражада равнақ топган турмушидан фахрланишини, инсоний ғурурини ҳам юксак маҳорат билан бера олган. «Онагинам» шеърининг туғилиши, «Қорақалпоқда Тошкентни соғиниш»нинг юзага келишига ўхшайди. Миртемирнинг «Онагинам» шеъри шоирга катта шуҳрат келтирган даврнинг энг яхши намуналаридандир.

«Мен ўзимнинг она ҳақидаги асаримдан, шеъримиздаги она мавзуида ёзилган кўпгина шеърлардан қониқмас эдим», — деб ҳикоя қилди суҳбатларимизнинг бирида Миртемир. — Онани юзаки мадҳ этиш, «Она азиз», «она буюк, меҳрибон» қабиладаги қуруқ гаплар тизмаси кўпайиб кетган. Улар оёғи ердан

узилган, одамларга нафи тегмайдиган, балки она мавзуйдек муқаддас теманинг обрўйини туширадиган шеърлардир.

«Онагинам»нинг олтмишинчи йилда яратилиши соғлом адабий муҳит билан ҳам боғлиқ. Эллигинчи йилларнинг ўрталаридан кейинги даврларда юрагингдаги дардларни очишга, қалбингни тирнаётган ҳодисаларни, шахсий кечинмаларни бемалолроқ айтишга имконият, шарт-шароит туғилди. Илгарилари бундай эмас эди. «Онагинам» типдаги шеърлар тушкун кайфиятли, субъективизм касалига мубтало асарга йўйиларди. Шоирнинг зиммасига «Ўз шахсий қобиғига ўралиб қолган» деган айб қўйиларди. Менга ҳам кўп бора ана шундай маъшум «ёрлиқ» ёпиштирилган. Узоқ йиллар менинг асарларимга танқид қилиш, қоралаш мақсадидагина мурожаат қилишарди. Беш-олти йилдан беригина қулоғим тинчиди» (1971 йил, 13 январь).

«Онагинам» «Ўзбекистон хотин-қизлари» (1960, № 9, 14—15-бетлар) журналида чоп этилади. Шеърни шоир «Ғашлик» деб атаган. «Онагинам» сарлавҳасини шеърнинг мазмунидан келиб чиқиб, жуда ўринли равишда Зулфия қўйган.

М. Светлов «шеър туйғуларнинг йиғилишидан туғилади» дейди. Туйғулар йиғими эса, шоирнинг ҳаётни кузатиши, ўзига хос кўз билан таҳлил этиши, ўқиб-ўрганиши асосида юзага келади. Миртемирнинг «Онагинам» шеъри ҳам узоқ йиллар давомида шоир қалбида йиғилган, неча-неча марта қайнаб-тиниб, қайта-қайта ишловлар туфайли пишган, беғуборлашган туйғуларнинг шароит туғилгач, замоннинг эҳтиёжларига уйғун, одам-

лар учун зарур, муҳим фикрни йўғриб, чирмаб ташқарига чиқишидир.

Чинакам санъат асари ижодкорнинг шахси, торроқ маънода айтсак, албатта, таржимаи ҳоли билан чамбарчас боғлиқдир. М. Исаковский ёзганидек, «Шоирлик истеъдоди шоирнинг ўз шахсиятига алоқаси бўлмаган, мустақил бир ҳолат эмас, балки у шоирнинг ички руҳий қиёфаси билан узвий равишда боғланган бўлади». Аммо бунга қараб, бадий ижод санъаткор таржимаи ҳолининг тасвиридангина иборат, унинг давр талаблари, замон ғоялари ва одамларнинг эҳтиёжлари билан ҳеч қандай алоқаси йўқ, деган хулосага келиш мутлақо нотўғридир. Санъаткор ўз даврининг илғор фарзанди, шунинг учун унинг ҳаётига, таржимаи ҳолига замон, албатта ўз муҳрини босади. Унинг ижодида яшаган муҳитининг афзалликлари ҳам, баъзи бир иллатлари ҳам шак-шубҳасиз акс этади. Шунинг учун ҳақиқий санъаткорнинг ҳаёти ва ижоди бутун-бутун даврнинг кўзгуси, аниқловчиси бўла олади.

Миртемирнинг «Онагинам» шеъри автобиографик характерда. Шоир «Мен» номидан сўзлайди. Шеърда «Лирик бошланма» биринчи планда туради. Аммо шоир ўз кечинмалари, таржимаи ҳолининг изтиробли нуқталарни воситасида даврдошларнинг мунгли ҳолатларини ҳам юксак маҳорат билан бера олган.

Миртемир «меҳрибон, тадбирли бувиси ва онаси» ёрдамида, боболаридан яширин ҳолда, Тошкентда ўқиб юрган амакиваччаси билан Иқондан қочиб келади ва «Алман» иш мактабига жойлашади, сўнгра, «Ўзбек эрлар педбилим юрти»да таълим олади. Бобо-

лари унинг Тошкентда ўқишига «тиш-тирноғи билан қарши» бўлганликлари туфайли, у қишлоғига тезда боролмади. Унинг боболари ва отасига бўлган муносабатлари, қишлоққа бормаслик сабаблари 1927 йилда ёзилиб, «Шуълалар қўйнида» (1928) тўпламига киритилган «Сўнгги хат» сочмасида яхши ифода-ланган. Бунинг устига ижодининг дастлабки даврларида ҳам «бошига синоғлик кунлар... тушди». Буларнинг ҳаммаси жам бўлиб, Миртемирни она қишлоғига бориш, меҳрибон волидасини кўриш имкониятини маълум муддат чегаралаб қўйди. Унга «Мен кетганда...» (1965) шеърида ёзилганидек «Майли, мулла бўлиб қайт, зора келса менга ҳам жиндек яйрар пайт» деб пичирлаган, унинг келажагига умидвор бўлиб «оқ йўл тилаган ғамдийдасини» қайта кўриш насиб этмади. «Айрилиқ зайлида қоқ ёғочдай қуриб, жон берган...» Она олдидаги фарзандлик бурчини бажара олмаганлик шоирнинг қалбида бир умрлик дард, «абадиятдай чексиз армон» бўлиб қолди. Миртемир онасини эслаганида жигарлари қиймаланди, кўзларидан ёш тирқиради, суяк-лари зирқиради. Чунки унинг онаси анов-манов оналардан бўлмай, унга «табиат алифбе» сидан сабоқ берган, унинг қалбида гўзалликка чанқоқлик туйғусини тарбиялаган, зукко, уддабурро ва чечан аёллардан эди. Миртемирнинг ўзи «Менда шеъриятга майл онам туфайли уйғонди...» деб эътироф этади.

Ана шундай кайвони, эзулик рамзи, ўзида олам ва одамларга чексиз муҳаббат уйғотган, сўзнинг қудрати ва жарангини ҳис қилишга ўргатган онадан «йигит ёши тўлмай туриб айрилиш» шоир дилини ҳамон ўртайди, изти-

робга солади. Бир куйган шоир, бир кўрган шоир, дейдилар. Шоирнинг ўртанган, армонга тўла қалбидан шароитга мос равишда таралган туйғулар кучли ғояларни ўраб, қоғозга туша бошлади. Миртемирнинг онага муҳаббат, фарзандлик бурчига садоқат тўғрисидаги шеърлари ана шу тариқа майдонга келди.

Миртемир 30-йилларнинг ўрталаридан бошлаб она мавзуида қалам тебрата бошлади. Шоир «Жанг», «Номус» дostonларида инсоний ҳуқуқи топталган, очлик, йўқчилик туфайли ўлим чангалига тушган оналар тасвирини беради. Шоир биринчи марта «Она орзулари» (1935) шеърда замонадан шод, бахтиёр, эзгуликка ташна, истаклари чексиз, умидлари беғубор, ўғлининг мактабда тарбияланиб, «Ленин жилдларини варақлаб», юртга, элга фидокор бўлишига ишонган она қиёфасини анча усталик билан ифодалайди. «Холтош» (1940) шеърда эса, ноқобил фарзандининг қилмишлари туфайли умри хазон бўлган онанинг ифодасини кўрамиз. Холтош қирқдан ошиб қолди, фарзанд кўрди. Қайлиғи тунларини бедор ўтказди, фарзанди атрофида парвона бўлади. Бу Холтошнинг уйқусини қочиради: бир болани оёққа турғизиш, тарбиялаш қанчалик машаққатли, «кони ташвиш» эканлигини ҳис қилади, ўйга толади, онасини аламига алам қўшган, «орзу-ҳавасларига тўғаноқ», бир кун ҳам бахт шавқини сурмай, «дилида не армонлар» билан ҳаётдан кўз юмишига сабаб бўлган қилмишларини, такасалтанглик, бебошлик — қиморбозликка ружу қўйган йилларини, мазмунсиз ўтган умрини изтироб билан эслайди. Одам бўлганимни кўролмай кетди-я, деб афсусланади. Шоир

шеърининг якуний бандида ўзининг шундай аҳднини ёзади:

Кошки мен ҳам бўлсам айтгули шоир,
Бир армоним бор:
Оналарга яратгум охир—
Шеърдан чўнг ёдгор.

Миртемирнинг «Қалам ғалаба учун сафарбар» этилган йилларда она мавзуида яратган асарларини ана шу эзгу ниятнинг дастлабки ифодалари деб қаралмоғи лозим.

Бу даврда шоирларимиз жангчиларни қаҳрамонликка, жанговарликка, Ватанимизнинг дахлсизлиги, душман оёғи остида топталмаслиги учун фидойи бўлишга даъват этувчи ғояларини ранг-баранг шеърӣй шаклларда ифодаладилар. Айниқса, бу йилларда хат усули кенг кўламда қўлланилди. Ота-она хат воситасида ўғлини мардликка, жасоратга ундади. Маъшуқа мактуб йўллаб, жангчи — ошиғига шарт қўйди, душманни енгиб, зафар билан қайтиш севгидаги садоқатни белгиловчи ўлчов эканлигини, ўзининг меҳнатдаги мўъжизаларини ёзди. Жангчи эса, жавоб мактубида халқнинг эркинлиги учун, она-Ватаннинг қаттол ёвдан халос этиш учун жонини беришга тайёр эканлигини юракдан изҳор этди.

Миртемирнинг «Мен она бўлсам агар...» (1941) шеъри ҳам хат шаклида ёзилган. Шоир бу шеърида турмуш ўртоғининг Ватан ҳимоясида ҳар қандай хавф-хатарни енгиб, жангларда доврўқ таратиб, номини шарафларга буркаб келишига қалбдан ишонган, меҳнат вахтасида жонбозлик кўрсатаётган онанинг ҳолатларини суратлаган. Шеър икки қисмдан иборат. Шеърнинг биринчи бўлагиди онанинг

ёстиқдошига ишончи, Ватан номидан берган топшириғи акс эттирилган. Иккинчи қисмида эса, онанинг қизи Гавҳарга қаҳрамон ота тўғрисидаги ҳикояси берилган.

Миртемир «Сен она...» шеърисида она образини тарихимиз ва маданиятимизнинг буюк намояндалари фониди ифодалайди. Бу уруш давридаги адабий жараёнга оид бир тенденциянинг Миртемир ижодида кўриниши эди. Маълумки, уруш даврида ёвузликни қоралаб, инсонпарварлик байроғини баланд кўтарган, босқинчиларга қарши мардона кураш олиб борган тарихий шахслар, халқ қаҳрамонлари ва қасоскорлари образи адабиётимизнинг барча жанрларида кенг миқёсда ишланди. Ана шу адабий жараённинг актив иштирокчиси Миртемир ҳам мазкур шеърисида Таробий, Алишер Навоий, Бобирларни она образини ёрқин очиш воситасига айлантириб, шундай фарзандларни яна вояга етказа оладиган, қалби билан «Оламни мунаввар» этадиган, фарёди билан дунёни титратадиган муҳтарам зот хор бўлмасин деб, жангчиларга мурожаат қилгандай бўлди. Шеър: «Онадай ошиқ йўқ она-Ватанга» мисралари билан яқунланади. Шеърнинг ғояси ана шу мисрада ўз ифодасининг юксак босқичига кўтарилган.

Миртемир уруш йилларида «Она» номли драматик дoston ҳам яратди. Бу асар конкрет ҳаётий воқеага асосланган. Бу асарнинг яратилиши тўғрисида шоир шундай дейди: «Урушнинг оғир йиллари ёзувчиларни вақти-вақти билан партия Марказий Комитетига, Министрлар Советига йиғиб, уларнинг ҳолаҳволларини, нималар ёзаётганини ва нималар ёзмоқчи эканликларини сўраб турардилар.

Ана шундай суҳбатларининг бирида ЎзССР Министрлар Советининг раиси Абдужаббор Абдурахмонов яқинда эски шаҳарда бир аёл фронтдан қочиб юрган ўғлини военкоматга олиб келибди, деб қолди... Ҳаммамиз қизиқиб қолдик... Мен ҳаммамизни ҳаяжонга солган бу воқеани қаламга олишга шошилдим. Бу темада опера учун либретто ёздим. Асар жуда ҳам тез ёзилди»¹.

Албатта, шоир бу асаридида ҳаёт ҳақиқатини айнан кўчирган эмас. Балки уни она мавзуини ишлаш борасида тўплаган тажрибалари асосида тўлдирган. Уша воқеа замиридаги поэтик мантиқни чуқур идрок этган. «Шу бир онанинг иродаси, азми орқали ўзбек оналарининг, умуман совет оналарининг қўйма, умумлашма образини яратиш»га интилган ва халқнинг ватанпарварлик туйғусини улуғлаган.

«Онагинам» Миртемирнинг она мавзуидаги асарларининг қонуний давоми, энг яхши фазилатларининг қўймаси, қисқаси, шеърининг бутун гўзаллигини намойиш этувчи асардир. Адабиёт аҳли орасида «миртемирона фикрлаш», «миртемирона ифода» каби иборалар тез-тез тилга олинади. «Онагинам» ана шу мақбул сўз бирикмаларининг тўла-тўкис далилидир. Миртемир аввалги даврлардаги асарлари каби бу шеърисида ҳам онани улуғлайди. Аммо шоир бунда бошқача ифода йўлидан боради. Шонрининг биргина «Сен она...» шеърини истисно қилганда, она мавзуидаги бошқа шеърларида эпик

---

¹ *Миртемир*. Ижод саҳифалари, «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали, 1973, 6-сон.

тасвир устун эди. Миртемир ижодининг эпик тасвирга, воқеабандликка мойшллик хусусияти унинг она образи талқинига бағишланган шеърларида ҳам кўринган эди. «Онагинам» эса, соф лирик шеърдир. Шоир «Холтош» шеърда ўзининг ички кечинмаларига, юрак дардларига бемалол «эрк» беролмаган, шунинг учун «сийнаси доғлиқ» оналарга «шеърдан чўнг ёдгор» яратажагини айтиш билан кифояланган эди. Лекин бари бир, Холтошнинг ғамгин хотираларида, юрак туғёнларида шоирнинг ҳам қайғуси, пушаймони билиниб турарди. Шоир «Онагинам»да ана шу ҳолатларни ўз образида юксак маҳорат билан ифодалади. Холтошнинг дардли туйғуларига «Онагинам»даги қаҳрамоннинг кечинмалари яқин бўлса-да, бу ҳолатларни туғдирган сабаблар ҳар икки асарда тамоман бошқа-бошқадир. Холтош тенгқурларидан орқада қолиб, бирор ишнинг бошини тутмаганлиги, ишёқмаслиги, қиморбозликни касб қилиб олиши туфайли онасининг умрига завола бўлади. У ана шу қилмишларини, онасининг «бу йўлингдан қайт», деган ўғитларига қулоқ тутмай, ўз йўлига ўзи тўсиқ бўлган йилларини эслайди, ҳасрат-надомат гирдобида қовурилади. «Онагинам» даги қаҳрамон (шоир) эса, болалик — шўхлик, ўйинқароғликка тўла даврларини, балоғатга етмай туриб онасидан айрилганлигини, жигаргўшасини «сўнгги йўлга ўзи узатолмагани»ни хотирлаб, оғир ва бениҳоя ғамгин ўйлар исканжасида азоб чекади.

Ҳар бир шеърини асарнинг уюштирувчи, асосий ғоясини бошловчи, етакловчи калид мисраси, банди ёки алоҳида вазифа юклан-

ган бош сўзи бўлади. «Онагинам» шеърдаги бош сўз «ғашлик» дир. Шунинг учун ҳам шоир уни сарлавҳага чиқарган бўлса керак. Шеърнинг саккиз мисрасида ана шу ғашликнинг қаҳрамон қалбига солган ададсиз қийноқлари ифодаланган:

Товонимга чақир тиканакдай ботгувчи — ғашлик.

Бедаво сизловиқдай сизлатгувчи — ғашлик.

Жигаримни қиймалаб аҳён-аҳён,

Чучварага чеккувчи — ғашлик.

Мени ўйлаб нотавон ва нимжон,

Ғашимга теккувчи — ғашлик.

Суякларимни сирқиратиб, оч теватдай ғажигувчи,

Кўзимдан ёш тирқиратиб, жиғилдонимда аччиқ

бўзадай ачигувчи — ғашлик...

«Онагинам»нинг кейинги мисралари ана шу ғашликнинг сабабларини ечишга, шоирнинг юрак-юрагидан чиққан ўқинишларини, пуншаймонини ва тасаллисни суратлашга хизмат қилади.

«Онагинам» таржимаи ҳоли аниқ, заминдор шеърдир. Чунки унга Миртемир ўз биографиясининг қарийб фожий қисмини, қалбининг бир бўлагини юксак маҳорат билан кўчирган. Шоирнинг ижоди билан аввалдан таниш одам имзосиз ҳам «Онагинам»ни ким ёзганлигини ажрата олади. Бунинг сабаби аниқ. Шеърда Миртемир поэтик тафаккурининг етакчи хусусияти — фикр билан туйғунинг уйғунлигига эришиш, ижодининг асосий фазилатлари — ғоявий аниқлик ва ифоданинг тўлиқлиги яққол кўриниб турибди.

«Онагинам» китобхоннинг ақлини бойитади, туйғуларини тарбиялайди. Уқувчи шеър воситасида ижодкорнинг қишлоқданлигини,

сахройи ўзбекларданлигини, эл-юртнинг юмуши, манфаати учун бутун вужуди билан берилган, ҳаётини ва ижодий тажрибасини тўлиқ, халқнинг ардоғига эришган қаламкашлигини билиб олади. Шоир ўқувчини ўз йўлига, йўсинига ва ранг-баранг туйғуларини оқимига тушира билади. Ўқувчи шоирнинг онага муҳаббат тўғрисидаги мунгли ҳикоясини тинглашга ўзида зарурат сезади. Шу тариқа шоир ўзининг фожий туйғуларини ўқувчининг қалбига ҳам кўчиради, лекин уни дардли кечинмаларини силсиласи билан эзиб ташламайди, балки шеърнинг яқиний бандида бурилма ясаб, фожий туйғуларини умидбахш кайфият билан алмаштириб, ўқувчининг руҳини кўтиради. Эҳтимол, Москва радиосига мактуб йўллаб, «...Илтимосимизни ерда қолдирмай, ўзбек шоири Миртемир ҳақида эшиттириш уюштирсангиз. Унинг «Онагинам» шеъри бизга жуда ёқди, ўйлаймизки, бошқа радио тингловчиларга ҳам маъқул тушади», — деб ёзишга свердловсклик Лисенколарини шеърнинг ана шу жиҳатлари мажбур қилгандир.

Миртемир, элга хизмат — онага хизмат, деган хулосага келади. Шоирнинг изтиробли ҳолатини, ғашлигини бу тарзда яқунлаши, халққа дастёр бўлишни бирдан-бир тасалли деб билиши, тасодифий эмас, аксинча, табиийдир. Чунки у бутун ҳаётини эл-юртнинг юмушига бағишлаган, ижодининг халқ турмуши билан чуқур алоқадор бўлишига эришган, ана шу беминнат қилинган хизмати эвазига элнинг эъзозига сазовор, бахтиёр санъаткордир.

«Ҳозир ҳам ёзилажак шеърларимдаги бутун бир картиналарни кўз олдимга келтириб қўйиш учун фикрни аввал «қора» сўз билан

сочма ҳолда қоғозга тушираман. Фикрлар пишгандан кейин қофия, вазн — ҳаммаси ўзи аён бўлиб қолади», — дейди Миртемир «Ўзбек тили ва адабиёти» журналида (1973, 6-сон) босилган сўхбатида. Шоир ижодий жарёнининг бу хусусиятини илк машқлари мисолида кенгроқ тадқиқ этиш мумкин. Чунки ёш қаламкаш ўша йилларда сочмаларини, айни вақтда сочмалардан ўсиб чиққан шеърларини эълон қилган. Аниқроғи, ёш шоирга сочма икки йўналишда кўмаклашган. Сочма мустақил жанр сифатида шоирнинг янги ҳаётдан олган завқ-шавқини, «бирон тўсиқ билан тўхтатиб бўлмайди»ган қайноқ, тугёнли туйғуларини, эҳтиросли фикрларини бира тўла тўкиб солишига кенг имкон берган. Иккинчидан эса, сочма шеърларидаги фикрларнинг яна ҳам пишиш, тиниқиш ва ҳар жиҳатдан тўлиниш майдони вазифасини ўтаган. Буни шоирнинг биргина хотин-қизлар овозлиги мавзуидаги асарлари мисолида ҳам кўрса бўлади.

«Ҳамзадан бошланган бу тема шаклланган традицияга эга бўлиб, уни ҳеч бир ўзбек ёзувчиси четлаб ўта олмади» (Ойбек). Миртемир ҳам замон талабларига, ана шу анъанага содиқ ҳолда ўзбек аёлларининг ҳаётини куйлашга алоҳида эътибор берди. Хотин-қизларни социалистик тузум туғдирган имкониятлардан фойдаланишга, «ичкари» балосидан қутулишга, янги ҳаёт қучоғида яйраб ўқишга, меҳнат қилишга чақирди, шу асосда 20-йилларнинг тарихий воқеаларидан бири — «ҳужум» компаниясига ёрдам берди.

Янги ҳаётни ҳамма бирдай тушунмади. Бу мумкин ҳам эмас эди. Чунки эскича урф-одатлар таъсирдан, қарашлардан қутулиш

учун маълум тайёргарлик керак эди. Бундан ташқари, эскилик осонликча жон бермас, талвасада бўлса-да, яшашга, одамларни ўз сиртмоғида сақлашга тиришарди. Маълум тайёргарлиги бўлмаган хотин-қизлар янги тузумнинг моҳиятини англамас, эрkdан, бахtdан юз ўгирар, эскича тушунчалар, удумлар, феодал психологияси таъсиридан ўзини халос этолмас, ўзбек аёлининг аянчли, кўргиликларга тўла ҳаётининг белгиси паранжи-чачвон асиралигидан қутулишга журъат қилолмас, натижада, ўзининг яшаш тарзини аниқлолмас, ҳаётдан ўрнини тополмасди. Миртемир ана шу тоифа аёлларнинг тақдирига муносабатини, ачинишини «Ҳали ҳам паранжили қизга» (1927) сочмасида яхши акс эттиради. Бу сочма кейинчалик ҳеч қаерда босилган эмас. Шунинг учун унинг мазмунини қисқача баён қилишга тўғри келади. Шаҳарда ўқиётган йигит ўз қишлоғига таътил пайтида келади. У болалигида бирга ўйнаган қизни учратади. Уни паранжида кўрган йигитнинг қалби ларзага келади. Сочма йигитнинг қизга ачиниш тўла мурожаати билан бошланади. Шоир қизни жўшқин ҳаёт бағрига отилишга, «ҳақорат либосини» — паранжини ташлашга даъват этади. «Эрк чаманига қоч қулликдан, чечакдай очил! Қушдек уч! Ҳаёт қуч! Тутқинлик—қўркинч! Олқишлар куйларман сенга!»— дейди Миртемир. Шоирнинг бу сочмаси тўғрисида махсус тўхталаётганимизнинг сабаби бор. Иккинчи тўплам — «Зафар» (1929) да берилган «Пардалар» (1927), «Бир қиз» (1927), «Апа боғлар» (1928) каби тизмаларнинг мағзи ана шу сочмададир. Тезисизнинг исботи учун бир неча мисол келтирайлик:

Эй, сочи қундуз,
Оқ дил, ўйноқ қиз!
Ташла, чимматни

«Бир қиз» шеърдан.

Кўз очиб қара, сен нелар кўрасан,
Меҳнат, бир тенг ҳаёт қуриш олдида...
Йиғламоқ ярашмас — ортиқ биласан.
Борлиқ бир гул, жаннат бўлиш олдида.

«Баҳор» шеърдан.

Ҳатто, «Ҳали ҳам паранжили қизга»дан ўттиз беш йил кейин, шоир ижодининг энг юксак босқичида яратилган «Пардалик» (1962) шеърининг ҳам сочма билан алоқадор, умумий хусусиятлари бор. Бу яқинлик аввало шоирнинг қалбига гулғула солган ҳаётий воқеаларнинг ўхшашлигида кўринади. Шунингдек, шоир сочмадаги каби эскиликка, қуллик психологиясига кучли нафратини мурожаат приёми воситасида ифодалайди.

«1962 йилда биз — Саид Аҳмад, Адҳам Ҳамдам, яна бир киши — кимлиги эсимда йўқ, Марғилоннинг сўлим кўчасидан машинада ўтиб кетаётган эдик, — деб ҳикоя қилади Миртемир, — шамол кўчани кесиб ўтаётган аёлнинг юзидаги пардасини кўтариб юборди. Аёл жуда чиройли эди. Шундай гўзалнинг ҳамон парда ичида, ўзбек аёлининг ўтмиш ҳаёти, зулмат рамзи — паранжи остида юриши ҳаммамизни бениҳоя афсуслантирди. Ана шу учрашувдан қўзғалган қарама-қарши кайфиятдан, ҳисдан «Пардалик» туғилди».

«Пардалик» шеърининг туғилиши шоира Зулфиянинг «Паранжили хотин билан учрашув» мақоласининг, «Паранжисини ташла-

маган хотинга» (1950) шеърининг юзага келишига туртки бўлган турмуш ҳодисасини эсга туширади. Уларда ғоявий уйғунлик ҳам бор. Иккала санъаткор ҳам ўз эрки, инсоний ҳуқуқига, турмушдаги ўзгаришларга лоқайдлик билан қараётган, ҳали ҳам паранжи касофатидан қутулолмай, очиқ, бахтиёр дугоналаридан орқада, гўзал ҳаётимизга доғ бўлиб юрган аёлдан беҳад ранжийдилар, «уни янги ҳаётдан, қуёшдан, меҳнатдан баҳраманд бўлишга, ҳур инсон бўлиб яшашга, тонг ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олишга чақиради»лар¹. Аммо икки шоир бир мақсадни ўзига хос ифода йўсинида рўёбга чиқарадилар. Миртемир Зулфиядан фарқли ўлароқ, озод хотинқизларнинг меҳнат мўъжизасини таърифламайди, ҳаёт билан дадил қадам ташлаётган, эркли аёлларга паранжили хотинни қиёсламайди. Балки пардалик аёлнинг «...қуёшга ҳам севги солгудай», «Юз шоир хаёлини бандга олгудай» жамолини улуғлаш, ана шу гўзалликни пардага — булутга қарама-қарши қўйиш йўлидан боради. Шу асосда Миртемир «ўз эркининг эгаси — инсонга», гўзаликка ошиқлик туйғуларини, эскилик сарқитларига нафратини ифодалайди, Шеърнинг бутун вужуди шоирнинг ана шу мақсадига хизмат қилади.

Миртемир совет халқининг немис фашизми устидан қозонган тарихий ғалабасига «Қасида» (1945, 8 май) сочмасини бағишлади. Миртемир Улуғ Ватан уруши давридаги ижодида совет кишиларининг жанг майдонидаги, фронт орқасидаги матонатини, фидойилигини,

---

¹ О. Шарафуддинов. Адабий этюдлар. Ғ. Ғулом номли бадний адабиёт нашриёти, Т., 1968, 106-бет.

қаттол ёвга аёвсиз нафратини ва ғалабага ишончини усталик билан ифодалади. Шоир ижодининг бу бош фазилатлари — қаҳрамонона руҳи, оптимизми совет халқининг фашистлар Германияси устидан қозонган жаҳоншумул ғалабаси билан тасдиқланди. Бу шоирнинг бутун вужудини шодликка, қувончга, фахрланиш туйғусига буркади. Шоир дил-дилдан қайнаб чиқаётган, ўйноқлаган туйғуларини, пўртанали кечинмаларини «жировлолма», «сиқолмай» қолди, шунинг учун сочмага мурожаат қилди. У сочмада голиб халқимизнинг севинчини, ғурурини куйлади, «Эй мардона, устивор, азамат, алп совет халқим! Тўй қутлуғ бўлсин, тўйлар қутлуғ бўлсин!»— дея ҳайқирди.

«Қасида» сочмасининг биз учун қимматли яна бир жиҳати бор. У шоирнинг шеърларини дастлаб сочмада ёзиб олишига яхши исбот ҳам бўла олади. Ғалаба кунига бағишланган, «Қасида»дан бир йил кейин яратилган «Байрам қўшиқлари» (1946, 8 май) шеъри сочмадан ўсиб чиққан.

«Қасида»даги кўтаринкиликни, совет кишининг фахри, ифтихори ифодасини «Байрам қўшиқлари»да ҳам кўрамиз. Шоир шеърнинг марказлаштирувчи калит мисраси—«Бугун ўн беш яшар йигитдай шўхман»даёқ ғалаба нашъаси билан маст, қувончи ичига сиғмаётган одамнинг ёрқин қиёфасини беришга эришади.

Сочманинг «Байрам қўшиқлари»га асос бўлганлигини, парвозига замин ҳозирлаганлигини қуйидаги қиёсий парчалароқ далиллайди.

«Қасида»дан:

«Фақат, эсдан чиқармайликки, не-не жаннат-дай шаҳарларимиз ёниб кул бўлди! Не-не қизларимиз, ўғилларимиз неча ойлаб ва ҳатто йиллаб золимлар исканжасида қул бўлди. Фақат эсдан чиқармайликки, не-не гўдакларимиз тириклайин кўмилиб, армон билан кетди. Не-не кексаларимиз кесилиб, бурдаланиб, ҳақорат остида, фиғон билан кетди»¹.

«Байрам қўшиқлари»дан:

Оловлар ичида жон берганлар бор,
Чоллар инграр эди гўдакдан кейин.
Кечалар бешикда бедор чақалоқ,
Юлар сочларини шўрлик оналар.
Қўйди бағритошлар сийналарга ўт,
Кукун бўлди, эсиз, не кошоналар...

«Байрам қўшиқлари»да «Қасида»дан фарқли ўлароқ янги ғоявий мотив ҳам кўринди. Шоир замондошларини кечаги қонли уруш сабоқларини эсдан чиқармасликка, ҳамма вақт ҳушёр туришга чақирди. Бу... «ўтганнинг эсларда тургани яхши», «Янтоқнинг ёғи йўқ — душманнинг соғи» мисрала-рида жуда қисқа, лекин лўнда акс эттирилган.

Юқоридагиларга қараб, шоир ижодий ни-яти ҳамма вақт ҳам кўнгилдагидек рўёбга чиқаверган дейишга асос йўқ. Миртемир бу тарзда «Жумбоқдай юз лисонга, тушуниш, «коннот пичирини», «Сония титроғида, зар-рада зарраларнинг сира ўлмас сирини» ан-лаш учун узоқ йиллик ижодий изланишлар йўлини, тадрижий босқичларни босиб ўтди.

Миртемир янги ҳаётнинг ҳаётбахш қучо-

¹ «Қизил Ўзбекистон», 1945, 10 май.

ғида ўқиди, улғайди. Ана шу янги турмуш унинг қўлига қалам тутқазди, илҳом берди. Ёш шоир катта журъат ва ишонч билан замоннинг энг долзарб мавзуларини ишлашга, ёруғ ҳаётга ошиқлигини ифодалашга киришди. Шунинг учун шоирнинг илк ижодида «инқилобий тема, давр темаси, янгиликка даъват оҳанглари кўпроқ жаранглай бошлади». Булар ёш қаламкашнинг соғлом позициясини, янги адабиётнинг моҳиятини, ижодкорнинг вазифасини тўғри тушунганлигини кўрсатади. Лекин бу ёш истеъдоднинг назарий қарашларида, амалий фаолиятида қатор чалкашликларнинг борлигини инкор этмайди.

Миртемирнинг илк ёзувчилик фаолиятидаги етишмовчиликларни икки сабабдан — ўша йиллардаги адабий жараённинг характеридан ва ёш шоир поэтик тафаккурининг имкониятларидан, йўналишидан қидирмоқ керак. Миртемир қўлига қалам олганида, Ҳ. Олимжон тўғрисида, «Дўст ва замондош ҳақида эсдаликлар»ида ёзганидек, адабий жараён ўргимчакнинг уясидек мураккаб ва чигал эди. Бу чигалликлар воқеликдаги қарама-қаршиликларнинг, илдизи қирқилган тузумнинг ўлим талвасасидаги қолдиқлари билан янги социалистик ҳаётнинг эртаси порлоқ куртаклари орасидаги келиштириб бўлмайдиган зиддиятнинг адабий жабҳадаги акс-садоси эди.

Октябрь революциясига, умуман янги социалистик воқеликка муносабатда қаламкашлар ўртасида табақаланиш юз берди. Талантларнинг катта гуруҳи янги ҳаётни оташин меҳр билан куйладилар. Бошқа бир тоифа қаламкашлар эса, эл-юртга пок ният билан

хизмат қилишни истасалар-да, мураккаб воқеликни идрок этолмай, чалғиб, баъзан зарарли асарлар яратдилар. Энг хавфлиси, бу адабий жараёнда янги ҳаётнинг ашаддий душманлари ҳам қалам тебратарди. Улар зўр бериб ҳаммаслақларини, сафдошларини кўпайтиришга, соғлом кучларни ўз тарафига тортишга тиришарди. Бунинг устига янги адабиётнинг назарий проблемаларининг ҳали атрофлича ишланмаганлиги, Коммунистик партиянинг адабиёт ва санъат соҳасидаги тўғри сиёсатини баъзан нотўғри талқин этилиши ёш ижодкорлар олдида қўшимча қийинчиликларни туғдирарди. Шунингдек, ёш қаламкашларнинг сабоқ олиши, маҳоратининг юксалиши, тажрибасининг бойиши учун имкон берадиган манбаларнинг, ҳаётбахш булоқларнинг кўзини турли зарарли қарашлар туфайли қум босиб ётарди. Бу ҳақда Миртемир кейинроқ, ёш ижодкорларга қарата йўллаган хатида шундай деб ёзган эди: «Сиз ўрганадиган устозлар оз эмас. Ундан ташқари, Навоий бобомиздан Ҳамзага қадар, етакчи рус адабиёти хазинасида — Пушкиндан то Твардовскийга қадар, бўлак қардош халқларнинг дурдоналари, ажойиб халқ дostonлари ўз тилимизда ўқишингизга мунтазир, ўрганишингизга мунтазир. Биз қўлга қалам олганда бу жўшқин булоқларнинг кўзлари ҳали очилмаган эди, ёш дўстим!»¹

Адабий муҳитнинг бу каби мураккабликларига, имкониятларнинг чегараланганлигига қарамай, бари бир, асосий ташаббус янги

---

¹ *Миртемир*. Тингла ҳаёт. Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1975, 166-бет.

ҳаётнинг курашчилари, куйчилари, жарчиларининг қўлида эди. Улар дадиллик билан янги ҳаётнинг ҳамма соҳасидаги тантанаси учун, халқнинг асрий орзуларини рўёбга чиқара бошлаган социалистик тузум адабиётини юксалтириш, уни ёт, зарарли таъсирлардан сақлаш учун курашдилар. Ана шундай ижодкорлар сафининг олдинги қаторида Миртемир ҳам борди. У ўз асарларида «тонг шаънига», «эрк ҳурматига» қалбида, шуурида туғилган эҳтиросини, туганмас меҳрини ва муҳаббатини ифодалаш билан бирга, бошқа сафдошлари каби, янги адабиётнинг воқелик билан чуқур алоқаси, ғоявий юксаклиги, мавзу ва қаҳрамон танлаш принциплари учун курашди. Гўзалликни меҳнатдан қидирди, шеърят ахтарди. Адабий муҳит бу каби ижобий тенденцияларидан ташқари, ўзининг баъзи салбий йўналишларини ҳам ёш шоир ижодига муҳрлади.

Миртемир баъзан ҳозирги маданиятнинг ўтмиш тузумда бунёд этилган хазинамизнинг энг яхши анъаналари заминида яратилажани эсдан чиқариб қўяди. Шунинг учун ёш шоир лотин алифбесига ўтилиши муносабати билан ёзган «Турк тарихида» сочмасида пролетар маданиятини, «Қизил маданиятни» умуман инқилобдан аввалги бой меросимизга қарши қўяди. «Қизил маданият» қурилади. Кўҳна, чурук маданият — узоқ чўлларда, Шарқнинг йироқ бурчакларида бўлган култура битади, сурилади. Узоқлашиб кетади!!!... Озод турк тупроғида ўзгариш эрлари ҳақиқий пролетар маданиятини барпо этади!!! — деб ёзади ёш Миртемир. Лекин шуни ҳам айтиш керакки, адабий меросни ёппасига ин-

кор этниш, ўтмишни фақат қора рангларда тас-
вирлаш, «зулматдаги зие»ларни кўрмаслик
Миртемиргагина хос эмас. Бундай қараш
бошқа қаламкашларнинг ижодида ҳам бирор
даражада кўринади. Ҳатто ўтмишга, маданий
меросга нигилистик муносабатни қўлловчи
адабиётшунослар ҳам учрарди¹. Қолаверса,
яна шундай қарашнинг излари 30-йилларнинг
бошларидаги адабий жараёнда ҳам бор.

Миртемирнинг илк ижоди ўша йилларда
бир мунча авж олган вульгар социологизмдан
ҳам зарар кўрди. Ёш шоир мазмун деб, баъ-
зан шаклни унутиб қўяди. Мазмун билан фор-
маннинг мутаносиблигидан ҳақиқий баднийлик-
нинг юзага келишини эътиборга олмайди ёки
ололмайди. Бунинг оқибатида фикр билан
туйғунинг уйғунлигига эришолмай, яхлит об-
разсиз, рационалистик шеърлар яратди. «Меҳ-
нат» сочмасини олиб кўрайлик. Шоирнинг
fikри тиниқ. Миртемир янги адабиётнинг
бош мавзуини ишлашга журъат этади. У
сочмада ҳамма нарсанинг бош манбан, тур-
мушдаги гўзалликнинг асоси, тиркликнинг
замини меҳнат эканлигини айтади. Ўтмиш-
даги меҳнатга ҳозирги эркин, озод, қудратли
меҳнатчи қарама-қарши қўяди ва уни кўта-
ринки руҳда улуғлайди. Аммо шоир ана шу
муҳим фикрини, соғлом ғоясини мос туйғу-
ларга буркаб конкрет образ воситасида ифо-
далай олмайди. Натижада шоирнинг эзгу ния-
ти, ғояси ўқувчига кўчмайди. Шунга қарамай
«Меҳнат» сочмасини баъзи адабиётшунослар

---

¹ Ю. Латиф. «Бугунги шеъриятимиз ва «Шуълалар
қўйнида» (Миртемир сочмалари устида), «Еш ленинчи»,
1928 йил, 10 август.

ортиқча мақтаб юборадилар. Чунончи, Т. Жалаловнинг Миртемир шеърятининг моҳияти ҳақида анча яхши тасаввур берадиган адабий портретиди қуйидагиларни ҳам ўқиймиз: «Гоҳо менда шундай ҳоллар рўй беради: бирор шеър ёхуд прозаик асарни ўқийман-да, хўш, сен ҳам шундай асар ёза оласанми, деб ўз-ўзимга савол бераман. Кўпинча юрагим: «Ҳа, ёза оласан», деб жавоб қайтаради. Аммо ўн олти ёшингда сен ҳам «Меҳнат» савиясида шеър ёзишга қодирмидинг, деган сўроқ қаршисида қалбим хомуш, ақлим лол бўлиб қолади...»¹

Худди шундай ҳолга Қ. Азизовнинг китобида ҳам дуч келамиз. У Миртемирнинг «Меҳнат» сочмаси тўғрисида гапириб келиб, шундай хулоса ясайди: «У (Миртемир—Т. Х) меҳнатни «Тангрилар»дан ҳам юксак мисраларда ифодалади»².

Миртемир бошқа бир қатор «асарлари»да бағри бўм-бўш муҳим фикрсиз — умуртқасиз, шалвираган қуруқ эҳтиросларни, юзаки ҳиссиётларни, ҳайқириқларни тақдим этиб, поэтик тафаккурининг иккинчи ожиз томонини ҳам кўрсатди. Поэтик тафаккурининг бу жиҳати шоирни мавҳум, абстракт образларга етаклади. Шоир тоғ, бўрон, денгиз, тўлқин, ёлқин, ўт, олов каби рамзий образларга ҳаддан зиёд ружу қўяди. Лекин шоир табиат ҳодисалари фониди ижтимоий ҳаётнинг зарур муаммоларини бадий таҳлил этишга, замон

---

¹ Т. Жалолов. Яшасин табассум. Тошкент, Бадий адабиёт нашриёти, 1966, 44- бет.

² Қ. Азизов. Миртемир. Ғ. Фулом номли бадий адабиёт нашриёти, Т., 1969, 11- бет.

ғояларини ифодалашга ҳар доим ҳам эриша-вермайди. «Денгиз қутурди» шеърида жамият-даги инқилобий қўзғалишларни табиат лавҳалари воситасида бермоқчи бўлади. Лекин шоирнинг покиза нияти тўлқинлар остида кўмилиб қолади, ўқувчига етиб бормайди. Миртемирнинг «Тутқун қиз» шеъри бор. Уни шоир қайта ишлаб «Танланган асарлар»ига киритган. Ана шу шеърнинг биринчи нашрида шоир тутқун қизнинг япроқдек сўлгин қиёфасини чи-зиш билангина кифояланган эди. Шоирнинг қафасдаги аёлнинг тақдирига, хотин-қизлар озодлигига муносабати, ғоявий позицияси но-аниқ бўлиб қолган эди. Буни кейинчалик сез-ган шоир икки ёртидан бир бутун қилади. «Бир қиз» шеърининг икки бандини «Тутқун қиз»га олади. Шеърни «Йирт шу пардани, Нур отсин қуёш» мисралари билан якун-лайди.

Маҳорат етишмаслиги туфайли туғилган бундай нуқсонларни 30-йилларнинг бошла-рида яратган поэмаларида ҳам кўрамиз. Ав-вало шуни айтиш керакки, ёш қаламкашнинг дoston жанрига мурожаат этиши улғайиш белгисидир. Илк поэмаларнинг яратилиши Миртемирнинг эндиgina педбилим юртини битирган, Педакадемияда (ҳозирги СамДу) ўқиётган йилларига тўғри келади. Бу бежиз эмас. Шоир кунт билан ўқиди. Марксизмни чуқур эгаллашга тиришди. Ҳ. Олимжон каби истеъдодлар даврасидаги суҳбат ва муноза-раларда назарий малакасини бойитди, мус-таҳкамлади. Бу йилларда ёш шоир халқ оғ-заки ижодини, Шарқ классикларининг асар-ларини, айниқса рус революцион адабиётини берилиб ўқиди, қайноқ илҳом олди. Миртемир

марксистик тушунчаларини, адабий-назарий савиясини амалиётда синаб кўрди. У олий ўқув юртларида марксизмдан, адабиёт назариясидан дарс берди. Ана шуларнинг ҳаммаси жам бўлиб, манавиятини бойитди, истеъдодининг қувватини оширди, тафаккурининг етакчи хусусиятини юксалтирди, илк машқларидаги нуқсонларни йўқотиш йўлларини топишига имкон берди.

Миртемирнинг поэма жанрига журъат этишида ижодкор шахснинг бойиганлигидан ташқари, ҳаётнинг талаби, халқ ва Коммунистик партиянинг санъаткорлар олдига қўйган вазифаларининг тақозаси ҳам бордир.

Миртемир ўттизинчи йилларнинг бошларида икки поэмалар тўпламини чоп эттирди. Уша йилларда нашр этилган бошқа китоблари ҳам дostonсиз чиқмаган. Қисқаси, шоир бу йилларда йиғирмага яқин асарни «дoston» деб тақдим этган. Уларда шоир социалистик тузумнинг равнақида турли халқ вакилларининг роли, колхозлаштириш давридаги мураккабликлар, синфий кураш, янги қурилишларда ёшлар ҳамда хотин-қизлар иштироки каби замоннинг қизғин масалаларини конкрет кишилар тақдирида тадқиқ этишга, қайноқ ҳаёт нафасини беришга интиланган. Аммо шоирнинг бу олижаноб ниятлари унинг эпик кенгликка, ҳаётни бутун мураккаблиги билан қамрашга интилаётганидан далолат берса-да, улар ҳамма вақт рўёбга чиқавермаган.

Миртемир суҳбатларимизнинг бирида, дастлабки поэмалари тўғрисида қуйидагиларни айтди: «Агар илк дostonларимда даврининг мукамал, ҳаётий типларини яратга-

нимда, албатта, уларни қайта нашр этти-
рардим. Ҳозир ўша асарларимни ўқувчилар-
га тақдим этганимдан уялиб кетаман.
Аммо у пайтда ўқувчилар ташна эди.
Шу дostonларни ҳам китобхонлар қа-
бул қилишар, мени турли жойларда ўқишга
даъват этишар эди. Ният катта ва холис эди.
Қандай бўлмасин, замон ҳақида, одамлар
тўғрисида бирор шаклда ўз фикримизни ай-
тишга шошилардик. Афсус, маҳорат етиш-
маслиги туфайли мақсадимизга кўнгилдаги-
дек эриша олмаганмиз» (1970 йил, 30 март).
Миртемирнинг илк дostonларидаги нуқсонлар
ўттизинчи йилларнинг бошларидаги ўзбек по-
эмачилигининг умумий аҳволи билан ҳам уз-
вий боғлиқ эди. Шу ўринда ўша йиллардаги
яхши поэмаларнинг муаллифи ва адабий жа-
раённинг актив тадқиқотчиси Ойбекнинг қим-
матли фикрларини келтириш ўринлидир:
«...Кўп дostonларда асарнинг унвои билан
ичи, мазмуни мувофиқ келмайди. Олинган
мавзунини очиш, мураккаб ва тармоқли воқеа-
ларни бир чизиқ — ўқ устида тиза билиш
йўқ. Ҳаётни тўғри, содда тасвир қилиш, асо-
сий ҳалқани белгиловчи тенденцияни излаб,
уни мантиқий ниҳоятга етказишда тўмтоқлик
сезилади. Дostonлар кўпинча узун муқадди-
малар, каттакон хотималар ҳисобига кенга-
яди»¹.

Бадий маҳоратнинг етишмаслиги туфай-
ли туғилган нуқсонларга доир мисолларни
Миртемирнинг кейинги даврлардаги ижодидан,
ҳатто ҳар жиҳатдан мукамал асарлари яра-

¹ Ойбек. «Сўнги йилларда ўзбек поэзияси». «Қизил
Ўзбекистон», 1933 йил, 17 август.

тилган босқичдан, 60 — 70-йилларда ёзилган шеър ва достонларидан ҳам келтириш мумкин. Бу бир ҳақиқатни тасдиқлайди: ижод жабҳаси бениҳоя мураккаб жараён. Унда тушишлар ва кўтарилишларнинг бўлиб туриши табиийдир.

«Номус» Миртемирнинг поэмачиликдаги дастлабки ютуғидир. Унда шоир маҳорати юксалганлиги, илк поэмаларидаги нуқсонлар — ижобий қаҳрамонларни ҳаракатда, индивидуал қиёфада бера олмаслик, воқеаларга кўмиб юбориш кабилардан қутилганлиги намоён бўлди. Шунингдек «Номус»да шоир шеърятининг етакчи ғоявий мотиви ҳар жиҳатдан юксалганлиги кўринди. Миртемир конкрет ҳаётини воқеа асосида, бир одамнинг тақдирида социалистик меҳнатнинг қудратини, тарбияловчилик ролини кўрсатиб беради.

1932 йилда ёш шоирнинг бошига «синоблик кунлар тушди». У то 1934 йилгача дастлаб оддий ишчи, кейинроқ маданий оқартув бўлимида хизматчи бўлиб, «Оқ денгиз—Волга» канали қурилишида ишлади. Шунинг учун Миртемирнинг «Пойтахт» (1936) китоби улкан социалистик қурилишдаги зафарларнинг, одамлар қалбида рўй берган сифат ўзгаришларнинг акс-садосидир. Миртемирнинг «Пойтахт» китобидаги шеърлар Ойбек, Ҳ. Олимжоннинг дастлабки беш йилликларда барпо этилган катта қурилишларга, оғир саноат объектларига бағишланган асарларига ҳамоҳангдир. Шу тўпламга киритилган «Номус» китобнинг мундарижасини, етакчи пафосини яқунлайди.

Миртемирнинг аксарият шеърлари сочмадан ўсиб чиққанидек, унинг поэмалари шеър-

дан қанот олади. Бу жиҳатдан Миртемирнинг асар яратиш усули Ойбекнинг ижодий жараёнига қисман ўхшаб кетади. Ойбек тўғрисидаги тадқиқотлардан маълумки, Ойбек бир темада дастлаб шеър, дoston, кейинроқ роман яратади.

Миртемирнинг айтишича, «Номус» шеърдан улғайган. Поэма ёзиш хаёлида ҳам бўлмаган. Дастлаб «Экскаваторчи» шеърни ёзганди. Шеърни ўқиган дўстлари асарнинг материали «дostonбop» эканлигини айтадилар. Бу шонга туртки бўлади, унинг кўзи олдида тўғри йўлдан адашган, катта қурилишдаги меҳнат жараёнида маънан улғайган, ҳаётнинг порлоқ келажакка етакловчи оқимига тушиб олган. ўзи кўп бора суҳбатлашган ўсмирларнинг ҳаётини жонлантиради. Бу ҳаёт кейинроқ «Номус»га кўчади.

Бу дostonда очлик, ночорлик туфайли дарбадарлик ва ўғрилиқ кўчасига кириб кетган, ҳаётнинг ҳалокатли гирдобига тушиб қолган ва фақат социалистик меҳнат қучоғидагина, янги тузум фидойилари таъсирида чинакам бахтга эришган, ўзининг келажакига «дарча» очган, турмушидан мамнун Ашурнинг «умр ҳикояси»ни тинглаймиз. Айни вақтда социалистик Ватаннинг гуллаб яшнашидан, совет кишиларининг меҳнатдаги мўъжизаларидан, маънавиятидаги янгиликлардан беҳад фахрланувчи ижодкорнинг ёрқин қиёфасини ҳам кўрамиз. «Номус» Миртемирнинг дostonлари орасида энг йиригидир. Аммо бу ҳажм, илк дostonларида бўлганидек, характер мантиқи-га зид ёки унга кам алоқадор эпизодлар ҳисобига эмас. Шоир воқеаларни саралай, ягона мақсадга мувофиқ равишда чегаралай

олган. Шунинг учун дostonдаги воқсалар характерининг бирон томонини ёритишга, ғоявий йўналишининг рўёбга чиқишига хизмат қилади. Ундаги эпизодик қаҳрамонлар ҳам бош мақсадга — Ашур характерининг шаклланиш жараёнини кўрсатишга, ҳаракатини тезлатишга йўналтирилган. Натижада ўқувчининг эсида қоладиган характер яратилган. Миртемир «Номус»даги каби дostonчилик фаолиятининг энг порлоқ саҳифаси — «Сурат»да ҳам характер тарихини қаҳрамоннинг ўзига ҳикоя қилдириш воситасида ёритади.

«Сурат»га асос бўлган ҳаётий воқеа ўттизинчи йилларда, шоирнинг қалбига юраги туташ «одам»нинг турмушида бўлиб ўтади. Ўша «одам»нинг маъшуқаси икки йиллик синовга бардош беролмай, аҳдини бузади. Бу турмуш факти шоирнинг қалбини ларзага солади. Ана шу ларзанинг дастлабки овози «Сен у ёнга кетдинг, мен бу ёнга» мисраси билан бошланадиган шеърда (1940) эшитилди. Унда шоир ваъдасида турмаган, аммо қилмишидан пушаймон аёлнинг ҳолатини, айни вақтда қалби жўшқин ҳисларга бой, севгисига содиқ йигитнинг кечинмасини, эҳтиросини акс эттиради. Лекин шоир бу билан қаноатланмади. Аниқроғи, шеърнинг имкониятлари «торлик» қилди, шоир дилини бўшатолмади. Ўша ҳаётий ҳодиса туғдирган туғён шоирнинг қалбида узоқ йиллар «оғир дард» бўлиб ётди, кемирди. Кутилмаганда китоб орасидан бебурд гўзал билан бирга тушган суратнинг чиқиб қолиши шоирнинг юрагидаги «дард»ни хуружга келтиради, бутун вужудини қамраб, шоирни бу «дард»дан қутулма-

са, бошқаларга ёзмаса бўлмайдиган ҳолатга солади.

Сурат Миртемирнинг анча йилдан бери ўйлаб, пишириб юрган фикрларига, ниятига аниқ йўналиш, шаклланиш берди, илҳомлантирди. Ниҳоят, адабий муҳитда «Сурат»даги каби «шахсийроқ», интим туйғуларни бемалолроқ ифодалашга шароит туғилди. Шу тариқа, икки омил — илҳомланган қалб билан адабий жараён ўртасидаги уйғунлик туфайли «Сурат» қоғозга кўчди. Миртемир поэмада ўттизинчи йилларда содир бўлган ҳаётий воқеанинг айнан ўзини тасвирга тортмайди. Балки унинг замонини ҳам, маконини ҳам ўзгартиради. Уни ўттизинчи йиллардан Улуғ Ватан уруши даврига, Тошкентдан Нукусга кўчиради, узоқ йиллик ҳаётий кузатишлари, тажрибаси билан тўлдиради. Бу билан турмуш фактининг умумлашма қудратини яна ҳам оширишга эришади.

Тўрт йиллик уруш одамларни синади, пучагини пучакка, сарагина саракка ажратди. Уруш даврида совет кишиси маънавий бойлигининг қудрати ҳар қачонгидан ҳам тўлароқ намоён бўлди. Аммо баъзи одамлар уруш туфайли туғилган вақтинчалик қийинчиликларга бардош беролмай, имонини йўқотиб, тўғри йўлдан адашдилар. Бу тонфа одамларни аёллар орасида ҳам кузатилди. Аёлларнинг асосий қисми меҳнат фронтининг турли участкаларида эркакларнинг ўрнини босиб, қаҳрамонлик намуналарини кўрсатгани ҳолда, баъзилари енгил-елпи яшашга интилиб ёки кискә муддатлик ҳижронга чидолмай, муҳаббатдан, жангчи ёридан воз кечди. Бу ҳаётий ҳақиқат уруш йилларидаёқ асарларда бадий

ҳақиқатга айлантирилди. Биргина А. Қаҳҳорнинг «Хотинлар» ҳикоясидаги Умри образини эслаш кифоя. Унда дили бошқа-ю, тили ўзгача бўлган, садоқат кўчасидан ўтмаган аёлларнинг умумлашма тасвири берилган. Бу тоифа хотин-қизлар тасвирини кейинги даврдаги адабиётимизнинг турли жанрларида ҳам кўрамиз.

Миртемир поэмачилигимизда биринчи бўлиб ана шу ҳаёт ҳақиқатини тадқиқ этишга журъат қилди. У оригинал йўл тутди. Миртемир турмуш фактининг заминига янги санъаткор ва садоқат, вафо проблемасини қўйди, уни шоир Тошлон ва раққоса Ойсулув тақдирида тадқиқ этди. «Сурат» кўтарган проблемаси жиҳатидангина эмас, балки ифода йўсини жиҳатидан ҳам оригиналдир. Шоир бошқа ижодкорлардан фарқли ўлароқ, аҳдини бузган аёл образини биринчи планга чиқармайди. Балки ёрининг вафосизлигидан қалби ларзага келган йигитнинг кечинмаларини биринчи планда, санъаткорона акс эттиради. Йигитнинг суратга тикилиб тургандаги ўйларни, изтиробли кечинмаларининг таркиблари — лирик лавҳалар — туйғулар оқимини — поэманинг сюжетини юзага келтиради. Туйғулар оқими эса характер тарихини яратади. Кўз олдимизда турмуш гирдобларида тобланган, юз бор ўлиб тирилган, аммо ҳар қандай шароитда ҳам эътиқодини, қадрини, инсонийлигини ва ғурурини йўқотмаган Тошлоннинг ёрқин қиёфаси гавдаланади. Тошлон карама-қарши туйғулар гирдобиде қолади. Бир аёлга ҳам муҳаббат, ҳам нафрат уни қовуради. Биз қаҳрамон қалбидеги туйғулар кураши воситасида аҳду паймонларини, Тош-

лон билан ўтган дамларини «икки йиллик ширин умр»ни унутган, «мақтовларнинг қули», «базмларнинг гули» бўлган Ойсулувнинг пушаймонга лиммо-лим кечинмаларини ҳам билиб оламиз.

«Сурат» шоирнинг бутун ижодидаги энг яхши фазилатларни жамлаган хазинага ўхшайди. Поэмада шоирнинг шеърларига хос туйғулар аниқлиги, тиниқлиги, самимийлиги ва табийлигини ҳам, моҳирона топилган деталлардан теран хулосалар чиқаришни, ифоданинг конкретлигини ҳам, инсон қалби товланишларини нозик илғаш ва бера олишни ҳам кўрамиз. Бундан ташқари, шоир дostonда ўзига хос ҳаёт йўлига, такрорланмас қиёфага эга бўлган давр қаҳрамонини яратиб, адабиётга янги характер олиб кирди. Шунинг учун «Сурат» адабиётимизда воқеа бўлган поэмалар сафидан ўрин олди ва ҳозиргача ҳам Миртемир шеърятининг энг юксак чўққиси бўлиб қолмоқда.

* * *

Миртемирнинг айрим шеърлари илмий-сиёсий адабиётлар таъсирида, тарихий фактларни бойитиш ва «тилга киритиш» асосида юзага келган.

Миртемир «Ленинизм дарсидан» шеърини Педакадемияда ўқитган даврида ёзади. Буни шоирнинг «Ленинизм дарсидан учунчи топшириқ бу. Мен дарсда шу шеърни ўқиб бергандим, ўқитувчи рози бўлди», деган изоҳи ҳам тасдиқлайди. Афтидан, марксизмдан ўтказилган семинар машғулётининг учинчи топшириғи В. И. Лениннинг «Давлат ва революция» асарига доир бўлса керак. Маълумки,

В. И. Ленин бу асариде марксизмнинг давлат тўғрисидаги таълимотини ривожлантирган, бу назарияни сохталаштирувчи, нотўғри талқин этувчи оппортунистларга кучли зарба берган эди. Миртемирнинг «Ленинизм дарсидан» шеъри ана шу асарнинг кучли таъсирида туғилган. Бу шеърнинг дастлабки мисраларидаёқ кўриниб турибди. Чунки шоир шеъри В. И. Ленин асарининг биринчи боби — «Синфий жамият ва давлат»нинг дастлабки қисмининг сарлавҳаси — «Давлат — синфий зиддиятлар муросасизлигининг муҳсулидир» билан бошлайди. Аммо бунга қараб, Миртемирнинг асарини «Давлат ва революция»нинг шунчаки тизмасидан иборат дейиш тўғри эмас. Шоир ундай йўлдан бормайди. Бу асар Миртемирнинг замон тўғрисида муҳим гап айтишига, кенг кўламда фикрлашига имкон ва илҳом берди. Шоир ўткир сиёсий мавзу воситасида капиталистик тузумнинг инсонпарварликка тамоман зид табиатини фош этди. Большевиктик партиянинг, пролетариатнинг куч-қудратини эҳтирос билан улуғлади. Шеъри ўқиб чиққач, социалистик тузумнинг равнақидан қалби олам-олам қувончга тўлган, фахри чексиз, коммунизм сари шиддат билан интилаётган халқнинг идеалига содиқ, капитализмнинг реакцион моҳиятини чуқур биладиган, нафрати беҳад, бу манфур жамиятнинг исканжасидан қутулишига бел боғлаган чет эл пролетариатининг курашига умидвор одамнинг оташин, ҳаёжонга тўла монологини тинглагандай бўласиз. Бу одамнинг кайфияти сизга ҳам кўчади. Бу шоирнинг гуркираган сиёсий мавзунинг характерига мос оҳанг, ифода йўлини

топганидандир. Шеърнинг оҳанги фикрнинг оқимига мос равишда товланиб, ўзгариб боради. Шеърнинг илк бандларида таъкид оҳанги устун бўлса, кейинги қисмида нафратли мурожаатга кўчилади, капитализмнинг ўлимга маҳкумлигини тасвирлаганда эса, қатъий ҳукм оҳанги эгаллайди. Хорижий мамлакатлар пролетариатининг большевистик партия раҳбарлигида буржуа жамиятига қарши олиб бораётган курашини акс эттирганда бўлса, ишонч оҳанглари барқ уриб туради. Шеърнинг сўнгги қисмида эса, «Янги ва ёруғ даврон» — социализмдан миннатдорлик, унга фидойилик ва коммунизм идеалига содиқлик оҳанглари жаранглайди. Бу Миртемир поэтик тафаккурининг балоғатга эришаётганидан далолат беради.

«Ленинизм дарсидан» Маяковский анъанасининг Миртемир ижодидаги ижобий кўрнишидир. Асарда Маяковский шеърятига хос хусусиятлар — сиёсий ўткирлик, жанговарлик, ҳозиржавоблик, «минбарбоп»лик кабилар гуркираб турибди. Шоир Маяковский каби мазмун тақозоси билан айрим сўзларга алоҳида урғу беради, маъно юклайди, ажратилган «зинапоялар» орасида маънавий бирликни таъминлайди. Шунинг учун «Ленинизм дарсидан» сарбаст шеърнинг яхши намунасидир. Бу шеър Миртемирнинг В. Маяковский анъаналарининг моҳиятини, эркин вазнининг етакчи хусусиятини теран тушунган Ҳ. Олимжон, Ғ. Фулом каби санъаткорлар сафида эканлигини кўрсатди. Санъаткор шоирнинг тафаккури бениҳоя қудратли ва кўламдор, у тарих қатламларидаги оддий фактларга шундай жон ато этадики, ҳалиги фактлар янги

маъно касб этиб, «ҳаракатга тушади», замоннинг муҳим ғоясини орқалаган қудратли воқеага айланади.

1920 йилда туғилган кўчининг 50 йиллиги муносабати билан В. И. Ленинга Туркистондан махсус «Ленин поёзди»да йиғирма вагон ғалла юборилди. Ана шу поёздини кўзатиб борган, ғаллани топиришида қатнашган сиёсий ходим Н. Диннинг кейинроқ ёзишича, В. И. Ленин ғаллани Москва, Петербург, Иваново-Вознесенск шаҳарларининг болаларига бўлиб бериш учун буйруқ берган, Туркистон меҳнаткашларининг совғасидан мамнунлигини изҳор этган. Миртемирнинг «Ленин жилмайиши» шеърини ёзишда ана шу тарихий воқеадан илҳом олган. У тарихий фактга катта мақсад билан ёндашган, ҳар доим халқнинг бахтини, келажакини ўйловчи В. И. Ленинни улуғламоқчи бўлган. Ана шу эзгу ният билан фактни қайта идрок этган, тўлдирган Миртемир Шарқни Ғарбга қарама-қарши қўювчи, Шарқнинг «ўзига хослигини» дастак қилиб олиб, биқиқликка тортувчиларни тарихий воқеанинг ипига улаб юборади. Натижада, йиғирманчи йиллардаги мураккаб ҳаётнинг акс садосини беришга эришади. Энг муҳими, ана шу эпик сюжет воситасида Туркистоннинг Шарққа машъал бўлишига ишонган, ҳатто сургунларда ҳам Шарқнинг тақдирини ўйлаган буюк доҳийнинг ёқимли қиёфасини суратлайди. Воқеабандлик Миртемирнинг Ленин мавзуидаги шеърларига хос хусусиятидир. Бу тенденция «Сажда эмас» шеърдан бошланган эди. Миртемир Ленин ҳаёти билан боғлиқ бирор кичик воқеани ёки фактни олади-да, шу восита билан буюк ин-

соннинг бирор фазилатини, халқнинг ўз доҳийсига муҳаббатини ифодалайди. Миртемирнинг «Олис Фарғонадан» шеъри ҳам конкрет ҳаётний фактга асосланган. 1923 йилда ўймакор уста Қ. Ҳайдаров бир дўсти билан В. И. Ленинга совға олиб борадилар. Устанинг совғаси «Шарқ халқларининг доҳийси ўртоқ Ленинга» сўзлари ўйиб ёзилган олти қиррали стол ва иккита курси эди. Маълумки, бу пайтда В. И. Лениннинг бетоблиги оғирлашган эди. Шунинг учун усталар В. И. Ленин билан кўриша олмайдилар. Уларни, совғаларини В. И. Лениннинг синглиси Мария Ильинична Ульянова қабул қилади. У усталарга хат ёзиб беради. Хатда: «В. Ильич табрик ва совғаларингиз учун чин кўнгилдан миннатдорчилигини ва ишингизга муваффақиятлар тилаганини айтиб қўйишни топширди», деган илиқ сатрлар бор. Устанинг совғаси В. И. Лениннинг Горькидаги уй музейида ҳозиргача сақланади. (Дарвоқе, Ўзбекистон халқ рассоми Қодиржон Ҳайдаров бу совғасининг иккинчи вариантини яратиб, уни 1969 йилда В. И. Ленин музейининг Тошкент филиалига тақдим этган эди).

Шоир шеърда В. И. Лениннинг «Шарқнинг ўзи янглиғ содда, пурҳикмат» совғага тикилиб турган ҳолати, ўйларини беради. Шу асосда буюк доҳийнинг «зар қадрини биладиган заргар» лигини, санъатсеварлигини ифодалашга эришади. Миртемирнинг «Тўн», «Ёмғирлик» шеърлари ҳам тарихий фактларга асосланган, эпик сюжетли шеърлар қаторига киради. Ҳатто, Миртемир В. И. Лениннинг ҳаёти билан алоқаси йўқ сюжетларни ҳам доҳий ғояларини улуғлашга, образини яратишга хизмат қил-

диради. Бу жиҳатдан, «Бахшининг айтганлари» шеъри характерлидир. Миртемир шеърининг сюжетини Алишер Навоийнинг «Садди Исқандарий» достонидан олади. Шоҳ Исқандар бир мамлакатни босиб олади. Қирғинда халқнинг кўпчилиги қирилиб, қолганлари турли томонга тўзғиб кетадилар. Исқандар қолган-қутган одамларни тўплатиб, уларга ўз ораларидан оқил ва комил бир кишини топиш кераклигини, уни мамлакатга улуғ қилмоқчи эканлигини айтади. Тўпланганлар аҳли донишларнинг қирилиб битганлигини, биргина одам қолганлигини, у ҳам бўлса, гадо эканлигини, доимо ўликлар орасида нималарнидир пичирлаб юришини гапирадилар. Шоҳ гадони олдириб келади. Гадо подшоҳ қаршисига келиб, унга икки қўлидаги, икки калла суягини кўрсатиб, «ўлганида қайси бири шоҳники, қайси бири гадоникни билиб бўлмайди; нега тириклигида бири юқорида, бири ер билан тенг» дейди.

Исқандар гадонинг донолигига қаноат ҳосил қилгач, уни шоҳ қилмоқчи эканлигини изҳор этади. Шунда гадо тўрт шарт қўяди — мангу ҳаёт, йигитлик, битмас-туганмас давлат, ниҳоят, бир умр шодлик. Шу шартлар бажарилса, ўзининг подшоҳ бўлишга розилигини билдиради. Дунёни ларзага солган, ўз саройига донишмандларни тўплаб, улар билан мулоқотда бўлган Исқандар бу шартлар қаршисида лол қолади. Ўзини ожиз ҳис қилиб, гадонинг олдида хомуш тортади. Миртемир бу воқеани шеърининг биринчи қисмида, воқеадан чиқарган хулосасида ифодалаган. Шеърининг иккинчи қисмида гадонинг тўрт шартида меҳнаткаш халқнинг асрий орзуси, идеали,

ақл-заковати инкишоф этганлигини, ота-боларимизни қийнаган жумбоқ социалистик жамиятнинг қурилиши, «дунёнинг ҳеч ўлмас одамларидан» бўлган В. И. Ленин ғояларининг тантанаси туфайли ечилганлигини, гадо орзу қилган нарсаларга совет кишилари мушарраф бўлганлигини ҳаяжон билан тасвирлайди.

Миртемирнинг «Бахшининг айтганлари» шеъри классик адабиёт анъаналарига ижодий муносабатнинг, устоздан кўмак олишнинг, новаторликнинг энг яхши кўринишидир. Умуман, шуни айтиш керакки, гарчи Миртемир Алишер Навоий тўғрисида кам асар ёзган бўлса-да, унинг ана шу асаридеёқ Алишер Навоийга катта муҳаббати ўзининг ифодасини топган. 1938 йилдан бошлаб Алишер Навоийнинг беш юз йиллик юбилейига қизғин тайёргарлик бошланди. Ана шу умумхалқ ҳаракатидан четда туриш мумкин эмас эди. Миртемир «Навоий» шеърини яратди. Миртемирнинг шеъри А. Навоий ҳақида яратилган шеърларнинг бирортасига ўхшамайди. Миртемир «Ҳазрати Навоийни» улуғлашнинг оригинал йўлини топади. У «Забардаст қаламкаш инсон» билан ҳамма вақт бирга, ҳамфикр. Устозининг асарларини «узун тунлар бедор ва танҳо» ўтириб ўқийди. «Ҳазрат Навоий» билан ҳатто тушида ҳам суҳбатлашади. Шу воситада ўзининг буюк шоирга бўлган ҳурмат ва эътиқодини таъсирли ифодалашга эришади. Айни вақтда, Миртемир ўз асарларини улуғ мутафаккир А. Навоийнинг ҳукмидан ўтказиб олади. Алишер Навоий ихлосманд шогирднинг шеърини сатрларига меҳр билан назар ташлаб, уни рағбатлантира-

ди, «куйлагани эрлар туйғусин чидам даркор, вазминлик даркор»лигини уқтиради. Шунингдек, Ватанингнинг қудрати зўр, халқ афсонавий гўзал турмушга муяссар бўлган, бундай мамлакатнинг, халқнинг шоири бўлиш бахт, мен эса, «ёниб ўтдим, англамади замон», сен бахтиёр ҳаётнинг, озод элнинг куйчиси бўлгин, деб ўгит беради. Шу тариқа, шеърнинг мазмун доираси кенгайиб, ўтмишдаги ва ҳозирдаги санъаткорларнинг тақдири масаласини ҳам қамраб олади.

«Ақл-ақлдан сув ичар» деган мақол бор. Бу мақолни турли санъатлар орасидаги алоқага ҳам татбиқ этиш мумкин. Чунки санъатлар бир-бири билан узвий бирликда ривожланади. Масалан, бирор музика асарини ажойиб шеърнинг туғилишига сабаб бўлиши ҳеч гап эмас ёки аксинча. Шунингдек, ҳайкалтарошлик ёки рассомлик санъатига доир асар шоирни илҳомлантириши, бирор поэтик ниятини юзага чиқариши мумкин. Бунга санъатимиз тараққиётнинг ҳамма даврларидан кўплаб мисол келтирса бўлади. Санъатнинг бошқа турлари билан адабиёт ўртасидаги мустаҳкам алоқа Миртемирнинг шеъриятида ҳам яққол кўринади.

«Биби Марям» Абхазияда ёзилган. 1962 йилнинг кузагида Езувчилар Союзининг Гаградаги уйида адабиётшунос Ш. Шомухамедов билан дам олардик, — деб ҳикоя қилади Миртемир. — Бир кун Питсунда ярим оролига саёҳатга бордик. У ерда Х асрга доир бир ёдгорлик — черков бор экан. Ана шу ёдгорликда жажжигина чақалогини кўтарган гўзал Биби Марямнинг тасвирига кўзим тушди. Тасвир шундай жонли, мукамал, та-

бний ва ишонгулик эдики, ҳайратланганимдан, ҳаёжонланганимдан ёқамни ушлаб қолибман, беихтиёр «Шоислом, бу мўъжиза-ку, тайёр шеър-ку» деб юборибман» (1970 йил, 10 июнь).

Шоирнинг бу ҳикоясини профессор Ш. Шомухамедовнинг хотираси ҳам тасдиқлайди ва тўлдиради. Шунингдек, у Миртемирнинг ўзига хос шеър ишлаш, тафаккурида пишириш ва шакллантириш усули тўғрисида ҳам ёрқин тасаввур беради, ички ҳолатининг ташқи ҳаракатлардаги инъикосини яхши ифодалайди. Профессор Ш. Шомухамедовнинг «Бир шеър тарихи» мақоласида шундай сатрлар бор: «Миртемир ака унга боқдилару лол қолдилар. Бир оздан кейин ташқарига чиқиб, боғ кезиб, ўрмонда сайр эта бошладик. Аммо энди менинг ёнимдаги дилкаш ва ҳушёр йўлдошдан, ҳар луқма сўз, ҳар бир ҳаракатимни эътибордан қочирмайдиган меҳрибон устоздан асар ҳам қолмаган эди. Энди Миртемир ака ҳеч нарсани эшитмас ва туймас, унинг бутун борлигини Биби Марям хаёли чулғаб олган эди. Ёнимда пичирлаб шеър тўқиб борар, сатрларни кўрсатгич бармоғи билан «ҳаво»га ёзар, шу ондаёқ кераксиз топиб, кескин қўл ҳаракати билан ўчириб ҳам ташлар эдилар. Теплоходда қайтишимиз ҳам шу тахлитда ўтди»¹.

«Биби Марям» жуда қисқа муддатда қозғога кўчган. Ш. Шомухамедовнинг ёзишича, шоир шеърни саёҳатнинг эртасига пешинда

---

¹ Ш. Шомухамедов. Гулбоғ. Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972, 58-бет.

ўқиб берган. Шунга қарамай, «Биби Марям» Миртемир шеърятининг порлоқ намуналаридандир. Чунки санъаткор шоир шеърда сеҳргар санъат обидаси таъсирида жўнбушга келган кечинмаларини, ҳаяжонли ҳолатларини одамларнинг тақдири, эътиқоди тўғрисидаги фикрлари, теран ўйлари билан пайвандлаб, қориштириб бера олган.

Миртемир «Биби Марям» шеърини ҳам синалган, қадрдон усули риторик мурожаат билан бошлайди. Гўзалликка ошуфта қалбнинг тўлқинли туйғуларини акс эттиради:

Чинакам сулуvsиз, чинакам барно,

Тенги кам сиймо.

Кўзингизда асрий ва сирли маъно

Мужассам зако.

Жумбоқдай хилқатсиз, сўз йўқ, бибижон,

Яратганнинг ўзи яратиб қўйиб,

Ўзи шайдо бўлиб, ўзи саргардон

Томоша қилармиш аршидан тўйиб.

Аммо бу қисмда шоирнинг муддаоси ҳали аниқ кўринмайди. Шоир шеърнинг кейинги бўлагидо одамзоднинг диний эътиқодларини тилга олади. Лекин бу ҳам шоирнинг асосий ғоявий қирғоққа ўтишида кўприк, холос. Гўзаллик шайдоси, аммо қалби ҳар қандай диний эътиқоддан холи совет кишисининг кечинмалари умумлаштирилади. Бу қарама-қарши туйғулар шеърнинг конфликтини юзага келтиради, танасидаги бир бутунликни, композицион яхлитликни, ҳаракатини таъминлайди. «Меҳнаткаш одамнинг қадами етган жойда гул унади», дейди донишманд халқи-

миз. Бу ҳикматни бир оз ўзгартириб, бир олам билимли, покиза қалбли, истеъдодли ва меҳнаткаш шоирнинг қадами етган жойда шеър туғилади, деб ишлатса ҳам бўлади. Бунга «Биби Марям» энг яхши далиллардан биридир. Умуман, Миртемирнинг жуда кўп шеърлари сафарларда, саёҳатларда туғилган. 1970 йилнинг ёзида Қирғизистонда ўзбек адабиёти санъати ўн кунлиги бўлиб ўтди. Бу декадада шоир Миртемир ҳам қатнашди. У сафардан бир даста шеър, олам-олам туйғу, эзгу ижодий ниятлар билан қайтди. Унинг «Қирғиз дафтари»даги шеърлари ўзи таъкидлаганидек, «Ҳаммаси бирон учрашув ё воқеа янгроғи бўлиб дунёга келган сатрлардир». Ана шу туркумдаги бақувват шеърлардан бири «Азалик»дир. Бу шеърнинг туғилиши ҳам «Биби Марям»нинг юзага келишига ўхшаб кетади. Аммо шоир бу шеърда тамоман бошқа ҳаёт қатламини, кайфиятни, ҳолатни тадқиқ этади.

Шоирнинг ҳикоя қилишича, С. Шермуҳамедов бошлиқ бир гуруҳ ўзбекистонликлар Уш, Жалолобод шаҳарларида бўлишади. Улар Жалолобод шаҳрида ўрнатилган она ҳайкалига гулчамбар қўядилар. «Мангу олов» ёнида йиғлаб турган онанинг сиймоси Миртемирга жуда қаттиқ таъсир этади. «У шундоқ қўйма ва тоғ мазмунли ҳайкал эдики, уни кўрганда ҳар қандай тошбағир одамга ҳам титроқ тушади»,— деб ёзади шоир туркумга берган изоҳида¹. Мотамсаро онанинг ҳайкали қаршисидаги шоирнинг ҳолатини тасаввур

---

¹ «Совет Ўзбекистони», 16 август, 1970 йил.

этса бўлади. Эҳтимол, шоирнинг «Онагинам» шеърида ифодаланган кайфияти, изтиробли туйғулари яна бир бор жўнбушга келгандир. Она ҳайкалининг шоир қалбига солган ларзаси, кўтарган туғёни унга кечгача тинчлик бермайди; тўлғантиради. Миртемир шерикларидан ажралиб қолади. Унинг кўнгли ёлғизликни истайди, меҳмонхонадан ташқари чиқмайди. Ниҳоят, шоирнинг тарновдан тушган баҳор ёмгиридек шиддатли, ҳайқириқли ва ҳамдардлик тўла ҳислари шу куннинг зарур гоёларини йўргаклаб қўйилади, кўзи ёриydi. Кечқурун Миртемирни шаҳар меҳнаткашлари билан учрашувга таклиф этадилар. Учрашувда К. Яшин шоирдан «Шеър ўқийсизми?» деб сўрайди. Миртемир: «Ҳа!», деб ҳали «ҳоври чиқиб турган» шеърини ўқиб беради. Шеър залда кучли қўзғалиш, реакция ҳосил қилади. Ана шу залдаги жонланишни обкомнинг секретари ифодалаydi, шоирни қучоқлаб табриклайди. Қандай куч залдагиларнинг қалбига ғулғула солди ёки шоир билан учрашувда ўтирганларни жуда яқин қилиб қўйди, туташтирди?

Миртемир «Азалик»да муҳтарам оналарни жигаргўшаларидан айирган урушни лаънатлайди. Фарзандлари дардида куйиб, тинимсиз йиғлаётган, аммо мағрур, қадди букилмаган оналарнинг умумлашма қиёфасини сўз билан чизади. Бундан ташқари, шоир шеърда одамларни ҳушёрликка, тинчлик учун курашувчи бўлишга чақиради. «Дарё-дарё оқмиш қон олам ёдида» туриши, урушқоқлар бундан сабоқ олиши, ёвуз ҳаракатидан воз кечиши кераклигини бор овози билан таъкидлайди. Буларнинг ҳаммаси залдагиларнинг

дилидаги гаплар. Ҳаракатидаги, интилишидаги бош мақсад эди. Санъат асарининг мўъжизакор қудрати бир зумда меҳмон шоирни тингловчиларнинг ўзиники. «боори» — бағри, ҳамфикр ва ҳамдарди қилиб қўйди. Шеърнинг ўша кечасиёқ қирғизчага таржима қилиниши, радиода эшиттирилишининг боиси ҳам ана шунда.

«Азалик» шеърининг биз учун яна бир қимматли жиҳати бор. У ҳам бўлса, унинг халқ оғзаки ижодига яқинлигидир. Халқ термаларида, дostonларида кўп ўқиганмиз: бирор баҳодир дўстининг хушсиз, мажолсиз ётганининг тепасига келиб қолса ёки жангдаги қурбонлардан, дилбандларининг ҳалокатидан изтироб чекиб, бошини қуйи солган сафдошининг ёнида бўлса, дардкашлик билан «кўзингни оч, бошингни кўтар, ҳей», деб илтижо қилади.

Миртемирнинг «Азалик» шеъри ҳам ана шундай усулда, шоирнинг «Мангу олов» ёнида йиғлаб турган она ҳайкалига мурожаати билан бошланади.

Халқ оғзаки ижодининг турли йўналишидаги таъсири Миртемир шеъриятида санъат маъносидаги соддаликни, ўйноқликни ва тил бойлигини туғдирди. Асарларининг халқчиллик руҳини оширди, таъсирчанлигини кучайтирди.

Марксистик эстетика бадий ижодининг бош манбаи ҳаёт, санъаткор ана шу ҳаёт билан чамбарчас алоқада бўлсагина, халққа хизмат қилишни ўзининг юрак амрига, яшаш тарзига айлантира олсагина, унинг асарлари давр ғояларини ташийди, замондошларининг кураш ва интилишига ҳамоҳанг бўлади, деб

таълим беради. Бу таълимотнинг нақадар тўғрилигини Миртемир асарларининг юзага келиши яна бир бор исботлайди.

Миртемир «ҳаётнинг ич-ичига кириб, ўрганиб, тер тўкиб, янги асарлар» яратишни бош идеалига, ижодий эътиқодига айлантирди. Ана шу сабабли унинг шеърини замон ҳождарининг жарчиси, совет кишилари қалбининг таржимони сифатида шуҳрат қозонди.

«ДУНЕНИНГ ҚҰРҚИ — ИНСОН!»

Лирик қаҳрамонда шоирнинг шахси ҳамда уни тўлқинлантирган муҳитнинг бирор томони акс этади. Лирик қаҳрамон шеърнинг «эпицентр»идир. Шеърнинг ҳамма қисмлари унга келиб туташади. Унда шоирнинг ғояси конретлашади, поэтик ифода арсенали истифода этилади.

Лирик қаҳрамон шеършуносликнинг кўп тортишувларга сабабчи бўлган масалаларидан биридир. Ҳозиргача ҳам бу масалага доир мунозаралар тинган, қарашлар бир тўхтамага келган эмас. Балки ўқтин-ўқтин кўтарилиб турибди.

Кўпдан бери адабиётшунослар «лирик асарнинг қаҳрамони шоирнинг ўзими ёки лирик қаҳрамонми», «шоир ва унинг лирик қаҳрамони тенг маънолими ёки алоҳида-алоҳида тушунчаларми», лирик қаҳрамон шоирнинг «ўз-ўзини ифодалаш» воситасими ёки бошқа адабий турлардаги каби типик характерми? — деган масалалар атрофида тортишадилар. Баъзи шеършунослар лирик асарнинг қаҳрамони шоирнинг ўзи, деб тўғри ёзадилару шоир образи эпос ва драмадаги сингари типик характер эканлигини тан олмайдилар, сунъий равишда лирик қаҳрамоннинг (шоир) қамровини торайтирадилар.

Лирик қаҳрамон проблемасига доир юқоридаги каби чалкаш фикрлар билан бирга адабиётшунослигимизда хукмрон мавқега эга бўлган қарашлар ҳам бор. Бир гуруҳ тадқиқотчилар, лирик асарнинг қаҳрамони шоирнинг ўзи, аммо шоир образи адабиётнинг бошқа турларидаги қаҳрамонлардек типик характердир. Унда бирор социал гуруҳнинг характерига хос хусусиятлар мужассамлашадди, умумлашадди. Лекин бу, албатта, лирик жанрнинг ўзига хосликлари доирасида намоён бўлади, деган концепцияни илгари сурадилар. Тушунишимизча, лирик қаҳрамоннинг моҳияти ана шу қарашларда ойдинлашган. Бу қарашларнинг ҳақиқатга яқинлигини шоирларнинг тажрибалари ҳам тасдиқлайди.

Атоқли шоир Н. Грибачевнинг «Фақат кўрганларим, ҳис қилганларим» сарлавҳали мақоласи эълон қилинди. Н. Грибачев ўз мақоласида бадий ижоднинг кўпгина муҳим проблемаларига, хусусан, лирик қаҳрамон масаласига тўхтаб ўтади. Лирик шеърнинг қаҳрамони шоирнинг ўзи, аммо шоир ўзида замондошларнинг кайфиятини ҳам жамлаган бўлади, деган қарашни илгари суради¹.

Биз шахсий суҳбатларимизнинг бирида Миртемирнинг фикрини билмоқчи бўлиб, унга Н. Грибачевнинг лирик қаҳрамон ҳақидаги мулоҳазасини эслатдик. Миртемир қуйидагиларни айтди: «Николай Грибачев анов-манов шоирлардан эмас. Совет шеърятининг байроқдорларидан биридир. Унинг лирик қаҳрамон тўғрисидаги фикри, менимча ҳам тўғри,

---

¹ Н. Грибачев. «Только то, что видел и пережил...» «Вопросы литературы», 1973, № 1.

пшонгулик. Чиндан ҳам ҳақиқий лирик шеърнинг қаҳрамони шоирнинг ўзидир. Лекин шоир образини тор маънода тушунмаслик керак. Шоир ўз образида шахсий кечинмасинигина ифодаламайди. Балки ўзига ўхшаганларнинг туйғуларини, фикри зикрини ҳам беради. Агар шоир шундай йўл тутмаса, ўзида даврдошларнинг ҳис-ҳаяжонини ва ўйларини ҳам жамлолмаса, унинг шоирлиги қайга борарди-ю, асари кимнинг ҳам кунига ярарди» (1973 йил, 15 октябрь). Ҳар икки фикр ҳам улкан шоирларнинг узоқ йиллик ижодий тажрибасидан келиб чиққан, лирик жанрнинг табиатига мос хулосалардир.

Миртемирнинг лирик қаҳрамони елкасида даврнинг вазмин юкини ортмоқлаган, замон билан ҳамқадам, ўзида совет кишиларига хос бой маънавий гўзалликларни жамулжам этган, оёғини она ерга маҳкам тираб, қўлида осмонни кўтаришга қурби етадиган, қудрати чексиз, яратувчи «дунёнинг кўрки бўлган инсон»дир. Бу етук инсон характерининг ранг-баранг жилolari Миртемир шеърларида турли шаклда ўзлигини кўрсатган. Аммо Миртемир ижодининг кашфиётчиларидан бири танқидчи Озод Шарафуддинов жуда тўғри таъкидлаганидек, шоир шеърларида совет кишилари образи, асосан, икки йўналишда намоён бўлган¹. Миртемир соф лирик асарларида биринчи шахс номидан сўзлайди. У ўзининг «мен»и — фикр ифодалашнинг асосий, анъанавий принципи

---

¹ *Миртемир*. Стихи. Изд-во лит-ры и искусства имени Гафура Гуляма. Т., 1973. См. О поэзии Миртемира (Предсловие). стр. 9.

воситасида замондошларининг туйғу ва фикрларини акс эттиради. Буни шоирнинг лирик монологги ҳам дейишади.

Миртемирнинг шундай шеърлари борки, уларнинг қаҳрамони ўзгача шаклда кўринади. Бу типдаги шеърларда лирик ифодага нисбатан эпик тасвир устун бўлади. Тўғрироғи, шоирнинг шахси, «мен»и конкрет бир шахсининг ҳис-ҳаяжонига, қарашларига сингдириб юборилади. Лирик қаҳрамоннинг бу номён бўлиш формаларини Миртемир ижодининг ҳамма даврларида кузатиш мумкин. Биз Миртемир шеърляти лирик қаҳрамонининг ўзлигини кўрсатиш шакллари ҳақида алоҳида-алоҳида тўхталамиз. Ундан олдин лирик қаҳрамоннинг умумий, аммо етакчи бир хусусиятини таъкидлаш керак. Миртемирнинг 1928 йилда ёзилган «Қураш» шеъри қуйидаги мисралар билан яқунланади:

Олиш,

Қувиш,

Тўлқиндан ўз.

Қураш — ўзи шу!

Саодатлар бағишловчи қуёш...

Кўзим, шу!

Тўлқинлардан хавфнок бўлсанг, бахт қайда?

Бу сатрларда социализм қурувчиларининг руҳига мос, Миртемир шеърляти лирик қаҳрамонининг характерига хос асосий пафос — курашчанлик, коммунистик эътиқод ёрқин кўриниб турибди. Ана шу хусусият Миртемир шеърляти лирик қаҳрамонининг ҳамма даврдаги бош фазилатини, қиёфасини белгилайди.

«Қураш тўхтаганда ҳаёт ҳам тўхтайти»,—

дейди буюк танқидчи В. Г. Белинский. Миртемир ҳаёт тараққиётининг бу қонуниятини ўзининг илк фаолиятидаёқ тўғри тушунди. Шу туфайли ўзининг ўрнини ҳақиқат курашчилари сафида деб билди. У қизғин ва қайноқ даврнинг актив иштирокчиси, янги жамиятнинг қурувчиси сифатида турмушдаги буюк ўзгаришларнинг гувоҳи бўлди. Миртемирнинг граждан сифатидаги фаолияти, курашчанлиги ижодини озиқлантирди, кўламини кенгайтди. Унинг давр ғояларини, замондошларининг руҳини ва идеалини чуқурроқ идрок этишига имкон берди.

Йигирманчи йилларда ёш комсомол шоири Миртемир ўз «мен»и орқали Октябрь инқилобидан дили олам-олам қувончга тўлган, янги ҳаётга меҳри беқиёс, гражданлик бурчига содиқ, социализм қурувчи совет кишисининг образини гавдалантирди.

Миртемирнинг «Шуълалар қўйнида» шеърда шундай сатрлар бор:

Шод, мен-да кўплардек, шод!

Тилимда: тонг шаънига, эрк ҳурматига

Шуур тошади.

Қалбимда: янги ҳаётга туганмас

Муҳаббат ортади.

Шу ёруғ ҳаёт ошиғи — мен... биз.

Бу сатрларда ифодаланган самимий туйғуларни ёш шоирникигина эмас, балки ёруғ ҳаёт ошиқларининг, янги тузум фидойиларининг кечинмаси ҳам деб биламиз. Буни ўша йиллардаги адабиётшунослик ҳам эътироф этган. Адабиётшунос С. Ҳусайн Миртемирнинг биринчи тўпламига ёзган «Андак..» сарлавҳали

сўзбошисида қуйидагиларни айтади: «Ўзбек ишчиси, деҳқони ўз ҳаётини, курашини шу китобдан ўқиб кўради, завқланади, лаззат олади... Комсомол каби маданий, ҳавасли, ўйноқи инқилобий руҳли ёшларга бу тўплам яхши улфат бўла олади»¹. Социалистик тузумга муҳаббат билан қарашнинг ўзи етарли эмас. Балки унинг ғоялари учун, юксалиши ва мустақамланиши учун курашиш, унинг душманларини фош этиш керак эди. Миртемир масаланинг бу жиҳатига ҳам диққат қилди. Натижада, шоир шеърларида жанговарлик кучайди, юксак идеаллар, порлоқ келажак учун курашга ўзини ҳар доим тайёр, сафарбар деб билувчи «юраклари кураш маршига» жўровоз курашчан кишилар образи мустақам ўрин олди. Миртемир янги ҳаётнинг ҳақиқий қаҳрамонларини коммунист ва комсомолларда кўрди. Шунинг учун шоир коммунист ва комсомоллар образининг ифодасини беришга интилди. Бу жиҳатдан «Ўт ёниб турса» (1927) сарлавҳали сочмаси характерлидир. Шоир бу сочмасида ҳар қандай вазиятда, ҳар қандай шароитда ҳам ўз эътиқодидан юз ўгирмайдиган коммунистлар образини умумлаштиришга интилади. «Ёндирса-да, коммунист кўрқмайди. Тўхтамайди, кўрқишни билмайди, сира!.. Борлиқ жонини, ҳаётини, борлигини «идея»си учун қурбон қилган. Эркин ҳаёт, тилаги яшаш—амалининг; маслагининг топилмас гавҳаридир», — деб ёзади шоир. Миртемир «Кураш ва тилак» сочмасида эса, коммунистлар раҳбарлигида қаҳрамон-

¹ *Миртемир*. Шуълалар кўйнида (араб алифбесида), Тошкент — Самарқанд, 1928 йил, 4-бет.

лик намуналарини кўрсатаётган комсомолларнинг мардонавор образини бермоқчи бўлади. Умуман, Миртемир йигирманчи йилларда тенгдошларининг, кўкрагига комсомол нишони таққанларнинг кечинмаларини умумлаштиришга ҳаракат қилди. Бу табиий! Чунки ўз авлодининг туйғуси каттароқ бўғиннинг ҳис-ҳаяжонига нисбатан ёш қаламкашга кўпроқ яқин бўлади. Шунинг учун ижодкорнинг қалбида ўзи мансуб авлоднинг ўй-фикрлари тўлароқ йиғилади. Комсомоллар, умуман ёшлар, Миртемирнинг шеърларида ўзларининг образларини кўрганлари туфайли, чанқоқлик билан қаршиладилар, муаллифини эса «Ёш гвардия» шоирларининг Ўзбекистондаги вакиллари қаторига қўшдилар.

Миртемир социализм қурувчиси, курашсевар инсон образини яратар экан, унинг руҳий дунёсини, психологиясини бутун мураккаблиги билан акс эттиришга уринди.

Ҳаёт ҳар доим ҳам одамнинг бошини слайвермайди. У одамни гоҳ қувонтиради, гоҳ изтиробга, қайғуга солади. Шоир инсон психологиясининг ана шу қарама-қарши қутбларини тенг қаламга олиши керак. Акс ҳолда, инсон образининг бир ёқлама талқини юзага келадди. Миртемир шеърларининг қаҳрамони Октябрь қуёшининг балқиганидан, халқнинг бу қуёшнинг нурлари, шуълалари қўйнидаги бахтиёр ҳаётдан, ҳақиқий гўзалликдан чексиз қувонади. Ҳақиқат қуёшининг ҳаётбахш зинъатини тўсишга зўр бераётган, социалистик тузумнинг синфий душманларига ўлим зарбасини берувчи алангали нафратини сочади. Шу билан бирга лирик қаҳрамон янги ҳаётга лоқайд қараётган, эски турмушнинг ақида-

лари тўзонидан қутулиб, социалистик тузумнинг имкониятларидан баҳраманд бўлмаётган одамларга ачинишни ҳам акс эттиради ва уларни озод турмушнинг бағрига отилишга чақиради. Лирик қаҳрамоннинг бу қиёфаси, айниқса, хотин-қизлар озодлиги мавзuidaги асарларда аниқ акс этган.

Миртемирнинг лирик қаҳрамони табиат ошиғидир. Аммо унинг ошуфталиги табиат гўзалликларини теран ҳис этиши, чуқур тушуниши учунгина эмас, балки унинг заминда катта социал маъно бор. Бу маъно лирик қаҳрамоннинг етакчи хусусиятидан келиб чиқади. Биз лирик қаҳрамоннинг табиат ҳодисаларига муносабати орқали жамиятдаги, халқимиз турмушидаги буюк инқилобий ўзгаришларни яна бир бор идрок этамиз. Лирик қаҳрамонга Октябрь революцияси қуёшининг порлаши, тонгининг отиши, туғилиш ва яшариш фасли—кўкламнинг асоси, янги ҳаётнинг ўзгаришлари нур, шуъла, олов, ўт, халқнинг қалбидаги исёнкорлик, шиддаткорлик, «қирғоқларини титратган тўлқин», zilзила, вулқон, озодлик, эркинлик учун, социалистик тузумнинг ашаддий душманларини маҳв этиш учун жонини тиккан ботир жангчи, тошни тошга уриб йўлида учраган ғовларини уриб-ағдариб оқаётган қудратли тоғ шалоласи, бахт-саодат бағрига отилган ўзлигини англаган қиз — «янгиликнинг чечаги» бўлиб туюлади. «Озод қушлар ўт парчани олқишлаб, салом» ўқийди. Шу тариқа, лирик қаҳрамоннинг табиат ва жамиятга қараши мустақам бирлашиб, замон ғояларини, янги ҳаётнинг гўзалликларини тасдиқлайди. Лирик қаҳрамоннинг табиатга ошиқлик қиёфасида

бизни қизиқтирган яна бошқа жиҳатлари ҳам бор. Унинг ана шу қиёфасида романтик табиат яхлит, яна ҳам аниқ кўринади. Бугина эмас. Унда лирик қаҳрамоннинг ўзига хослиги, миллийлигининг айрим томонлари ҳам балқиган. Санъаткорнинг қаерда туғилганидан қатъий назар унинг асарларини китобхон (албатта, яхши асар бўлса) қабул қилаверади. Аммо бирор қаламкашнинг индивидуаллигини очиш учун унинг қаерда улғайганлигига эътибор бериш зарурдир. Халқ: шоирнинг кимлигини билмоқчи, ижодини чуқурроқ ўрганмоқчи бўлсанг, у яшаган, улғайган жойга бор, деб бекорга айтмаган. Чунки шоирнинг киндик қони тўкилган жой унинг ижодига ўз муҳрини босади. Шу ўринда А. Твардовскийнинг бир фикрини эслаш жоиздир. У «Кичик ва катта Ватан ҳақида» сарлавҳали мақоласида қуйидагиларни ёзади: «Ҳар қандай санъаткор учун — айниқса, сўз санъаткори, — ёзувчига ўзининг кичик, алоҳида ва шахсий Ватанининг бўлиши катта аҳамиятга эга. Баъзи асарларни ўқиганинда, ёзувчи қаерда туғилган, жанубдами ёки шимолдами, шаҳардами ёки қишлоқдами, қандай дарёлари ва анҳорлари бор, қачонлардир у ҳам бола бўлганми-йўқми, билиб бўлмайди. Чинакам санъаткорнинг каттами-кичикми, барибир, асарларидан ҳеч янглишмай кичик ватани гўзалликларини билиб оласиз»¹.

А. Твардовскийнинг охириги жумладаги фикрини Миртемир ижоди ҳам тўла тасдиқлайди.

---

¹ А. Твардовский. Статьи и заметки о литературе. «Советский писатель», Москва — 1963, стр 98 — 99.

Миртемир Қоратоғ этакларига жойлашган, «кўклам тошқинларидан лабларини хўллаб олувчи сойлар, қизғиш қирлар ва чексиз сайхонлар, онда-сонда учрайдиган муз — булоқлар, тошқинлардан пайдо бўлган кўллар»... юртида, қадим Туркистоннинг Иқон қишлоғида туғилган. У ўн бир ёшгача ўша ерда яшаган: «табиат алифбесини ўзлаштирган, бир-икки йил бобосининг, кейинроқ нўғой домланинг мактабида сабоқ олган. Хуллас, бўлғувчи шоирнинг болалик даври — табиат ҳодисаларига синчковлик билан, алоҳида интилиш билан қараш, нобатот оламининг «сирлар»ини билишга ҳаддан зиёд қизиқиш, оддий, табий нарсалардан фавқулоддалик, мўъжизакорлик қидириш, жумбоқлар топиш, қисқаси, келажагига пойдевор қўйиш палласи қишлоқ бағрида кечган. Гарчи Миртемирнинг эллик йилдан ошиқроқ ҳаёти асосан, шаҳарда ўтаётган бўлса-да, қишлоқ билан алоқаси узилган эмас. Аксинча, у социалистик қишлоқдаги ўзгаришлар ва бу янгиликлар жараёнида улғайган содда ва танти қишлоқ кишиларининг турмуши, ўй-фикрлари, интилиши билан ҳар доим қизиқиб келади. «Қалбим қишлоқни қўмсаб туради. Жиндай бўш қолдим дегунча, қишлоққа, далага, ёки тоғ сайрига йўл оламан», — дейди Миртемир «Ленин учқуни» газетасининг мухбири билан 60 йиллик юбилейи даврида қилган суҳбатида. Эҳтимол, бу интиқлик, шоирнинг «қишлоқи»лигидандир. Санъаткор шахсининг бу томони ижодига мавзу ва гоё берди. Лирик қаҳрамонининг индивидуаллигини, миллий қиёфасини белгилувчи омиллардан бўлди. Айтиш мумкинки, Миртемир ижодининг энг кўркем, мазмундор

саҳифаларидан бирини қишлоқ мавзуидаги асарлари ташкил этади.

Ижодкор кўрганлари, изчил кузатишлари ва чуқур ҳис қилганлари ҳақидагина яхши ёзиши мумкин. Миртемир илк машқларидаёқ бадний ижоднинг бу азалий ақидасига қатъий амал қилди. У янги ҳаётнинг жонбахш нурларини қишлоқ мавзуи, қишлоқ кишиларининг тақдири ва ҳаракатчан табиат ҳодисалари, ёрқин лавҳалари фонида кўрсатишга, бурчак-бурчакларга тарқатишга интилади. Миртемирнинг лирик қаҳрамони воқеликка илғор қишлоқ кишининг кўзи билан қарайди. Лирик қаҳрамоннинг бу хусусияти Миртемирнинг қишлоқ темасидаги шеърларидагина кўринмайди. Умуман, бошқа мавзудаги шеърларда ҳам қишлоқ кишиларига хос фикрлаш, ҳис-туйғу, хулқ-атвор, хатти-ҳаракат ва гапириш манераси лирик қаҳрамонга синганлиги билиниб туради. Бу Миртемир шеърини лирик қаҳрамонининг бошқа шоирларнинг қаҳрамонидан ажратадиган бир томонидир. «Зафар» тўпламининг «Қишлоқ» деб аталган қисмида бир неча шеър берилган. Бу туркумдаги шеърларнинг деярли ҳаммаси биринчи тўпламдаги «Кетди», «Қишлоқ кўринишлари» каби сочмалардан ўсиб чиққан. Лирик қаҳрамон туркумдаги шеърларда она қишлоғига, таътилга келган йигит қиёфасида кўринади. Шоир ҳар бир шеърда қаҳрамон характерининг «айрим-айрим кўринишларини» (Л. И. Тимофеев) гавдалантиради. Лирик қаҳрамон эркин, қишлоқ гўзалликларидан, ҳам қишлоқлари маънавиятидаги янгиликлардан завқ-шавққа тўлади («Қишлоқ», «Кетдим таътилда», «Эрталаб», «Чашма бўйида»

шеърлари), бу қувончни, янги ҳаётдан миннатдорликни кўпчиликда, даврада ҳам кўради («Бир суҳбат»), гўзалликни топтовчиларни қоралайди («Қир бағрида»), кураш тўлқинига ўзини отади, бунда ҳам характерининг бош йўналиши — курашчанликни намойиш этади («Аллала, бизни»).

Лирик қаҳрамоннинг мақсади аниқ ва эзгудир. У қишлоққа дам олиш учунгина келиб, унинг гўзалликларини пассивлик билан кузатувчи томошабин эмас. Балки қалби қишлоқнинг гўзаллигига гўзаллик қўшиш, қақроқ ерларга «жон сувини сепиш», гуллатиш ҳаваси билан тўлиқ, яратувчи, актив совет кишисидир. Лирик қаҳрамоннинг она қишлоғидаги гўзалликлардан шодланиши, уни яна ҳам кўркем қилишга жазм этиши «унинг ўз қобигига бурканишини» кўрсатмайди. Аксинча, лирик қаҳрамоннинг серқамровлигидан, конкрет шароит билан уйғунлигидан, заррада қуёшнинг аксини кўра олганидан далолат беради. Биз лирик қаҳрамоннинг ранг-баранг характер товланишлари воситасида социалистик тузум туфайли қишлоқда рўй берган дилбар гўзалликларни, гўзалликка гўзаллик, қудратга қудрат қўшаётган ижодкор, бағри кенг қишлоқ кишиларининг янги жамиятга меҳр-муҳаббат, кураши ва келажакка ишончини билиб оламиз.

Халқ бутун вужуди билан интернационалистдир. Ана шу халққа меҳри беқиёс, унинг характерига хос хусусиятларни ўзида мужассамлаштирган қаҳрамоннинг интернационалист бўлиши табиийдир. Бундан Миртемирнинг лирик қаҳрамони ҳам мустасно эмас. Бу курашчан қаҳрамон ўзининг бош идеалини—

янги ҳаётни мустаҳкамлаш, халқ турмушининг моддий ва маънавий фаровонлигини ошириш каби олижаноб ниятларини фақат қардош халқларнинг кўмағида, улар билан елкама-елка туриб рўёбга чиқариш мумкинлигини чуқур ҳис этади. Лирик қаҳрамон тафаккур уфқи кенг, қалби умуминсоний фазилатларга бой одамдир. У жаҳондаги ҳамма меҳнаткаш одамларнинг тақдирини ўйлайди. Ана шу сабабли инсониятни ҳалокат ёқасига судраган капитализмнинг антигуманистик табиатини фош этади, пролетариатнинг бу тузумга қарши олиб бораётган шиддатли курашини мақтайди, унинг ғалабасига ишончини ифодалайди.

Миртемирнинг йигирманчи йиллардаги ижоди қизғин тортишувларга сабаб бўлган эди. Бу мунозараларнинг носамимийлик жиҳати Миртемир шеърларининг қаҳрамонига муносабатда ҳам кўринади. Қ. Бобоев «Шоир... ерда кураш, иш кўрмаган, фақат «ерда сукут» кўрган кўр, касал, ифлос қаҳрамонлар туғдирадир. Ёшларни шунга чақирадир»¹, деб ёзади. Қ. Бобоевнинг бу гапини лирик қаҳрамоннинг юқоридаги хусусиятларининг ўзиёқ чиппакка чиқаради. Аммо бундан Миртемирнинг лирик қаҳрамони нуқсонлардан мутлоқ холи деган хулоса келиб чиқмайди. Лирик қаҳрамон ижодкор шахси билан замондошларининг туйғу ва фикрлари қоришмасидан иборат бўлгач, унда ижодкор шахсининг тажрибасизлиги, камолотга эришмаганлиги туфайли туғилган нуқсонларнинг учраши табиийдир. Лирик қаҳрамондаги нуқсонлар

¹ «Қизил Ўзбекистон», 1930 йил, 15 октябрь.

унинг ўтмишни бўлар-бўлмасга қоралайверишида, ортиқча ҳайқириқвозлигида, баъзан самимийликнинг етишмаслигида, инсон психологиясини бир томонламароқ жамлашида кўринади. Лекин ўша йиллардаги адабий жараённинг умумий аҳволини ҳисобга олинса, Миртемирнинг лирик қаҳрамонига хос етакчи пафос эсда тутилса, унинг бояги камчиликлари билинмайди. Миртемир шеърияти лирик қаҳрамонининг йигирманчи йиллардаги хусусиятлари ҳақида бирмунча батафсилроқ гапирганимизнинг боиси бор. Кучли оқимнинг қудрати бошланиш манбаига ҳам боғлиқ. Зеро, Миртемир ижодининг кейинги босқичларидаги лирик қаҳрамоннинг хусусиятлари аввалги даврдаги бош қиёфасининг қонуний давомидир.

Ҳар бир даврнинг етакчи мавзуи, етакчи қаҳрамони бўлади. 30-йилларда меҳнат адабиётнинг бош мавзуи, меҳнат кишиси бош қаҳрамони бўлиб қолди. Аммо бу 30-йилларда кураш тўхтади, адабиётда кураш романтикаси йўқ дегани эмас. Аксинча, бу даврда кураш яна ҳам кескинроқ, мураккаброқ тусга кирди. Бунини, биргина Миртемир шеърияти қаҳрамонида ҳам кўрса бўлади. Меҳнат ва шиддатли кураш романтикаси лирик қаҳрамоннинг қиёфасида тутшиб кетди.

Миртемир ўз ижодининг тонгидаёқ эркин меҳнат байроғининг кўтарилишидан қувонган, меҳнатнинг «тангрилар»дан ҳам қудратли эканлигини улуғлаган, «Қорага бўялган меҳнат қаҳрамонларини» олқишлашга жазм этган эди. Шоир ўттизинчи йилларнинг бошларидаёқ ана шу мақсадни амалга оширишга киришди. «Саломнома» шеъридаги қуйидаги

мисралар Миртемир шеърятининг 30-йиллардаги асосий йўналишини, лирик қаҳрамоннинг етакчи хусусиятини яққол кўрсатади:

Ардоқлайлик шу Ватанни,
Тўлқин отайик,
Тарих ўзи кўрмагани
Биз яратайик...
Тезлатайик ёруғ даврон
Чархини, дўстим!
Эллар бўлса бир тан-бир жон,
Фов бўлолмай ким?!

Ана шу тариқа лирик қаҳрамон даврдoshлари билан ҳамнафас бўлиб, уларнинг социалистик қурилиш жабҳаларидаги активликларини, Ватанимизнинг куч-қудратини ошириш йўлидаги жасоратини ўзида акс эттирди. Лирик қаҳрамоннинг бу умумлашма характери ўттизинчи йилларнинг охирида яратилган асарларда, айниқса, тўлиқ ва аниқ намоён бўлди.

Миртемир «шоир ўз жабҳасида содиқ аскар бўлур» шиори остида халқ билан бир сафда борди. Социалистик қурилишларда актив қатнашди. Шоир Фарғона водийсини кезиб чиқди. У икки йилдан ошиқроқ «Оқ денгиз — Волга» канали қазувчиларининг сафида меҳнат қилди. Булар шоирнинг ҳаётий тажрибасини оширди, шахсини бойитди. Шоир шахсининг бойиши эса, ижодига замон оҳанглариининг сингишига, лирик қаҳрамоннинг давр типи даражасига етишига олиб келди. Миртемирнинг бир қатор шеърларидаги лирик қаҳрамон совет кишиларининг ватанпарварлик туйғуларини умумлаштиради.

Жумладан, унинг «Қуёш ҳақида» шеърида қуйидаги сатрларини ўқиймиз:

Куррада

Қуёшдай ярқираган Ватаним!

Сенга бўлсин, улуғ она, ҳар сатрим, шеърим.

Сенга бўлсин бутун ишқим, юрагим, меҳрим.

Сенга бўлсин жаранглаган қўшиқларим маним!

Лирик қаҳрамон ўзининг йигирманчи йиллардаги қиёфасидан фарқли ўлароқ, социалистик меҳнат жараёнида шаклланган янги инсон характерининг ифодачиси бўлди. Бу инсон меҳнатга социалистик онглилик билан қарайди. У меҳнатни моддий манфаатдорлик нуқтаи назаридангина қадрламайди. Балки уни маънавий юксалишининг асоси ҳам деб билади. Шунингдек, бу инсон ўзининг меҳнати туфайли Ватанининг қудрати тобора ошиб, халқининг турмуши фаравонлашиб бораётганини чуқур ҳис этади. Шунинг учун унинг меҳнатга муҳаббати чексиз.

Ана шу инсоннинг фахри, буюк мақсади «Ун биринчи кеча» шеърида барқ уриб турибди:

Эҳ штурм кунларининг ўзгача бир кайфи бор...

Бу дамларда на ғусса бор ва на дилда сал ғубор.

Ўзишмоқ, илғор бўлмоқ каби мардона шиор

Юракларда, тилакларда бирдай шуъла урадир...

Миртемирнинг «Мен суяман» шеъридаги инсоннинг туйғулари ҳам юқоридаги парчада ифодаланган кечинмаларга оҳангдошдир:

Биласанми? Ҳар тонг янги бир варақ очиб,

Кўрсатадир янги бир зафар юзини,

Қулоқларимга қуюр зафар сўзини,
Дилларимга янги онг, янги ҳис сочиб.

Бу даврда лирик қаҳрамоннинг яна бошқа янги фазилатлари ҳам бўй кўрсатди. Лирик қаҳрамон замондошларининг ватанпарварлик, меҳнатсеварлик туйғулари, яратиш иштиёқи билан бирга унинг интим кечинмаларини, севгисини ҳам қамраб олади. Бу жиҳатдан «Ҳам посевной, ҳам васл» шеърининг қаҳрамони характерлидир. Бу қаҳрамон — узоқ сафардан қайтаётган йигит. Биз унинг ўйлари воситасида совет кишиларининг меҳнатга меҳрини, социалистик меҳнатнинг гўзаллигидан олган завқ-шавқини ҳамда соф инсоний муҳаббатини туямиз.

Лирик қаҳрамоннинг садоқатли, ошиқ қиёфасидаги кўриниши «Қизғалдоқ» шеърида бошқачароқ йўналишда яна ҳам чуқурроқ очилган. Ясси тепа бағридаги қизғалдоқ шоирни ўйлантиради, болалигини, табиат бағрида ўйноқлаган дамларини эслатади. Бу хаёллар ёшлигида қалбига чўғ ташлаган қизғалдоқ монанд қиз ҳақидаги хотирани етаклаб келади. Туйғулар, ўйлар занжирининг ана шу юқори ҳалқасида шоирнинг асл мақсади намоён бўлади.

Биз лирик қаҳрамоннинг (йигит) табиат қошидаги ўйлари воситасида болалигидан гўзалликка ташна, амалга ошмаган орзулари, муҳаббати туфайли қалби армонга, ўкинчга ва мунгга тўлган, аммо умидворлик руҳига, ҳаётсеварлигига раҳна тушмаган одамнинг ҳолати, психологияси билан танишамиз.

Лирик қаҳрамоннинг юқоридаги қиёфаси шоирнинг эстетик принципларидаги, эътиқо-

дидаги юксалишнинг, тиниқишнинг самарасидир. Миртемир 20- йилларда инсонга кўпроқ социологик планда ёндашган эди. Шунинг учун замондошларининг образини бир ёқламароқ ифодалади. Шоир уларнинг янгиликка ташналигини, ёруғ ҳаётга меҳрини, кураши ва меҳнатини тўғри умумлаштирди. Шунингдек, унинг ҳақиқий гўзалликни совет кишиларининг меҳнатида кўриши ҳам асосли эди. Аммо муҳаббат ҳам гўзаллик категориясининг мағзига киришини инкор этиши, севги мавзусининг таъсирини, ҳуқуқини тан олмаслиги, совет кишиларининг ижтимоий фаолияти билан шахсий ҳаёти орасида қарама-қаршилиқ кўриши нотўғри эди. Биз бу ўринда шоирнинг «Кўклам куйлари», «Ёзмоқ» сочмаларини назарда тутаётимиз. Мана шундай бир томонлама қарашнинг изларини ўттизинчи йилларнинг бошларида ҳам кузатиш мумкин. Миртемир ўттизинчи йилларнинг ўрталаридагина инсон ҳаётига қарашидаги чалкашликлардан батамом қутулди. Миртемир муҳаббат мавзуида ҳам ажойиб асарлар яратди. Тўғри, ўша йилларда шоирнинг эътиқодидаги, ижодидаги бу кўтарилиш, лирик қаҳрамоннинг вафодор ошиқ қиёфасида кўриниши баъзиларга «классик поэзия»га қўлларча тақлид қилиш, уни бутун зиддиятли тарафлари билан бирга такроран ёзиб чиқиш, «мешчанлик руҳини бериш» бўлиб туюлди. Бу қарашнинг асоссизлигини юқорида биз таҳлил қилган шеърларнинг ўзи ҳам далил олади. Бизнингча, Миртемирнинг муҳаббат мавзуини ишлаши «унинг дунёқарашидаги қинғайишни» кўрсатмайди, аксинча, улғайишни, камолотини намойиш этади. Бу шоир

ижодининг ҳаётийлиги чуқурлашганидан, халқ турмуши билан алоқаси мустаҳкамланганидан, лирик қаҳрамони совет кишиларининг бой маънавий дунёсини тўлароқ қамраётганидан далолат беради.

Миртемир «Лолазордан ўтганда» шеърида ҳам лирик қаҳрамоннинг характерини «Қизғалдоқ»даги каби табиат фониди, аниқроғи лола образи воситасида ёрқинлаштиради. Аммо лола образи бу шеърда лирик қаҳрамоннинг тамомла янги яна бир белгисини очишга хизмат қилади.

Лирик қаҳрамоннинг инқилобдан аввалги халқ ҳаётига муносабати ойдинлашди. Энди у, йигирманчи йилларда бўлганидек, ўтмишни ёппасига қоралайвермайди. Балки ундан замонамиз билан боғлиқ томонларни, ўз характерининг етакчи пафосига оҳангдош жиҳатларни, нурли нуқталарни топа олади. Бугина эмас. Лирик қаҳрамон бугунги тараққиётимизда эртанинг, нурафшон келажакнинг илдизини аён тасаввур этади. Лирик қаҳрамоннинг ана шу камолоти «Лолазордан ўтганда» шеърида тиниқ жилоланган. Миртемир шеърда халқимизнинг қаҳрамонликка тўла кураш тарихидан бир лавҳасини акс эттиришга жазм этади. У бу муҳим ижтимоий мазмунни табиат манзараси кўмагида ифода-ламоқчи бўлади. Шу мақсадда лолазор образига мурожаат қилади. Бу образ дастлаб лирик қаҳрамоннинг табиат шайдоси эканлигини, гўзаллик туйғусининг кучлилигини кўрсатишга қаратилган. Агар образ шу вазифанигина бажарганда, шоирнинг асосий мақсади ярим йўлда қолиб кетар, лирик қаҳрамоннинг янги сифати аён бўлмас эди. Санъаткор шо-

ир бунн яхши ҳис этади. Шунинг учун лолазор образига рамзий маъно юклайди. Бу маънони болалигида амакисидан эшитган хотирасидан чиқаради:

Амаким хотираси юрагимдан жой олди,
Улғайганим сари у теран эсимда қолди...
Мен баъзан улкан йўлдан қишлоғимга ўтаман,
Ҳар ўтганда лолазор тепа бўйлаб кетаман.
Лолаларни тераман, ололмайман кўзимни,
Болалигим тутади, тутолмайман ўзимни.
Хаёлимга тушади амаким хотираси.
Дейман: ҳар қизил япроқ ўша қонлар қатраси...

Лолазор образининг кўлами, мазмуни ана шу тарзда кенгайиб, фавқулодда теранлашиб, қалмоқларга қарши курашда жонини фидо қилган ота-боболаримиз қонининг символига айланган, лирик қаҳрамоннинг аввалгиларидан ўзгача сифатини очиб юборган. Натижада, кўз олдимизга киндик қони тўкилган ернинг дахлсизлиги, босқинчиларнинг оёғи остида топталмаслиги учун ҳамма вақт мардонавор курашиб келган ота-боболаримизнинг руҳига садоқатли ворис, халқига, юртига меҳри мислсиз авлоднинг йиғма образи юзага келади. Улуғ Ватан уруши йилларида ана шу авлод жанг майдонида ҳам, меҳнат frontiда ҳам олдинги сафда борди, ота-боболар курашига содиқлигини амалда исботлади. Миртемир «Дўст ва замондош ҳақида эсдаликлар»ида Ҳ. Олимжоннинг «Ғалаба қўшиғи» шеъри тўғрисида қуйидагиларни ёзди: «Бу ғазал жарангида ва мағзида узоқни кўролгувчи, теран ўйлик, негизи бутун, ақли бутун, ўктам

инсон тик туради»¹. Кўчирмадаги фикрлар Миртемирнинг Улуғ Ватан уруши даври ижодига тўла тааллуқлидир. Бу даврда Миртемир шеърини лирик қаҳрамонининг йигирманчи йиллардаги етакчи хусусияти — курашчанлик яна олдинги қаторга чиқди. Унинг характерида совет кишиларининг жанговарлик, сафарбарлик руҳи, она-Ватанга ҳароратли муҳаббати, фронт орқасини мустаҳкамлаш йўлидаги фидокорона меҳнати, ғалабага қатъий ишончи ва ёвуз ёвга кучли ғазоби яхлитликда акс этди. Бу лирик қаҳрамоннинг Улуғ Ватан уруши даври шеъринининг қаҳрамони билан боғловчи умумий жиҳатидир. Унинг бу умумий томонлари Миртемирнинг ўзига хос поэтик тафаккури ва ифода йўсини тақозоси билан ранг-баранг қиёфада қад кўтарди.

Миртемирнинг уруш мавзуидаги илк шеъри «Севги»да Ватан тушунчаси кенг, унинг ҳимоясига отланган, ўзининг ғолиб қайтишига ишонган, севгилиси билан хайрлашаётган ўзбек йигитининг образи берилади. «Вабо» шеърида эса, ана шу лирик қаҳрамоннинг она-Ватанга севгиси, ҳаётбахш кайфияти ва қаттол душманга нафрати тунги соқчиликдаги чуқур психологик кечинмалари орқали суратланади. Шоир лирик қаҳрамоннинг ички кечинмаларини теран беришда халқ оғзаки ижоди анъаналарига суянади ва классик шеъринининг поэтик санъатларидан бири — билиб-

---

¹ Сен элимнинг юрагида яшайсан. Ҳ. Олимжон ҳақида эсдаликлар. Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент — 1973, 64-бет.

билмасликка олишдан ўринли фойдаланади. Лирик қаҳрамонга душманнинг тунги шарпаси бирор йиртқичнинг хатти-ҳаракатидай, афсонавий алвасти ёки жодугарнинг пичиридай туюлади. Бу қиёслар асосий мақсадни авжга — кульминацияга олиб чиқишнинг босқичлари бўлиб қолади. Ниҳоят, лирик қаҳрамон тунги шарпа — инсониятнинг бошига қонли даҳшат келтирган, юртимизни ютмоқчи бўлаётган фашизм вабонинг шарпаси эканлигини қаҳр-ғазаб билан ўқувчига етказди. Фашизмнинг ёвузлиги, қонхўрлиги олдида халқ оғзаки ижодида маккорлик, хунхорлик, шафқатсизлик тимсоли сифатида яратилган алвасти, жодугарларнинг қилмишлари ип эшолмайди, шунинг учун лирик қаҳрамоннинг унга нафрати чексиз. Лирик қаҳрамоннинг қутурган душманга ғазаби «Ўч» шеърисида яна ҳам кескинроқ ифодаланган. Лирик қаҳрамон минбардан туриб, жангчиларга қарата оташин нутқ сўзлаётгандай, фашизмнинг ёвуз башарасини фош этаётгандай бўлади. У «фашистни қир, ўлдир, ўлдир», дея ҳайқириб, жангчиларнинг шижоатини, қасоскорлик руҳини кучайтиришга хизмат қилади. Ёзувчи Шухрат шундай ҳикоя қилади: «Кубаннинг этакларида жанг борарди. Шу эрта баҳорда Қора денгизнинг совуқ сувига улоқтириб ташланишидан қўрққан гитлерчи босқинчилар қаттиқ қаршилик кўрсатарди. Денгизга чиқаришдаги охирги станция Гривинскаяда жанг борарди. Отишма орасидаги жимликлардан бирида бир ертўлага кирсам, шеър шайдоси Йўлдош атрофига ўзбек, қозоқ, қирғиз, татар — хулласи, ўзбек тилини фаҳмлайдиган жангчиларни йиғиб олиб шеър ўқияпти. Гарчанд

ишим зарур бўлса ҳам унга халақит бермай,
бер четга ўтдим. У газетадан ўқир эди.

Фашистни қир, ҳам роса қир,
Уч ташнаси қонмасин.
Жаннат диёр — вайрон, тақир,
Ловва-ловва ёнмасин!

Эртасига саҳарда ҳужум бошланди. Мундоқ қарасам, сержант Йўлдош кеча шеър ўқиган ўртоқларини бошлаб энг олдинда кетяпти. Ана шунда кўнглимдан ўтди: уларни олдинга ундаган, уларга янада учқур қанот берган, қалбига ғайрат ва журъат бахш этган кучлардан бири кечаги шеър эмасмикин? Бу саволга яна ўзим жавоб бердим: шубҳасиз, ўша шеърнинг ҳиссаси бор!

Бу севимли шоиримиз Миртемирнинг фронт газетасидан босилган «Уч» шеъри эди»¹.

«Бешотар» шеърида лирик қаҳрамоннинг ватанпарварлик туйғуси, боққинчиларга беомон нафрати қуролга муносабатида очилади. Бу жиҳати билан лирик қаҳрамон Ойбекнинг «Автомат» шеъридаги жангчининг образига ўхшаб кетади. Аммо улар бир-бирининг такрори эмас. Бундан ташқари, Ойбек шеърда фақат Улуғ Ватан урушининг иштирокчиси образини беради. Миртемир «Бешотар»идаги лирик қаҳрамоннинг кўлами кенгроқ. Бу қаҳрамонга бешотар узоқ йиллардан бери қадрдон ва йўлдош. У шу қуроли билан ёш совет давлатини ҳимоя қилган, тинч қурилиш жабҳасига кўчганида уни уйининг тўрида сақла-

¹ *Шухрат*. Шоирнинг камолоти. «Ўзбекистон маданияти», 1960 йил, 30 август.

ган, мана, яна халқнинг тинчлигини, Ватани-
нинг эркини қўриқлаш учун бешотарни қўли-
га олган. Шу тариқа бутун ҳаётини халққа
бағишлаган совет кишиларининг йиғма обра-
зи яратилади. Миртемир замондошларининг
образини тўлароқ қамрашнинг ранг-баранг
воситаларини излади. Бу изланишларининг
самарасини ижодига фольклорнинг таъсирида
ҳам кўрса бўлади. Уруш йилларида Мирте-
мир халқ оғзаки ижодига ҳар қачонгидан ҳам
кўпроқ мурожаат қилди. Ундан ижодий фой-
даланди. Натижада, шоир ижодининг реалис-
тик кучи яна ҳам чуқурлашди, халқчиллик
руҳи кучайди. Лирик қаҳрамоннинг диапазо-
ни кенгайди, миллий ўзига хослиги бўртди.

Лирик қаҳрамон фронт орқасидаги киши-
ларнинг меҳнатсеварлигини, айрилиқ дардида
тебранган қалбининг товланишларини — из-
тиробини, иродасини, қаҳрини, умидини, даъ-
ватини ва ғалабага ишончини ўзида мужас-
сам этди. Лирик қаҳрамоннинг ана шу харак-
тер жилолари, айниқса шоирнинг халқ
қўшиқлари формасида ёзилган шеърларида
тўла-тўқис кўринади.

Рўмолим шойи катак,
Барг кесай этак-этак.
Душман бўғзини қийсин,
Қизлар йигирган ипак.

Ипагим қизил пушти,
Юрагимга ўт тушди.
Севганим кўкда учиб,
Фашист билан урушди.

(«Пилла»)

Мард йигит ёринг бўлай,
Ҳам вафодоринг бўлай.
Ёвни енгмайин келма,
Мен интизоринг бўлай.

(«Мард йигит, ёринг бўлай»)

Қаҳрамон бўлиб қайт, қучоқ очай мен,
Азиз бошгинангдан гуллар сочай мен,
Кўксингга бош қўяй, бўйнинг қучай мен,
Кўзларим йўлингда, эй номи баланд!

(«Кўзларим йўлингда»)

Миртемир совет жангчиларининг фидойилигида ота-боболар курашининг давомини кўрди. Уларнинг ворисийлик туйғусини халқнинг энг яхши анъаналари, удумлари ёрдамида янада ўстиришга интилди. Шунинг учун лирик қаҳрамонига ота-боболаримизнинг қадимий анъаналари руҳини, халқ дostonларидаги баҳодирларга, алпларга хос сифатларини сингдирди.

«Қарияларнинг, ота-боболаридан қолиб келган тарихий, қимматбаҳо қилич, ханжар, пичоқларни йигитларга тақдим қилиш маросимларидан ҳамма хабардор бўлса керак, — дейди. Ҳ. Олимжон «Умид ва ишонч» мақола-сида. — Ёвни бу пичоқлар билан янчиб бўлмаслиги барчага аён. Ҳозирги урушнинг қадимий жангларга ўхшамаслигини ҳамма биларди. Бу урушда тақдирни қилич ёки ханжар билан ҳал қилиб бўлмаслиги ҳам барчага аён эди. Шунга қарамай, бу қилич ва ханжарларнинг халқ номуси, ота-боболаримизнинг

шон-шуҳрати экани, ёшларнинг ўз ота-оналари, ота-боболари олдида, бутун халқ тарихи олдида, Ватанининг озодлиги ва мустақиллиги учун жавобгар эканидан далолат берарди. Бу нарсалар жангчиларга мадад берар, уларга тенгсиз руҳий куч бағишларди».

Миртемирнинг «Отлиқ аскар» ва бошқа бир қатор шеърларининг қаҳрамони худди мана шу халқ характерини ташигани туфайли жангчилар билан бирга бўлди, душман билан юзма-юз олишди. Афсус, лирик қаҳрамоннинг бу хусусияти баъзиларга эриш туюлди. Унинг аҳамияти тамомила инкор этилди. Энг ёмони, лирик қаҳрамоннинг бир томонини нотўғри тушуниш оқибатида бошқа жиҳатларига қуюқ соя ташланди. Жумладан, М. Ваҳобовнинг «Ўзбек адабиётининг большевистик ғоявийлиги учун» мақоласида шуларни ўқиймиз: «Миртемирнинг шеърларида Улуғ Ватан уруши XX асрда танклар, самолётлар, узоққа отар тўплар асрида бўлаётгани кўринмайди. Унинг қаҳрамонлари фақат биргина шамшир билан қуролланган ва афсонавий учар тулпорларда от солиб юрадилар. Булар ўз қуролларини мукаммал эгаллаган совет жангчиларимиз эмас, бу автор томонидан ўрта аср поэзиясидан юлиб, техника тараққий қилган даврга механик равишда олиб келинган афсонавий Алпомишлардир»¹. Энг ачинарлиси шундаки, Миртемир шеърляти лирик қаҳрамонининг уруш давридаги кўринишларининг ўзига хослигини бу тарзда эътиборга олмаслик, нотўғри талқин этиш 60-йилларда ҳам

---

¹ «Шарқ юлдузи», 1946, 7 — 8-сон.

айнан такрорланди.¹ Миртемирнинг уруш давридаги шеърлари ҳозиргача ҳам тароватини, таъсирини йўқотмаган экан, бунинг сабаби, унинг лирик қаҳрамонида жанговар йилларнинг асосий ғояси, замондошларининг образи мужассамлашганидадир.

Лирик қаҳрамоннинг ишончи, идеали амалга ошди. Улуғ Ватан уруши совет халқининг тарихий ғалабаси билан тугади. Интернационализм байроғини баланд кўтарган қаҳрамон совет халқи бир неча мамлакатни фашизм асоратидан қутқарди.

Миртемир ғалаба нашидаси тўғрисидаги биринчи асари «Қасида»нинг («Қизил Ўзбекистон», 8 май, 1945) қаҳрамонигаёқ ғолиб совет халқининг қонуний ғурурини, она-Ватан озодлиги йўлида ҳалок бўлганларнинг хотирасига таъзимини, бу қонли даҳшатни келтирган гитлерчиларга омонсиз қаҳру ғазабини юксак маҳорат билан сингдира олди. Шунинг учун лирик қаҳрамон замондошларининг кўнглини яйратди, нашъасига нашъа қўшди. Уруш туфайли маълум даражада издан чиққан хўжаликни тиклашдаги фидойилигини, яратувчилик фаолиятини оширди.

Урушдан кейинги йилларда ўз меҳнати билан ҳаётга янги ранг, юксалиш бераётган қудратли инсон характерининг жилвалари яна Миртемир шеърляти лирик қаҳрамонининг етакчи пафосига айланди. Бу айниқса, «Қорақалпоқ дафтари»да олмосдек ярқиради. Чунки туркумга шоирнинг ўн беш йиллик

---

¹ С. Мирзаев. Етук шоир. СамДУ асарлари. «Ўзбек адабиётининг баъзи масалаларига доир», янги серия, 127 нашр, 1963, 93 — 94-бет.

ижодий изланишларининг энг яхши намуналари киритилган эди.

«Қорақалпоқ дафтари»да Миртемир ижодининг аввалги даврларига хос асосий фазилатлар жамулжам бўлди ҳамда шоир истеъдодининг янги қирралари юз кўрсатди.

Миртемир «жиддий» шоирлар гуруҳига киради. Чунки унинг эллигинчи йилларнинг иккинчи ярмигача бўлган ижодида юмористик асарларни учратмаймиз. Фақат, «Қорақалпоқ дафтари»дагина шоирнинг қалбига қувноқ, беозор кулги бегона эмаслигини кўрдик. Бу шоир истеъдодининг имкониятлари кенглигидан, лирик қаҳрамоннинг кўлами бениҳоя теранлашганидан, инсон психологиясининг замзамаларини бутун ранг-баранглиги ва нозиклиги билан ўзида йиғишга интилаётганидан гувоҳлик беради.

«Ҳодиса» шеърининг лирик қаҳрамони тирбанд автобусда кетаётган йўловчи қиёфасида кўринади. Унинг автобусдаги ҳолати, аёл билан «суҳбати» одамда қувноқ кайфият уйғотади, ичагингиз узилиб-узилиб куласиз. У ҳатто, қовжироқ одамнинг ажинларини ҳам ёзворади. Лирик қаҳрамоннинг юмористик қиёфасида қалби пок, онани бошида кўтариб юришга тайёр одамларнинг фикрлари, кечинмалари нақшланади. Лирик қаҳрамоннинг бу юмористик қиёфасини «Енгажон», 60-йилларда яратилган «Ўқимишли» ва «Қимиз» шеърларида ҳам кўрамыз.

Одам умр довларининг юксак чўққиларига кўтарилгани сари, табиий, орқасига қайрилиб қарайди. Шу чўққига чиққунча босиб ўтилган йўлида тортган заҳматларини, кўрган ҳузур-ҳаловатини сарҳисоб қилади, ўзича

ибратомуз хулосалар чиқаради ва яна янги баландликни кўзлаб кўзғалади. Ана шу тиниб-тинчимас, куюнчак, ҳамма вақт йўлдаги инсоннинг табиатига хос бу хусусият Миртемирнинг 60-йиллардаги шеърияти лирик қаҳрамонининг характерида товланди. Буни қуйидаги мисраларнинг ўзиёқ исботлайди:

Кечалар мижжа қоқмай,
Кўз нурларим тўкилиб,
Сигара тутунига
Упкам чўмилса ҳамки,
Яхши қўшиқ ишқида
Сийнам ҳатто сўкилиб,
Юраккинам қурумга
Юз гал кўмилса ҳамки,
Пайсаллашга вақтим оз,
Тер тўкаман, жиламан,
Майли аёз, майли ёз
Чўққига интиламан.

Аксарият, елкасида ярим асрлик умрнинг юкини орқалаган ижодкорлар ўз олдиларига «мен қандай яшадим, ҳаётим нимага сарф бўлди, халқимнинг юмушига ярадимми-йўқми?» деган саволларни кўпроқ қўядилар. Худди шунингдек, Миртемир ҳам ўз олдига ана шундай саволларни қайта-қайта қўйди. Натижада, унинг совет санъаткорининг вазифаси, гражданлик бурчи, қисқаси, ижодий эътиқоди тўғрисидаги, узоқ йиллик ҳаётини, «қайта текширувдан ўтказаетган», болалигини, ёшлигини қўмсовчи кишининг кечинмалари ҳақидаги ажойиб асарлари яратилди. Бу асарларнинг лирик қаҳрамонида одил ҳукмдор — вақтнинг олдида тили қисилмаган, аксинча

даврининг синовлари силсиласидан яна ҳам қадди кўтарилиб чиққан, замон ғояларининг жарчиси, халқнинг хизматкори бўлганидан мамнун, сўнги нафасигача эл-юртнинг юмушига сафарбар одамларнинг характери умумлашди. Хулоса қилиб айтганда, Миртемир шеъриятининг лирик қаҳрамонида совет кишиларининг турли даврдаги характер йўналиши, юксак маънавий дунёси маҳорат билан муҳрланди. Бунинг лирик қаҳрамонининг иккинчи намоён бўлиш формаси ҳам тасдиқлайди.

* * *

Миртемир лирикасида эпик тасвирга мойиллик ўттизинчи йилларнинг ўрталарида кўзга ташланди. Бу хусусият, бизнингча, иккинчи омил туфайли юзага келди. Биринчи омил ўша йиллардаги ўзбек шеъриятининг асосий тенденцияларининг бири билан боғлиқдир. Ўттизинчи йилларда ажойиб соф лирик шеърлар билан бирга эпик сюжет асосига қурилган, лирик элемент моҳирлик билан сингдирилган воқеабанд асарлар — шеърий новеллалар, ҳам яратилди. Бу ўринда Ойбекнинг «Тансиқ», Мақсуд Шайхзоданин «Трамвайчи хотин», «Қоровул», Уйғуннинг «Бригадир Карим», «Назир отанин ғазабин» шеърларини эслаш кифоя. 30-йиллар ўзбек совет поэзиясининг бу тенденцияси социалистик реализм адабиётининг имкониятлари бениҳоя кенглигидан, шеъриятимизнинг замон билан ҳамнафас, ҳамдам бўлиб ривожланаётганидан, халқ ҳаётига теран кирётганидан, серқамровлигидан далолат берарди. Ана шу йўналиш Миртемирнинг 30-йиллардаги шеъ-

риятига ҳам ўчмас муҳрини босди, айна вақт-да ўзининг шаклланишига қудратли куч ҳам олди. Миртемирнинг 30-йилларнинг охиридаги шеъриятида эпикликнинг келиб чиқишига иккинчи сабаб — шоирнинг аввалги даврларидаги изланишлари, тўплаган тажрибалари бўлди. Гарчи Миртемирнинг илк поэмалари муваффақиятли чиқмаган бўлса-да, улар шоирга эпик тасвир санъатини эгаллашида маълум даражада кўмаклашди. Баъзилар лирик шеърдаги эпик элементни қусурга йўйишади. Албатта, бу тўғри эмас. Қаловини топса, қор ёнади деганларидек, агар шоир шеърга асос бўлган воқеанинг шунчаки шарҳини бериш йўлидан бормаса, аксинча, ўша воқеани бадий таҳлил этса, фалсафий хулосалар чиқара олса, эпик тасвир билан лирик ифоданинг омукта-лигига эришса, хулласи, муайян воқеа заминиде қиёфасини кўрсатувчи конкрет қаҳрамоннинг образига ўз қалбини кўчира билса, поэзия билан проза бир-бирига сингиб кетса, нур устига нур бўлади. Бу гапларимизни А. Твардовскийнинг Улуғ Ватан урушининг дастлабки йиллари ва ундан аввалги даврлардаги совет поэзиясининг тажрибаларидан, умумий бир тенденциясидан чиқарган тубандаги хулосалари ҳам далиллайди: «Поэзия жасорат билан прозага яқинлашиши йўлидан боряпти. Бу яқинлашишдан поэзия ютқазгани йўқ. У беллетристик мазмундор, асосли ва заминдор бўлиб қолди. Шеърда эпик сюжет пайдо бўляпти, унга мураккаб ритмикани таъкидловчи диалог қатъийлик билан жойлашяпти. Шеърга конкрет шароит, шахс тасвири кирди ва бошқалар ва ҳоказо. Мен тўла аминманки, поэзия билан прозанинг қатъий яқинлашуви соғлом-

лигимизнинг, юксалишимизнинг нишонасидир Бунга ҳеч қандай шубҳа йўқ»¹. Миртемир ўттизинчи йилларнинг ўрталаридан бошлаб эпик тасвир билан лирик ифода ажиб санъаткорлик билан чатиштирилган воқеабанд шеърлар яратди. Кейинги йилларда эса, ана шу амалий фаолиятини, воқеабандликнини афзалликларини назарий жиҳатдан исботлашга интилди. Биз бу ўринда шоирнинг «Қўшиқ ҳақида» («Қизил Ўзбекистон», 29 апрель, 1955 йил), «Бир умрлик мавзу» («Звезда Востока», 1967 г, №11) мақолаларини ва «Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг анкетасига жавобини (1969, №1) назарда тутаётирмиз. Чунончи у ёзади: «...Воқеабанд шеър фақат Ленин темаси учун эмас, умуман ҳамма тема учун ўта мақбул шеър тури-да» («Ўзбек тили ва адабиёти, 1969, №1). Шоир воқеабандликни тарғиб этар экан, асло унга бирдан-бир восита, йўналиш сифатида қарамайди, аниқроғи, эпик сюжетли шеърни лирик оқимли назмга қарама-қарши қўймайди. Фақат, воқеабанд шеърнинг қонуний ҳуқуқини ҳимоя қилади, холос. Миртемир ижодида эпик тасвирга мойиллик конкрет қаҳрамонларнинг туғилишига сабаб бўлди. Шулардан бири чол образидир. Шоир ижодининг ҳамма даврларида ҳам бу образни ранг-баранг қиёфада акс эттирди. Биз қария билан дастлаб етти касб эгаси, етти лочин йигит даврасида («Етти йигит ва бир чол», 1938) учрашамиз. Чол образида коллектив хўжаликнинг равнақи ва

---

¹ «Литературная газета», 12 июля, 1942 г. (Выступление А. Твардовского на пленуме Союза советских писателей).

халқ бахти учун курашчи, жонкуяр, пешқаддам колхознинг раҳбари — раиснинг қиёфаси берилади. Миртемир худди шу даврда яратилган «Орденли...» шеърида қария образини яна ҳам тўлароқ ва ёрқинроқ очишга эришади. Бунда шоир қариянинг ўтмишдаги беқадр меҳнати, аянчли турмуши билан бугунги бахтиёр ҳаётини қиёсан тасвирлайди ва шу асосда замонадан беҳад шод, кўзи нурланган, қадди тикланган қариянинг мағрур суратини гавдалантиради. Шунини таъкидлаш керакки, бу шеърларнинг заминиди ўттизинчи йилларнинг катта бир ҳаётий воқеаси ётади.

1935 йилда Москвада пахтакорларнинг биринчи қурултойи ўтказилади. Шунингдек, партия ва ҳукуматимиз пахта мустақиллиги учун курашнинг жонбозларидан бир гуруҳини орден ва медаллар билан мукофотлади. Мукофотланганлар орасида миришкор ўзбек пахтакорлари ҳам бор эди. Халқ Ватанимизнинг пойтахтидан қайтаётган илғорларни Тошкент вокзалида зўр тантана билан кутиб олди. Ана шу кутиб олувчилар сафида Миртемир ҳам қатнашди. У бу типик воқеадан қудратли илҳом олди ва унинг моҳиятини бадий таҳлил этишга ошиқди. Шоирнинг олижаноб мақсади дастлаб, «Кутиб олганда...» («Орденлиларга») шеърида ифодаланди. Бу шеърнинг қаҳрамони лирик монолог воситасида ўзлигини кўрсатади. Лирик қаҳрамон илғор республиканинг гурури — орденлиларни улуғлаш учун анҳорни, қуёшни кўмакка чақиради.

Миртемир уч йил кейин яна бу ҳаётий воқеага мурожаат қилди ва юқоридаги воқеабанд шеърларни ёзди. Бу шеърларнинг қаҳра-

монига биринчилардан бўлиб орден олган Файзулла Юнусовга ўхшаган қариялар тимсол бўлди. Шоир тимсолни ўзининг сафарлардаги кузатишлари, тажрибалари билан бойтди. Натижада, совет қарияларининг умумлашган характери юзага келди. Миртемир Улуғ Ватан уруши йилларида машҳур Асрорбобонинг сафдоши образини яратди. «Бобо» шеъри Абдулла Қаҳҳорнинг «Асрорбобо» ҳикояси билан бир йилда ёзилган. Биз «Бобо»даги чол образида Асрорбобо характеридагидек бардошни, «душманга беомонлик, дўстга меҳрибонлик»ни кўрамиз. Қоядек мағрур, басавлат ва донишманд икки қариянинг ўғлидан қорахат олгандан кейинги руҳий ҳолатлари бир-бирига жуда яқин. Асрорбобо айрилиқ дардини билдирмасликка, аламини ютишга тиришади. Аммо ташқи кўриниши, тутақиб туриши, «сархона сингудай чилим тортиши» унинг ботиний қайғуларини, ота меҳрига тўла қалбининг ўртанишларини билдириб қўяди. Худди шу каби «Бобо» шеъридаги қаҳрамоннинг ғуссали юраги туғёнларини зоҳирий белгилар — кўзидан уйқунинг қочиши, титраши, ютоқлик билан чилимга ёпишиши воситасида англаймиз.

Ҳикоя жанрининг имкониятлари Асрорбобо фаолиятини кенгроқ кўрсатишга имкон берган. Ёзувчи Асрорбобо характерини турли ҳаётий эпизодларда, шароитда кўрсатади. Уқувчини Асрорбобонинг ўтмиш ҳаёти, ҳозирги турмуши, куйган юрагининг тафтини меҳнат орқали босиши билан таништиради. Шеърий асарда эса, бундай имконият бир оз чекланган. Шунинг учун Миртемир, бобонинг «от ўрнини босадиган қулун» — неварасига бўлган муносабатини

ифодалаш билан кифояланади. Аммо китобхон шу тасвирининг ўзидан ҳам эътиқодга раҳна тушмаган, сулоласининг давомийлигига ишонган мағрур қария ҳолатини ҳис эта олади.

Миртемир ижодининг урушдан кейинги, хусусан, эллигинчи йилларнинг ўрталаридан сўнгги даврдаги улғайишини қария образининг тасвирида ҳам яққол кўриш мумкин.

Узоқ сафарга ёки қишлоқдан шаҳарга борган кишининг яқинларига совға-салом олиб келиши оддий ҳаётий ҳодиса. Бу нарса бир қарашда бадий асарга асос бўлиши гумондек туюлади. Аммо Миртемирнинг мўъжизакор қалами ана шу арзимасдек туюлган турмуш фактига бошқача жон ато қилади, унга замонавий мазмун юклайди. «Бобожон» шеъридаги қария шаҳардан невараларига Лениннинг суратини олиб келади. Уларга В. И. Лениннинг ўзи каби меҳнаткашларнинг паноҳи, «доноларнинг асл доноси», «тенгги йўқ устоз» эканлигини айтади. Билимдон ва зукко чол шу воситада болаларини улуғ доҳийга меҳр, боболар ишига садоқат, муҳаббат руҳида тарбиялайди. «Бобожон», «Бобо» шеърининг давомига ўхшайди. Гўё ватанпарвар ўғилни вояга етказган қария, энди эл-юртнинг эрки, бахти йўлида қурбон бўлган ўғлининг фарзандларини чин инсон, халққа дастёр қилиб ўстиришга киришгандек бўлади.

«Қорақалпоқ дафтари»да қария образининг диапозони, умумлашма кучи янада ошди, чуқурлашди. Биз қария билан туркумнинг муқаддимаси — «Кўл бўйида»да икки меҳмонга ҳикоя айтаётганда учрашамиз. Унинг ҳикоясида қорақалпоқ халқининг қоронғи ўтмиши, ҳозирги ёрур кунининг ифодаси ҳам бор. Шоирнинг

туркумдаги бошқа шеърлари ана шу ҳикоядан ўсиб чиқди. Шунингдек, қария образининг ранг-баранг қиёфадаги тасвирига замин ҳозирлайди.

Миртемирнинг «Саҳройи», «Сажда эмас» шеърлари бир йилда яратилган. Шоир бу иккала шеърда ҳам ўтмиш билан бугунги порлоқ ҳаётимизни муқояса қилиш йўлидан боради. Аммо «Саҳройи»да инқилобдан аввалги турмуш тасвирига кам ўрин беради. Чунки шоирнинг асл мақсади шеърда социалистик тузум халққа қандай куч-қудрат берганлигини кўрсатишдир. Бу мақсадини шоир саҳройи қариянинг Нукус шаҳридаги янгиликларга муносабати орқали ёритади. Айниқса, қариянинг лимонад ичишидан, кичик бир деталдан шоирнинг чиқарган умумлашмаси шеърнинг ғоясини авж нуқтага кўтаради, фавқулодда кўламдор қилади ҳамда қария образида қорақалпоқ халқи тақдирининг жамланишига олиб келади.

«Сажда эмас» шеърида эса қария образи бир оз бошқачароқ йўналишда талқин этилади. Гуё «Саҳройи»даги чол ўз халқининг асрий ташналигини қондирган буюк кучни ахтаради. Бу куч дунёнинг ҳеч ўлмас одамларидан бўлган В. И. Ленин даҳосида, ҳаётбахш таълимотида, Қоммунистик партиянинг ленинча сиёсатида, ташкилотчилигида эканлигини билиб олади. Шунинг учун қария кўнглида В. И. Ленинга буюк бир меҳр, эҳтиром сақлайди, доҳийнинг суратини ёнида олиб юради.

Катта пойтахтда сайр этиб юрган чол Ленин ҳайкалига дуч келиб қолади. Шунда доҳийнинг ўзи билан учрашгандек, унинг қалбида қувонч ҳислари тўлқин уради. Қўйнидан су-

ратни олиб солиштираркан, ҳайкал қаршисида ўйга толади. Бобонинг кўз ўнгида «умрининг узоқ йўли», «бой иши — фармон, камбағал иши — армон» бўлган замоннинг жабрзулмлари, ниҳоят Ленин замонасида эрк олган, «иши йил сайин ўнгидан келган», қадр-қиммати ортган, озод меҳнатда бахт, шон-шараф топган эли гавдаланади.

У ҳайкалга таъзим қилади. Заҳматкаш кексанинг дилида «жўш урган олқиш» — бутун халқнинг доҳийга улкан ҳурмати, партиядан миннатдорлигининг ифодасидек таассурот қолдиради.

«Сажда эмас» ҳам бошқа шеърлари каби дастлаб сочмага солинган. Миртемирнинг хотиралашича, «Сажда эмас» сочма ҳолидаёқ Абдулла Қаҳҳорга маъқул бўлган. Шоирни давраларда кўп бора ўқишга даъват этган (1973 йил, 15 октябрь). Эҳтимол, катта санъаткорга атоқли шоирнинг Ленин мавзуига ўзига хос ёндашгани ва бу бетакрор муносабатни оригинал ифода йўсинида бера олгани маъқул бўлгандир. Адабиётшунос М. Д. Львовга «Сажда эмас» урушдан олдинги бир воқеани хотирлатади. Жамбул биринчи марта Москвага борганида Владимир Ильич Ленин мавзолейи олдида тиз чўкиб, таъзим қилган экан. «Миртемир шеъридаги кекса чўпоннинг хатти-ҳаракати ҳам Жамбулни эслатади. Бу кишини ишонтиради, тўлқинлантиради»¹, — деб ёзади танқидчи. Миртемир 60-йилларда ҳам қария образини яратди. Бу жиҳатдан унинг «Оқсо-

---

¹ «Маҳорат мактаби» (мақолалар тўплами). ЎзССР Давлат бадний адабиёт нашриёти, Тошкент — 1962, 205-с.т.

қол», «Чоллар» шеърлари характерлидир. Шонир бу шеърларида суяги меҳнатда қотган, ҳалол меҳнатининг гаштини сураётган, элнини эъзозидаги отахонларнинг ёқимли, беозор, мулойим чехрасини ўқувчининг қаршисига келтиради. Миртемир отахонларнинг хатти-ҳаракатига, юриш-туришига мос шундай деталлар штрихлар топганки, улар бундан бошқачароқ кучлироқ ифода воситалари топиб бўлмайдигандек таассурот туғдиради. Бу эса, шоирнинг юксак поэтик маҳоратидан далолат беради. Совет адабиётининг марказий қаҳрамони — курашчан, қалби гуманистик пафосга лиммолим, коммунистик идеалларнинг тантанаси учун фидойи, мўъжизакор меҳнати билан Ватанимизнинг гўзаллигига гўзаллик қўшаётган, айни вақтда ўзининг маънавий олами ҳам тобора янги сифатларга тўлиб бораётган фаол, меҳнаткаш инсондир. Албатта, адабиётнинг ҳар бир тури бу актив инсоннинг образини ўз имкониятлари доирасида ҳал қилади. Буни Миртемир шеъриясида совет кишиси образининг гавдаланиш шакллари ҳам кўрсатиб турибди.

МУНДАРИЖА

Чўққиларнинг данғил йўлида	5
Ҳаёт мавжлари	27
«Дунёнинг кўрки — инсон»	89

На узбекском языке

ТУРГУН ХАЛИЛОВ

Мастерство Миртемира

Тақризчи Шерали Турдиев

Редактор *А. Шаропов*

Рассом *А. Крюков*

Расмлар редактори *В. Немировский*

Техн. редактор *Н. Жўраева*

Корректор *М. Абдусаломова*

ИБ № 974

Босмахонага берилди 30. 01. 80. Босишга рухсат этилди 19. 80. Р 14903. Формати 70×90^{1/32}. Босмахона қоғози № 1. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 4,68. Нашр л. 5,1. Тиражи 3000. Заказ № 156. Баҳоси 40 т. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлари, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмаси, 2-босмахона, Янгийўл шаҳар, Самарқанд кўчаси, 44. 1980 й.